

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2019

Nikita Tarassenko

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra archeologie

Pozdní Sarmaté v oblasti mezi Kaspickým a Černým mořem

Bakalářská práce

Autor: Nikita Tarassenko
Studijní program: B7109
Studijní obor: Archeologie
Vedoucí práce: doc. PhDr. Dr. Eduard Droberjar

Hradec Králové, 2019

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Zadání bakalářské práce

Autor: Nikita Tarassenko
Studium: F14BP0213
Studijní program: B7109 Archeologie
Název práce: Pozdní Sarmaté v oblasti mezi Kaspickým a Černým mořem
Název práce AJ: Late Sarmatians in area between the Caspian and the Black seas

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cílem práce bude provést základní charakteristiku sarmatské kultury zejména ve 3. a 4. století a její rozšíření podle jednotlivých identifikovatelných kmenů a kulturních skupin na základě nejdůležitějších archeologických pramenů na území mezi západním Kazachstánem a poloostrovem Krym, resp. mezi Kaspickým a Černým mořem. Autor se pokusí charakterizovat některé vybrané aspekty: zejména sociální diferenciaci společnosti, strukturu vojska a typy používaných zbraní a pozornost bude rovněž věnovat specifickým archeologickým dokladům (artefaktům) příznačným pro Sarmaty.

Literatura:

- Kazanski, M. – Mastykova, A. 2003: Les peuples du Caucase du Nord. Le début de l'histoire (Ier VIIe siècle apr. J.-C.). Paris.
- Korobov, D. S. 2003: Social stratification of the Alans of Nord Caucasus (IV-IX cents.)
- Krivošeev, M. V. 2005: Pozdně sarmatská kultura Jižní části meziřechí Volhy a Donu. Problémy chronologií a periodizace
- Simojenko, A. V. 2009: Sarmatské jezdci Severního Černomoří. Petrohrad
- Skripkin, A. S. 1990: Asijská Sarmatie. Saratov.
- Mastyková, A. V. 2013: Chronologie cebeldinské kultury (II-VII st.)

Garantující: Katedra archeologie, Filozofická fakulta
Vedoucí práce: doc. PhDr. Dr. Eduard Droberjar
Konzultant: Dr. Alexander Vasiliev
Oponent:

Datum zadání: 24.11.2014.
Datum odevzdání: 10.7.2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením doc. PhDr. Dr. Eduarda Droberjara samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 10.6.2019.

Poděkování:

doc. PhDr. Dr. Eduard Droberjar, Dr. Alexander Vasiliev,
Bc. Dominik Děcký, Bc. Jakub Hurt, Bc. Antonin Šturm,
Ladislav Tomeš, Lucie Ondřejčíková, Adam Fojtášek, Petra
Pipková, Daria Skorniakova, Naděžda Tarassenko, Jurij
Tarassenko, Alisa Tarassenko

Anotace

Tarassenko, N. 2019: Pozdní Sarmaté v oblasti mezi Kaspickým a Černým mořem. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 147pp. Bakalářská práce.

Cílem práce bude provést základní charakteristiku sarmatské kultury zejména ve 3. a 4. století a její rozšíření podle jednotlivých identifikovatelných kmenů a kulturních skupin na základě nejdůležitějších archeologických pramenů na území mezi západním Kazachstánem a poloostrovem Krym, resp. mezi Kaspickým a Černým mořem. Autor se pokusí charakterizovat některé vybrané aspekty: zejména sociální diferenciaci společnosti, strukturu vojska a typy používaných zbraní a pozornost bude rovněž věnovat specifickým archeologickým dokladům (artefaktům) příznačným pro Sarmaty.

Klíčová slova: kultura pozdně sarmatská, archeologie, Sarmaté

Annotation

Tarassenko, N. 2019: Late Sarmatians in areas between the Caspian Sea and Black Sea. Hradec Králové: Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 147pp. Bachelor Degree Thesis.

The purpose of this thesis is to accomplish a basic characterization of late sarmatian culture and it's spreading to different tribes and cultural groups in 3rd and 4th centirues AC by using the most important archeological sources found between the western Kazakhstan and the Cremian peninsula, or Caspian and Black seas if more precisely. Author will try to characterize some specific aspects, particulary the social differences in sarmatian society, military structure and the types of used weapons, meanwhile taking use of a specified archeological evidences (artifacts) typical for Sarmatians.

Key words: late sarmatian culture, archeology, Sarmatians

Obsah

1. Úvod	4
2. Dějiny bádání	6
3. Geografické vymezení	9
4. Kulturní a chronologické vymezení	12
5. Pohřební ritus a kategorii hrobových lokalit	21
6. Hlavní typy artefaktů	53
6.1. Militaria	53
6.2. Prestižní artefakty	59
6.3. Specifické artefakty	63
7. Charakteristika bojovníků	64
8. Sociální diferenciacce společnosti	69
9. Problematika nomádského způsobu života	74
Závěr	78
Seznam literatury	79
Katalog	88
Obrazové přílohy	131
Tabulky	146

1. Úvod

Sarmaté – jeden z mnoha kmenových svazů, kteří migrovali z východu na západ v období stěhování národů. Byl na ně vyvíjen nátlak a tlačeni silnějšími kmeny a při snaze utéct byli nuceni vyvíjet nátlak na další kmeny, které během své migrace potkávali. Jakmile se však dostali na území Římské říše, svaz Sarmatů se poměrně rychle rozpadl na velké množství menších a smíchaných kmenů. Každý z těchto nových národů se pokoušel o obnovení své prastaré kultury, zvyků a tradic na nově obsazeném území. S touto snahou nepřestávali dokonce ani když byli ohrožováni ze strany silnějších a pro ně novějších kultur.

Historie Sarmatů, která trvala více než tisíc, se odehrávala na širokém území o rozloze přibližně 3 tisíc mil – od Altaje a Sibíři na východě, po Karpatskou kotlinu na západě a pokud vezmeme v potaz menší skupiny po rozpadu Sarmatského kmenového svazu, tak se zkoumané území dramatickým způsobem rozšíří do Francie, Španělska, na Britské ostrovy a na druhé straně o oblast Východočínského moře. Sarmati nikdy nevytvořili jednotný politický útvar; kultury různých skupin a kmenů, které do svazu počítáme se mezi sebou vždy rozlišovaly (*Sulimírskij 2008, 6-12*).

Dějiny Sarmatů je možné rozdělit na pět základních období a po uplynutí každého jednoho se vždy tento nomádský národ značně změnil. Toto základní dělení je založeno na změnách podmínek a rozvojových tendencích v jádru prastaré sarmatské civilizace, ve stepích dolního toku Volhy. Tyto změny byly způsobeny řadou historických událostí ve stepních oblastech východní Asie.

Pozdně sarmatská kultura vnikla během první poloviny 2. století n.l. na rozsáhlém území od Uralu až po Černomoří. Synchronní památky na celém tomto území ukazují na téměř současný vznik hlavních prvků pozdně sarmatské kultury na rozlehlém teritoriu. V období, kdy se pozdně sarmatská archeologická kultura teprve začínala formovat, kmeny sarmatských a mnoha jiných nomádských národů íránské jazykové skupiny přebývali ve stepích jižního Ruska již více, než 5 století.

Různé regiony, kde se formovala pozdně sarmatská kultura, měli své specifické momenty. Například na Uralu, kde se vyskytují pozdně sarmatské památky jen výjimečně a materiál, který by charakterizoval interakci středně sarmatské a pozdně sarmatské kultury během formování závěrečného období, téměř neexistuje. V jižní části meziřící Volhy a Donu to vypadalo odlišně. Během několika století zde probíhala

interakce kultur savromato-sarmatského kulturního okruhu, která zapříčinila vzniku komplexů synkretického charakteru. Toto přímo ovlivnilo i formování pozdně sarmatské kultury v regionech zkoumaných v této práci. Formování pozdně sarmatské kultury (stejně jako většinu archeologických kultur), jak svědčí archeologický materiál za poslední desetiletí, probíhalo za aktivní interakce předchozí středně sarmatské kultury a inovativních vlivů z jiných oblastí, což charakterizuje nově vzniklou kulturu.

Mezi Volhu a Donem je soustředěno velké množství odhalených památek pozdně sarmatské kultury, což nám umožňuje prozkoumat jejich typologii a vytvořit podrobnější charakteristiku. V rámci sarmatské archeologie vznikla tendence ke studiu různých kultur v dosahu omezených oblastí. Takový přístup dovoluje komplexní zkoumání problematiky formování a rozvoje pozdně sarmatské kultury, přičemž se počítá s lokálními specifikami, které se srovnávají při zkoumání stejných otázek na širším území. Potvrzením toho je celá řada výzkumů stejného charakteru (*Krivošeev – Skripkin 2006, 124–125*).

2. Dějiny bádání

První archeologické výzkumy v jižní části meziříčí Volhy a Donu byly provedeny P. S. Rykovym v roce 1929 u obce Abganery (dnešní Abganerovo). Našel tam tři kurhany, ve kterých byly nalezeny diagonální mohyly a ty přiřadil k pozdně sarmatské kultuře. Expedice P. S. Rykova, mimo jiné zkoumala i vzdálené stepní regiony a v Kalmycku mezi léty 1933–1934 prozkoumala veliký kurhanový mohylník, který soustředil památky různých období regionu Tri brata. Roku 1937 byly prozkoumány kurhanové skupiny Cagan-El'sin a Bičkin-Buluk, které poskytly další pohřby řazené do období pozdně sarmatské kultury (*Krivošeev* 2006).

Daši archeologické výzkumy mezi Volhou a Donem byly obnoveny již za několik desetiletí. Byly navíc také prováděny mnohem intenzivněji. Zkoumání řady velkých kurhanových komplexů na pravém břehu Volhy jako Krivaja Luka, Starica, Kuzin Chutor, Baranovka a Nikol'skoje, které se nacházejí na území Astrachaňské oblasti, jsou spojené s prací Astrachaňské expedice LOIA (Ленинградское отделение Института археологии/Leningradské oddělení archeologické univerzity), v jejímž čele byl V. P. Šilov v 60. letech a s prací Povolžské archeologické expedice (PAE) v 70. a 80. letech, pod vedením G. A. Fedorova-Davydova (*Korobkova* 2011). Výzkumy PAE v tomto regionu předcházely stavbě Astrachaňsko-Kalmyckého rýžového zavlažovacího systému. Velké archeologické projekty ve Volgogradské oblasti v 60. a 70. letech byly spojeny s prací expedice LOIA pod vedením V. P. Šilova (*Šilov* 1982). Výsledkem bylo prozkoumání velkých kurhanových mohylníků v povodí Esaulského Aksaje: Dorofeeskij, Čikovskij, Novoaksajskij, Ternovskij, Aksenovskij a mohylník u Žutova. Mezi různě datovanými mohylami byly objeveny také pozdně sarmatské. Na jihu Kalmycka započala od 60. let své působení expedice pod vedením I. V. Sinicina. Po záchranném výzkumu na místě stavby Čorgajského vodojemu byly prozkoumány mohylníky Vostočnyj Manyč I, II a III. Kromě toho byly prokopány další mohylníky neohrožené stavbou. Šlo o Archarinskij, Lolinskij a Elistinskij mohylník (*Sinicyn* 1966; *Sinicyn* 1971). Výsledkem těchto vykopávek jsou desítky nově objevených pozdně sarmatských pohřebišť. Od 2. poloviny 70. let se v Rostovské oblasti aktivně účastnili archeologických výzkumů archeologové Rostovské státní univerzity, Rostovského pedagogického institutu, Azovského oblastního muzea, Novočerkasského muzea a

Rostovského oblastního muzea. Jmenovitě jde o V. P. Kopylova, S. A. Naumenkova, E. I. Bespalyjie, I. N. Parusimova a L. S. Il'jukova. Taková aktivita lokální archeologie byla spojena se začátkem výstavby sítí zavlažovacích systémů Donského, Martynovského a Cimljanského (*Korobkova* 2011). Během několika let bylo na tomto území prozkoumáno velké množství kurhanových komplexů, přesněji Podgorněnskij, Central'nyj, Kirovskij, Romanovskij, Novosadovskij, Moskovskij, Kutějnikov, Krivolmanskij, Krutěnkij, Novyj, Verbovyj Log, Zimovniki a Bol'saja Mazanka (*Mastykova* 2009).

Systematické vykopávky, které v 70. letech prováděly expedice z Moskvy, Petrohradu a Elisty, objevily nové památky pozdně sarmatské kultury. Pod vedením E. V. Schneidsteina byl v roce 1974 prokopán velký kurhanový mohylník Kupcyn Tolga, kde byla většina kurhanů datována do pozdně sarmatského období (*Schneidstein* 1981). Kalmycko-Astrachaňská archeologická expedice Kalmyckého vědeckého institutu historie, filologie a ekonomiky, ve spolupráci s Kalmyckou státní univerzitou pod vedením E. V. Cuckina, provedla vykopávky na celém území této republiky, přičemž prozkoumala mohylníky Ut, Char Nuurin Tolga, Adgr, Džangar a Kermen Tolga, které poskytly dost zajímavý materiál pozdně sarmatské kultury (*Cuckin* 1980). Expedicí S. M. Vasjutkina byly zkoumané mohylníky Idžil a Ďuker. S. V. Arapov prozkoumal roku 1987 několik skupin mohylníků Cagan-Usn. Výsledkem práce expedicí vedené N. A. Nikolajevojem byl průzkum mohylníků Čakovskij a U-85. Expedice GIM (Государственный исторический музей/Nádorní historický muzeum) v jejímž čele stál N. I. Šišilinoj pracovala dlouhá léta v Kalmycku a v roce 1993 prozkoumala mohylník Sadovskij. Výzkumy výše jmenovaných expedicí značně pomohly rozšířit databázi pozdně sarmatského materiálu (*Sulimirskij* 2008).

Od začátku 80. let pracují ve Volgogradské oblasti archeologické expedice Volgogradské státní univerzity pod vedením V. M. Klepikova, I. V. Sergeckova, A. N. Ďjačenkova a Volgogradské státní pedagogické univerzity pod vedením V. I. Mamontova a E. P. Mys'kova. Expedice VolGU v povodí řeky Eusalovskij Aksaj prozkoumala několik kurhanových komplexů vedle obcí Anganerovo, mohylníky Aksaj I, Peregruznoje I a Šurganovy Kurhany. Expedicí Volgogradské státní pedagogické univerzity byly prozkoumány mohylníky Antonov, Verbovskij, Verchněrubežnyj, Ves'olyj, Gromoslavka, Dubovyj, Nagavskij, Novyj Rogačik, několik skupin

mohylníků Okt'abskij, Pervomajskij a Stěpaněvka (*Mys'kov* 1994). Mezi těmito památky jsou jak jednotlivé pohřby pozdně sarmatského období, tak i velké skupiny, které tvoří několik desítek pohřebních komplexů. Příkladem toho může být Abganerovo II (*Krivošeev – Skripkin* 2006, 126–127).

3. Geografické vymezení

Stepní prostor od středního toku Donu na severu do Přikubanské roviny na jihu, od prahů Doněckého pohoří na západě do Jergeninské vysočiny na východě může být rozdělen na další fyzicko-geografické regiony: 1. Východodonské pohoří; 2. Donodoněcká propadlina; Cymljanskij region; 4. Východní regiony Doněckého pohoří; 5. Severopřiazovská rovina; 6. dolní Don; 7. Taganrofský záliv; 8. severní okraj Přikubanské propadliny; 9. Manyčskij region; 10. Salo-Manyčské meziříčí (*obr. 1*).

V hydrologické literatuře pod pojmem „*dolní Don*“ spadá tok řeky Don od Kalače do Taganrofského zálivu (*Molodkin 1980, 140*). K území dolního Donu patří ze severní strany východní regiony Doněckého pohoří, nevysoké (do 250 m) vrchoviny, jejichž svahy jsou rozděleny hlubokými údolími a úžlabinami. Sedimentární horniny se v meziříčí skládají z diluviální hlíny, v údolích se skládají z aluviální hlíny. Krajiny delty Donu jsou charakterizovány přítomností mohutných masivů široce vytáhnutých dun, které jsou pozůstatky původních břehů paleo Donu, transformovaných erozí (*Rodionov 1958*). Duny a jejich masivy jsou rozděleny početnými rameny suchých řek a menšími jezírky, díky čemuž se objevuje svérázný krajinný komplex se specifickou půdní vrstvou a porostem. Existuje několik faktorů důležitých pro definování rozvoje systému migračních procesů sarmatů a úroveň intenzity antropogenního vlivu na přírodní podmínky dolního Donu. Nejdůležitějším z nich je geografická poloha regionu jako křižovatky migračních a obchodních stezek během tisíce let a prezence velké vodní arterie v podobě řeky Donu na pobřeží, kde se nacházely důležitá obchodní centra mezi Velkou stepí a Středozezemním mořem, dále blízkost Azovského moře, příznivé klimatické podmínky a hojnost přírodního bohatství hlavně flory, fauny a úrodné půdy (*Kijaško 2013*).

Díky komplexním geologickým a archeologickým výzkumům bylo zjištěno, že největší antropogenní zatížení vůči reliéfu a erozním procesům na území dolního Donu byla krajina vystavena v době existence srubné kultury, období Chazarského kaganátu a Zlaté Hordy (*Tolčko 2013*).

Jedním z nejdůležitějších aspektů dějin bádání o severním Přičernomoří je analýza antických geografických pramenů, což je zároveň jedno z nejzajímavějších, ale také nejkomplikovanějších témat.

Díky dílům Herodota, Strabóna, Ovidia, Plinia staršího a dalších antických

historiků a geografů dnes známe krátké, ale přes to velmi cenné popisy Černého moře, jeho pobřeží a vedlejších oblastí. Jednou z otázek, která pořád upoutává pozornost badatelů a vede k dlouhotrvajícím debatám, je otázka aktuální polohy různých geografických bodů, uvedených v těch prastarých pramenech: antických měst, osídlení, pevností. Při studiu této problematiky se vědci často setkávali s komplikacemi (Šilov 1975).

Zprvce antické prameny mají poměrně dost kontroverzí, nejasností a často se zde liší důležité údaje jako například vzdálenosti měst. Někdy jsou totiž vzdálenosti stejných osídlení v různých zdrojích různě vzdálená například od orientačních bodů, jako jsou ústí řek, nebo dalšího nejbližšího města či osídlení (Agbunov 1982).

Zadruhé popis pobřeží ze starších pramenů se odlišuje od jeho moderního geografického vzhladu. Zde se objevují ostrovy, ramena a ústí řek a jiné objekty, které se v popisovaném regionu nenacházejí. Na druhou stranu také celou řadu limanů, zálivů a ostrovů antičtí geografové nezmiňují (Minoranskij 1980).

Třetím problémem je ten, že v některých místech, které antičtí autoři popisovali a kde se podle nich nacházely města, tak nebylo objeveno žádné osídlení.

Zdá se, že to všechno jen komplikovalo a zdržovalo veškeré další pokusy studia dané problematiky. Většinu z výše zmíněných problémů brali současní vědci jako chyby antických geografů a snažili se je vysvětlit a interpretovat. Výsledkem bylo to, že většina antickými autory popisovaných míst byla badateli hledána v 5 až 10 různých místech a většina, přičemž byla nakonec většina z nich označena jako neexistující. Takový přístup samozřejmě podkopával důvěryhodnost antických autorů a jejich zdrojů. Výsledkem pak bylo to, že využívání antických pramenů při řešení důležitých historických, geografických a archeologických problematik nebylo bráno v potaz. Není tak divu, že veškeré dlouhodobé diskuse a debaty o této problematice nepřinesly žádné výsledky ani názory na danou problematiku. Z důvodu nedostatečného archeologického průzkumu severního Přičernomoří, neměli badatelé mnoho možností, jak se posunout v této staré a velmi zamotané situaci (Agbunov 1992).

K přelomu došlo až v posledních desetiletích 20. století a klíčem k řešení byla paleografie. Badatelé zjistili, že klíčový je komplexní přístup k problematice, tedy všeobecné zkoumání písemných, archeologických, paleografických, kartografických a jiných zdrojů. Až takové komplexní zkoumání na pomezí historických a geologicko-

geografických věd přineslo podstatné výsledky.

Nyní víme, že v době vzniku antických pramenů vypadali břehy severního Příčernomoří jinak. Dnes víme, že v antickém období byla úroveň Černého moře minimálně o 5 metrů níže. Za 2,5 tisíc let se linie břehu a příčernomořské limany změnilly hlavně důsledkem zvyšování úrovně moře, spouštění půdních masivů, obrušování pobřeží, hromadění materiálu a dalších geologických procesů. J důležité si také uvědomit, že mnoho z těchto procesů probíhalo již v období antiky, a proto se linie břehů liší v polovině 1. tisíciletí př. n. l. od té z přelomu letopočtu, a to samozřejmě platí i pro dnešní období (*Korobkova 2011*).

Zájem o díla antických autorů se začal projevovat již v pozdním středověku. Většina z nich byla zničena během těžkého období temného středověku. Avšak v období renesance učenci neústupně hledali zbývající rukopisy, skrupulózně je přepisovali, zkoumali, komentovali a publikovali. Díky tomu dnes máme „Dějiny“ Herodota, „Geografiku“ Strabona, Arrianův „Periplus Ponti Euxini“ a další významná díla (*Rostovcev 1914*). V 1. polovině 19. století narůstal zájem o otázku antické geografie severního Příčernomoří. To způsobily dva faktory. Prvním z nich bylo postupné objevování řady antických měst a osídlení ruskými archeology, což vyvolalo neodvratnou otázku o jménech objevených míst. Dále plnohodnotné bádání rukopisů antických historiků a geografů vedlo k záměrnému vyhledávání zde popisovaných objektů. Výzkum obou složek vedl k jedinému cíli, a to lokalizaci diskutovaných objektů, tedy měst, a dalšího osídlení, přístavů, svatyn, řek a ostrovů. Významně k tomu přispěli K. Mannert, I. A. Stempkovskij, P. Durbukus, G. Keler, P. I. Keppen, N. N. Murzakevič, N. I. Naděždin a mnoho dalších (*Skripkin 1984*).

Jednou z nejdůležitějších událostí v dějinách bádání dané problematiky byla publikace M. I. Rostovceva z roku 1925 „Скифия и Боспор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических“. Zde byla publikována podrobná charakteristika zpráv antických autorů o severním Příčernomoří, prozkoumány důležité historické otázky a vyvozeny zásadní závěry pro danou problematiku. Spolu s dílem V. V. Latyševa z let 1893 až 1906 „Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе“ tvoří dodnes nestárnoucí a velice významný zdroj informací pro historickou geografickou problematiku severního Příčernomoří (*Agbunov 1992*).

4. Kulturní a chronologické vymezení

Problematika chronologického vymezení pozdně sarmatské kultury vždy byla jednou z nejdůležitějších pro odborníky (*Rau* 1927, 61-65; *Smirnov* 1947, 75-78; *Grakov* 1947, 120-121). Podle nejznámějších děl věnovaných tomuto tématu můžeme zcela přesně popsat rozvoj pozdně sarmatské kultury v dolním Povolží. Její formování začalo během druhé poloviny 2. st. n. l. Od konce 2. st. až do poloviny 3. st. n. l. je ve své dominantní fázi. Druhou polovinou 3. a koncem 4. st. n. l. se datuje závěrečná etapa pozdně sarmatské kultury (*Skripkin – Krovíšeev* 2006).

Dlouholetá zkoumaní nám umožňují představit nejzákladnější prvky této kultury ve zkoumaném regionu. Mezi nimi patří dominance mohyl pod menšími individuálními kurhanovými násypy; rozšíření úzkých obdélníkových jám nebo mohyl s výklenkem a úzkými vstupy; severní orientace pohřbených a masivní rozšíření tradice umělé deformací lebek (*Sulimirskij* 2008). Mimo jiné, pozdně sarmatská kultura se charakterizuje celou řadou dalších prvků, které budou v této kapitole probrány. Pro podrobnější odhalení pozdně sarmatské kultury potřebujeme se obrátit k základní charakteristice středně sarmatské kultury. Ve středně sarmatském období dominantním typem pohřebišť v dolním Povolží byly střední, široké obdélníkové a čtvercové konstrukce (*Raevskij* 1997). V severním meziříčí Volhy a Donu (na sever od Volhogradu) 61.25 % od celkového počtu pohřebišť tvořili mohyly v čtvercových a širokých obdélníkových jámách, v jižní je bylo 49.23 % a 35.44 % v Povolží (*Raevskij* 2002, 93, *tab.* 1). Velké procento z toho tvoří diagonální mohyly. V meziříčí Volhy a Donu od 13.85 % do 18.75 %, v Povolží 28.21 % (*Skripkin* 1990, 185, *tab.* 16; *Gluchov* 2005, 89-139, *tab.* 6; *Raevskij* 2002, 94, *tab.* 1).

Úzké obdélníkové mohyly ze středně sarmatské kultury v dolním Povolží tvoří 9.66 % od celkového počtu pohřebišť, v meziříčí se vyskytují v 8 % případů, v Povolží v 15.81 %. Ten typ mohyl byl dominantním ve svém období (16.34 %). Jámy s rameny nebyli zcela populárním druhem pohřební konstrukci v sarmatském světě, čemuž odpovídá jejich statistika ze středně sarmatského období, a to 3.49 % (*Raevskij* 2002, 93, *tab.* 1).

Ve druhé polovině 2. st. n. l. poměr druhů pohřebních konstrukcí se dramatickým způsobem mění. Mohyly s výklenkem se stávají dominantním typem: 36

% od celkového počtu pohřbišť toho období (*obr. 2, 9-10*). V Povolží jejich poměr je 48 %, v meziříčí Volhy a Donu 33 % (*obr. 2, 1-8*). V Povolží se tyto mohyly nacházejí ve 12.5 % kurhanů, v meziříčí ve 43 %. Je důležité si pamatovat že v pozdně sarmatském období čtvercové mohyly skoro kompletně mizí; ve většině případu je vynahrazují široké obdélníkové jámy. V 41 % širokých obdélníkových jám byla zaznamenána diagonální poloha pohřbených (43 mohyly): mezi nimi pouze 14 % se nacházeli v Povolží a zbytek byl v meziříčí (*obr. 2, 1-6*) (*Krivošeev – Skripkin 2011*).

Ve druhé polovině 2. st. a první polovině 3. st. n. l. úzké obdélníkové jámy jsou 3. nejčastěji potkávanými mohylovými konstrukcemi a byly zaznamenány ve 24 % z objeveného celku mohyl (*obr. 2, 11-12, tab. 1*). V Povolží se potkávají v 39.5 % případů, v meziříčí jenom v 16 % z celkového počtu prozkoumaných kurhanů.

Katakombní konstrukce, neznámé v pohřebních tradicích středně sarmatské kultury, v pozdně sarmatském období se potkávají ve 4 % kurhanů (12 mohyl) z meziříčí Volhy a Donu (*tab. 1*). V Povolží podobné konstrukce doposud nejsou známé.

Jámy s rameny v pozdně sarmatském období skoro nepotkáváme, stejně jako ve středně sarmatském období; v meziříčí Volhy a Donu tento typ mohyl tvoří 3 % od celkového počtu prozkoumaných pohřebních konstrukcí (*tab. 1*).

Při porovnání orientaci pohřbených ve středně sarmatském a pozdně sarmatském období můžeme si všimnout velkých změn v pohřebním ritu. Během středně sarmatského období jižní orientace byla dominantní; severní orientaci měli pouze 1.64 % pohřbených (*Raevskij 2002, 94*). V pozdně sarmatském období to probíhá jinak (*tab. 2*). Severní orientace během druhé poloviny 2. st. a první poloviny 3. st. n. l. byla zaregistrována u 57.6 % pohřbených, jižní u 38 %. Při systematizaci těchto údajů podle regionů je vidět že v meziříčí severní orientace se vyskytuje v 54.2 % mohyl a severní v 40.7 %. V Povolží je opačná situace; severní orientace byla zaregistrována v 84.2 % mohyl a jižní v 12.3 % (*Krivošeev – Skripkin 2011*).

Novým jevem v pozdně sarmatské kultuře byla tradice masové deformaci hlav (*tab. 3*). Nejčastěji pohřbené s deformovanými lebkami se nacházeli v mohylách s výklenkem (50 % od definovaných), potom v úzkých obdélníkových jámách (25.5 %) a širokých obdélníkových jámách (21.7 %); jedinečně se vyskytovali v jámách s rameny (1.5 %) a katakombách (0.8 %).

Vznik nových pohřebních tradic nespojených se středně sarmatskou kulturou může svědčit o tom že v polovině 2. st. n. l. v prostředí nomádů dolního Povolží probíhají velké etnické změny. Vzhledem k tomu, jak synchronně se rozšiřovali dominantní definující prvky pozdně sarmatské kultury na obrovském prostoru od Puralí do severního Přičernomoří, můžeme posoudit, že ten proces byl velmi rozsáhlým.

Zmíněné změny byly vyvolány, nejspíš, proniknutím do Uralských a Volho-Donských stepí nových nomádských tradic z východních regionů. V „nejčistší“ podobě se pozdně sarmatské prvky vyskytovali v jižním Puralí (*Raevskij* 2009, 164). V dolním Povolží východní kořeny pozdně sarmatské kultury nejlíp se odrazovali tím, jak intenzivně se ty nové tradice tam rozšiřovali. Právě tam prvky středně sarmatské kultury mizeli nejrychleji v porovnání s meziříčím (*Krivošeev – Skripkin* 2011).

Celkově, situace ve Volho-Donském regionu se hodně lišila od Povolží. Šíření pozdně sarmatské kultury z východu a její upevňování na levém břehu Volhy během druhé poloviny 2. st. n. l. přivedlo k odstěhování obyvatelstva středně sarmatské kultury z Povolží do meziříčí, což vysvětluje dlouhodobé zachování středně sarmatských pohřebních tradic tam (*Smirnov* 1947). Mezi tím v meziříčí dominantním typem pohřebišť byly široké obdélníkové jámy a jižní orientace pohřbených převládala nad severní. Nicméně, vysoké procento severně orientovaných hrobů s deformovanými lebkami ukazuje na poměrně intenzivní rozšíření pozdně sarmatských tradic mezi středně sarmatským obyvatelstvem i v meziříčí. V jednom mohylníku se zde mohli vyskytovat hroby ze stejného období ale s různými pohřebními tradicemi. Podobným způsobem v široké obdélníkové jámě 21. kurhanu mohylníku Peregruznoe byla diagonálně uložena kostra ženy s deformovanou lebkou, orientovanou na jihozápad. Také příkladem může sloužit 27. kurhan s úzkou obdélníkovou jámou, kde byla pohřbena žena, avšak tentokrát hlavou (deformovanou) na sever. Podle pohřebního inventáře, ve kterém z obou uvedených dříve hrobů byly zaznamenány profilované spony 1. série 2. varianty, můžeme předpokládat, že oba kurhany se synchronně datují druhou polovinou 2. st. až první polovinou 3. st. n. l. (*obr. 4, 2*) (*Klepikov – Krivošeev* 2004, 169-185).

I když na první pohled nebylo to vidět tak jasně jak v Povolží, regiony meziříčí se také pravděpodobně nacházeli pod vlivem pozdně sarmatských tradic ve zkoumaném

období. Svědčí o tom vznik ve druhé polovině 2. st. n. l. v tom regionu početných památek synkretického charakteru, spojujících v sobě prvky obou kultur (*Sulimirskij* 2008).

Mizení viditelného poměru pohlaví a věku u pohřbených je charakteristickým prvkem pozdně sarmatské kultury. Převládání mužských hrobů nad ženskými je očividné: 71.7 % oproti 28.3 %, dětské mohyly se skoro nevyskytují. Není vyloučeno, že pozdně sarmatské obyvatelstvo nepohřbívalo úplně každého jedince pod kurhanovými násypy; přednost měli především staří muži a ženy, pak mladí muži a ženy, děti měli nejmenší prioritu (*Balabanova* 2001, 110).

Se vznikem pozdně sarmatské kultury v dolním Povolží se náhle mění některé normy pohřebního ritu, které tu zatím nebyly zmíněny. Ty změny se dotknuli všech pohřbů, jak se středně sarmatskými pohřebními normami, tak i pozdně sarmatskými. Během druhé poloviny 2. st. a na začátku 3. st. n. l. do mohyl se pokládala pouze 1 kadidelnice místo 2, jak se to dělalo za středně sarmatského období. Kromě toho proměnili se i samotné kadidelnice, jejichž tvar se změnil z okrouhlého na kvadratický. Ta tradice se zachovala do konce pozdně sarmatské kultury, nicméně už od druhé poloviny 3. st. n. l. se ty kadidelnice ve hrobech skoro neobjevují.

Během středně sarmatského období se poměrně často v mohylách nechávali přední ovčí končetiny a lopatky. Ve druhé polovině 2. st. n. l. tento obřad trpí náhlou deformací, po čemž ve většině případů do mohyl se ukládali pouze jednu zadní ovčí končetinu a její pánev. Nejčastěji se takové pozůstatky nacházeli pod hlavami pohřbených (*Mastykova* 2011).

Pozoruhodné je mizení šípů z pohřebního inventáře. Ve středně sarmatském období ukládání šípů do mohyl bojovníků bylo samozřejmostí, avšak případy uložení šípů do pozdně sarmatských pohřebišť jsou ojedinělé. Tehdy šípy se ukládali po jednom nebo dvou, a to jen pro ukázkou jejich prezenci, až na ojedinělé výjimky (*Chazanov* 1971).

V pozdně sarmatských mohylách poměrně často se vyskytují uhlí, které se nejčastěji nacházejí v náplni mohylových jám. Často se ve hrobech objevují kousky křemene, které se ve většině případů nacházeli společně s minerály žluté barvy (síra, jarosyt) (*Krivošeev – Skripkin* 2011).

Řešení problematiky kulturního progresu v období mezi středně a pozdně sarmatskou kulturou v dolním Povolží při spoléhání jenom na archeologické údaje je příliš komplikované. Avšak zároveň nemáme k dispozici žádné údaje o jakýchkoli ozbrojených konfliktech mezi sarmatskými kmeny. Archeologické nálezy svědčí o vysoké militarizaci pozdně sarmatské populaci (*Krivošeev 2007, 65-70*). Navíc se to potvrzují zkoumaní antropologů. Paleopatologická analýza antropologických nálezů z pozdně sarmatských pohřebišť ukazuje na velmi vysokou, při porovnání s předchozím obdobím, úrazovost, včetně spojené s vojenskou činností (*Balabanova – Pererva 2007, 178-181*).

Během druhé poloviny 2. st. a první poloviny 3. st. n. l. militaria v hrobech dolního Povolží se nacházejí mnohem častěji. K sečným zbraním nalezeným v pozdně sarmatských mohylových komplexech patří meče a dýky bez jílce a záštity (*obr. 5, 20-24*). Týká se to také i těch komplexů které se pořád snažili dodržovat středně sarmatské tradice.

Analýza hromadného materiálu ukazuje, že od konce 2. st. n. l. v dolním Povolží probíhá změna typů sečných zbraní. Skoro kompletně mizí meče a dýky s kroužkovým jílcem a přímou záštitou, které byli dominantním typem zbraní v předchozím období (*Gluchov 2005, 60*). Místo toho se vrací meče a dýky bez kovového jílce a záštity, které byli známé v předchozích sarmatských obdobích a byli tehdy velmi vzácnými (*Chazanov 1971, 201*); po návratu v pozdně sarmatském období stavají dominantním typem sečných zbraní a tato tendence zůstává od konce 2. st. až do konce 4. st. n. l. (*Krivošeev 2007, 70*).

Nicméně, nový typ zbraní nebyl jediným prvkem přicházející pozdně sarmatské kultury. V hrobech dolního Povolží z tohoto období od konce 2. st. n. l. se začínají poměrně často vyskytovat předměty, které během středně sarmatského období byli buď velmi vzácnými nebo nebyli zaznamenány vůbec.

Očividně, jednou z nejlépe datujících kategorií nálezového inventáře jsou spony (*obr. 3, 1-11*). Počet nalezených v dolním Povolží pozdně sarmatských spon náhle roste v porovnání s předchozím obdobím. Potkáváme je v 28.4 % pohřebišť druhé poloviny 2. st. až první poloviny 3. st. n. l.

Dalším důležitým prvkem pozdně sarmatské kultury, jak už to byli zmíněno, byly kvadratické kadidelnice (*obr. 5, 18-19*). Nejčastěji se vyskytovaly během druhé

poloviny 2. st. až první poloviny 3. st. n. l. a největší popularitu získaly v Povolží a Podoní. Od druhé poloviny 3. st. n. l. se tyto kadidelnice skoro nikde nenacházejí.

Hromadné rozšíření prvků pozdně sarmatského pohřebního ritu v dolním Povolží se jistě datuje druhou polovinou 2. st. n. l. Jak už tu bylo zmíněno, takové prvky jako severní orientaci pohřbených, deformace lebek a úzké mohyly s výklenkem převládali v Povolží během druhé poloviny 2. st. n. l. a postupně začínali pronikat do meziříčí Volhy a Donu, kde pokračovali úspěšně koexistovat se středně sarmatskými tradicemi, které, nicméně, na přelomu 2. a 3. st. n. l. náhle mizí (*Chazanov 1963, 65-67*).

Táto etapa rozvoje je charakterizována určitou sbírkou doprovázejícího inventáře (*obr. 2-4*). Během druhé poloviny 2. st. n. l. se začínají hromadně rozšiřovat *Bz* spony. Podle analýzy je možno tvrdit, že v tomto období na území dolního Povolží synchronně koexistovali 2 různé typy spon, které patřili do různých kultur. Profilované spony, které se lokalizují meziříčím Volhy a Donu a mizí společně se středně sarmatskými tradicemi na přelomu 2. a 3. st. n. l. Lučikovité spony 4. varianty se také objevují v polovině 2. st. a mizí po úspěšné existenci během druhé poloviny 2. st. a první poloviny 3. st. (*Krivošeev 2011*)

Poměrně často v pozdně sarmatských pohřebištích se nacházejí zrcátka. Nejrozšířenějším typem toho období byli zrcátka-přívěsky s bokovým ouškem a ornamentovanou zadní stranou, které byli datovány 2. až 3. st. n. l. (*Abramova 1971, 121-132*) (*obr. 3, 13-18*). Zrcátka s bokovým ouškem (*obr. 3, 13-16*) se často nacházejí společně s profilovanými sponami 1. série 2. varianty (*obr. 3, 4-7*) které se datují druhou polovinou 2. st. n. l. a lučikovými sponami 4. varianty (*obr. 3, 8-10*) které se datují koncem 2. a první polovinou 3. st. n. l. (*Krivošeev 2011*)

Nejčastěji se v pohřebištích dolního Povolží nachází keramika a keramické nádoby (*obr. 5, 1-17*). V 77 % případů v mohylách datovaných přelomem 2. a 3. st. n. l. se nacházelo keramické nádoby nejen lokální výroby, ale i zahraniční. V tomto období točené na hrnčířském kruhu nádoby je většinou importní a vyskytuje se o 1.2krát častěji než ručně lepené. Sbírkou točených na kruhu nádob ve většině případů tvoří džbány a misky, sbírkou ručně lepených nádob tvoří hrnce. V mohylách se hliněné nádoby nachází ve většině případů vedle hlav pohřbených (*Skripkin 1984, 48*).

Analýza hmotného materiálu umožňuje upřesnit chronologii rozvoje pohřebního

ritu v dolním Povolží obdobím od 2. st. až poloviny 3. st. n. l.

K nejstarším komplexům s prvky pozdně sarmatské kultury momentálně můžeme zařadit pouze pár pohřebišť. Charakterizují se prezencí základních pozdně sarmatských prvků: deformace lebek (Starica 11/1), severní orientace pohřbených (Žutovo 2/1) (Šilov 1961). Ke hrobovému inventáři těchto komplexů patří kvadratické kadidelnice, dlouhé brusy a spony, podle kterých se to všechno dokážeme datovat první polovinou 2. st. n. l. Ty pohřebiště můžeme brát jako první z těch kde se poprvé projevují prvky pozdně sarmatské kultury v dolním Povolží během první poloviny 2. st. n. l. a odkud se to začalo šířit po celém meziříčí i do sousedních regionů. Předpokládá se, že další elementy této kultury vznikají zároveň i v Pouralí, také během první poloviny 2. st. n. l., nicméně tato informace je zatím pouze předpokladem (Mastykova 2011).

Rozsáhlé rozšíření nových pozdně sarmatských tradic v dolním Povolží se datuje druhou polovinou 2. st. n. l. Výš byla provedena analýza některých předmětů, které pomáhají oddělit komplexy druhé poloviny 2. st. n. l. od celku památek datovaných koncem 2. st. a první polovinou 3. st. n. l. Jsou to profilované a lučikovité spony různých variant (obr. 3, 4-7), určité typy keramiky a některé další kategorie pohřebního inventáře (Krivošeev 2011).

Druhou polovinu a obzvlášť konec 2. st. n. l. lze zvýraznit jako etapu počátku formování pozdně sarmatské kultury v dolním Povolží. Migrace původního pozdně sarmatského obyvatelstva probíhala z východu na západ o čemž svědčí rychle mizení tradic předchozí středně sarmatské kultury nejdříve v Povolží. Pro tuto hypotézu také svědčí vznik ve stejném období některých předmětů východního původu. Například dlouhé meče bez jílce a záštity s kamennou ozdobou které nejčastěji potkáváme v regionu dolního Donu a které mají velmi podobné prototypy ve východních památkách posledních století před našim letopočtem a počátku našeho letopočtu (Bezuglov 2000, 178-180).

V dolním Donu a dál na východ, nože s Bz elementy rukojeti (obr. 5, 26-27) patří ke kategorií nálezů které se nacházejí nejčastěji v té oblasti; mimochodem, o tomto typu nože víme i ze středně asijských památek (Litvinskij 1978, 14, obr. 4, 1).

V Povolží v pozdně sarmatských památkách se vyskytují kostěné hroty šípů, podobné nálezy se objevují v Pouralí (Botalov – Gucalov 2000, 58-60).

Předpokládá se, že vznik nového kmenového svazu v dolním Povolží byl jedním z důležitých, a nejspíš nejdůležitějším důvodem ke stěhování středně sarmatského obyvatelstva z Povolží do meziříčí Volhy a Donu. Mohlo by to vysvětlovat tak dlouhé zachování v tom regionu středně sarmatských tradic, na což ukazuje velké množství synkretických památek datovaných druhou polovinou 2. st. Tyto pohřebiště kombinují v sobě elementy středně sarmatského (široké obdélníkové jámy, diagonální poloha pohřbených) a pozdně sarmatského (severní orientace, deformace lebek) pohřebního ritu. Pohřební inventář v takových pohřebištích je poměrně často stejný (*obr. 4*) (*Krivošeev 2011*). Zajímavé je to že v podobných smíšených komplexech docela zřídka se nacházejí rituální předměty: kadidelnice, zrcátka a minerály charakterní pro středně sarmatskou kulturu. Ani v jednom ze zatím zaregistrovaných pohřebišť nebyly nalezeny alabastrové nádoby, které se poměrně často objevovali ve středně sarmatských komplexech (*Gluchov 2005, 67-68*).

Rozšíření pozdně sarmatské kultury působí jako odmítnutí většiny středně sarmatských pohřebních tradic. Ovšem v dalších regionech ten proces neprobíhal tak plynule. V meziříčí Volhy a Donu prvky středně sarmatské kultury zůstávali až do konce 2. st. n. l. Jižní orientace a diagonální mohyly tam převládali pořád. V některých mohylách pomocí genetické analýzy bylo zjištěno propojení mezi středně a pozdně sarmatským obyvatelstvem (*Balabanova 2001, 108*). Jistá dominance pozdně sarmatských prvků v těch regionech začíná ve 3. století, což bylo propojeno s intenzivní migrací pozdně sarmatské populaci na území meziříčí, jak už to bylo před tím zmíněno (*Krivošeev – Skripkin 2006*).

V polovině 3. st. n. l. převážně v dolním Donu se začali objevovat mohyly které měli málo společného s pozdně sarmatskou kulturou dolního Povolží. Hlavním prvkem byli katakomby postavené pod kurhanovým násypem. Zkoumaní podobných konstrukcí z vedlejších regionů ukazuje na spojení se severním Kavkazem, což nejlíp vysvětluje vznik nového etnického komponentu v dolním Podoní. V meziříčí Volhy a Donu a v dolním Povolží památky pozdně sarmatského období existují i po 3. st. n. l. až do hunské invazi. Pohřební ritus pro toto období je poměrně jednotlivý: převládají úzké obdélníkové jámy, mohyly s výklenkem a severní orientace pohřbených. Postupně slábne spojení s antickými centry severního Příčernomoří, což překáží jistému datování

většiny komplexů závěrečné etapy pozdně sarmatské kultury (*Krivošeev – Skripkin* 2011).

5. Pohřební rítus a kategorii hrobových lokalit

Po delším studiu problematiky bylo rozhodnuto vzít za vzor publikaci M. V. Krivošeeva z roku 2005 („Позднесарматская культура южной части междуречья Волги и Дона. Проблемы хронологии и периодизации“) a podle v ní uvedených metod pokračovat s probádáváním aktuálního tématu.

To znamená, že původně neurčená oblast mezi Kaspickým a Černým mořem musela být zkrácena do meziříčí Volhy a Donu (i přes to že toto dělení de-facto již proběhlo v předchozí kapitole). Po tomto upřesnění teritoria mělo by zkoumání diferenciací jednotlivých sarmatských kmenů probíhat pomocí dělení uvedeného kraje na drobnější regiony a pokračovat jejich porovnáním.

Meziříčí Volhy a Donu, definované M. V. Krivošeevym, bylo rozděleno na čtyři menší regiony, podle kterých byl později sepsán seznam významných pohřebišť, katalog nálezů a stručný popis pohřebního ritu (převážně těch částí, které odlišovaly reprezentovaný region od ostatních).

Kartografie památek pozdně sarmatského období odhalila několik regionů podle jejich shromáždění v jižní části meziříčí Volhy a Donu. Památky v každém z nich se odlišují nejen geografickou polohou, ale i podobou určitých vlastností pohřebního ritu a mnohdy i inventářem. Rozdělování památek je částečně podmíněno nerovnoměrností zkoumání celé oblasti meziříčí; terénní výzkumy dokazují, že právě v těchto regionech bylo soustředěno největší množství kurhanových mohylníků.

Účelnost vyčlenění regionů potvrdily výsledky zkoumání, které budou podrobněji rozvedeny dále; svědčí o mnohých rozdílech v rozvoji pozdně sarmatské kultury v každém z nich.

I. region. Oblasti přiléhající k pravému břehu Volhy, kam patří severní regiony Astrachaňské oblasti, severovýchodní a centrální regiony Kalmycka.

II. region. Řeky Jesaulovskij Aksaj, Myškovy a severnější regiony až k místu maximálního sblížení Volhy a Dunaje, kde se nyní nachází Volho-Donský plavební kanál.

III. region. Dolní a střední toky Salu a Manyča (pravý břeh), Dono-Salské meziříčí, řeka Kuromojarskij Aksaj.

IV. region. Levý břeh řeky Vostočnyj Manyč a jihozápadní regiony Kalmycka.

Počet pozdně sarmatských památek v těchto regionech není stejný. Největší koncentrace komplexů je zaregistrována v I. regionu meziříčí – 256 pohřebišť (43 % celkového počtu). Ve II. regionu je zaregistrováno 123 pohřebišť (21 %), ve III. regionu bylo objeveno 128 komplexů (21 %) pozdně sarmatského období; ve IV. regionu bylo objeveno 79 pohřebišť (13 %) pozdně sarmatského období.

Analýza pohřebního ritu podle chronologických period a teritoriálních specifit nám umožňuje sledování jeho dynamiky v několika regionech zároveň. Díky tomu můžeme provést komplexnější zkoumání pozdně sarmatské kultury v uvedené oblasti, a přispět k důkladnější odpovědi na danou problematiku.

I. region

V I. regionu, jak již bylo řečeno, bylo soustředěno nejvíce památek, celkem 256 komplexů (43 %).

Vznik základních prvků pozdně sarmatské kultury, tj. deformace lebek, severní orientace pohřbených a úzké pohřební jámy, je v I. regionu meziříčí Volhy a Donu spojeno s první polovinou 2. st. n. l. Tyto elementy se nezávisle na sobě projevují v hrobech, jenž ještě nesly stopy střední sarmatské kultury. Jako příklad může posloužit pohřeb z kurhanu č. 11, mohylníku Starica. V široké obdélníkové jámě se nacházela stará žena (více než 70 let) s hlavou otočenou na jih. U pohřbené byly zaznamenány stopy deformace lebky, což bylo možné provést jen v útlém věku; tudíž lebka byla zdeformována ještě ve druhé polovině 1. st. n. l. Pohřební inventář tvoří zrcátko s bokovým ouškem, červeně-glazovaná mísa maloasijského původu s graffiti na boku, bronzový naběrák typu 142 (podle klasifikace H. Eggerse), zlatý náhrdelník, džbáněk typu 8A vyrobený na hrnčířském kruhu, železná a bronzová profilovaná spona 1. typu 1. varianty. V komplexu byly nalezeny artefakty, které byly poměrně oblíbené v periodě širokého šíření pozdně sarmatské kultury v této oblasti: kadidelnice kubické

formy a 40 cm dlouhý brousek. Tento kurhanový komplex se datuje do 1. pol. 2. st. n. l. a 1. pol. 3. st. n. l. (Šilov 1968). Je to jediné pohřebiště v I. regionu, které bylo datováno do první poloviny 2. st. n. l.

Objevy nových typů artefaktů, které se nacházely v komplexech datovaných do druhé poloviny 2. st. n. l., pomohly odhalit značné změny v pohřebním ritu v tomto období v 1. regionu meziříčí.

Do druhé poloviny 2. st. n. l. náleží 30 pohřebišť. Jednadvacet z nich byly mohyly v širokých jámách: 10 s diagonální polohou kostry, 5 s polohou podle osy jámy; v šesti případech polohu kostry nešlo definovat, pět jich bylo v komorových mohylách a tři v úzkých obdélníkových jámách.

Definovat chronologický rozsah těchto pohřebišť nám umožňuje skupina těchto nálezů: profilované spony 1. série 2. varianty s háčkem na zachycení tětiny (nalezené v šesti mohylách), ojedinělé lučkovité spony 3. a 4. varianty (nalezeny v 1 mohyle), zrcátko s poutkem a ornamentem ve tvaru čtverce uprostřed a keramické nádoby různých typů, které se datují do těchto období.

V širokých obdélníkových jámách převládá jižní orientace (14 případů) nad severní (2 případy). Jižní orientace se vyskytuje ve všech pěti mohylách v širokých obdélníkových jámách, kde byla těla položena na záda. V mohylách s diagonální polohou koster se jižní orientace vyskytovala v devíti případech, severní pouze jednou. Deformace lebek byla zdokumentována u čtyř pohřbených: v jednom případě byla v jámě doložena diagonální poloha pohřbeného, v jednom byl položen na záda; oba pohřbení leželi hlavou k jihu.

V komorových mohylách se severní orientace vyskytuje ve třech případech, všude je kombinována s deformací lebek pohřbených. Jižní orientace byla definována ve dvou mohylách, v nichž nebyla deformace lebek objevena.

V úzkých obdélníkových jámách se jižní orientace vyskytovala ve dvou případech, přičemž jednou se severní; lebka pohřbeného byla zdeformována.

Přehled orientací v mohylách 2. pol. 2. st. n. l. vypadá takto: jižní sektor 75 % (18 případů), severní 25 % (6 případů).

Pro mohyly z období formování kultury, kdy lze rozpoznat spojení vlastností nové a staré kultury ve stejných kurhanových komplexech, se může použít další schéma

klasifikací. Mohyly je možné rozdělit na tři skupiny dle přítomnosti nebo absence elementů pohřebního ritu pozdně sarmatské kultury (*Klepikov – Krivošeev 2004, 174–175*).

Do **první skupiny** patří komplexy, v nichž je možné pozorovat prvky středně sarmatské kultury, avšak které jsou datovány do období, v němž jsou v jiných komplexech prvky pozdně sarmatské kultury dostatečně rozlišitelné. Příkladem může být mohyla 55 v kurhanovém mohylníku Starica. V široké obdélníkové jámě ležela pohřbená diagonálně k ose jámy, hlavou na jih. Podle nálezů, čtyř profilovaných spon 1. série 2. varianty a zrcátka s poutkem a ornamentem ve tvaru čtverce uprostřed, se komplex datuje do 2. pol. 2. st. n. l.

V kurhanu 35. mohylníku Čkalovskij byla nalezena diagonální mohyla, kde byl pohřbený položen hlavou na jih. V pohřebním inventáři bylo nalezeno zrcátka typu 2B s bokovým ouškem a ornamentem ve tvaru čtverce uprostřed a železné pružinové nůžky. Tyto artefakty byly značně rozšířeny v meziříčí Volhy a Donu až do poloviny 2. st. n. l.

Do **druhé skupiny** patří mohylníky, které obsahují prvky jak střední sarmatské kultury (diagonální mohyly jižní orientace; široké obdélníkové a čtvercové jámy), tak i pozdní (severní orientace; umělá deformace lebek; nové kategorie pohřebního inventáře, neznámé z předchozího období). K této skupině patří mohyla z Baranovky (11/1), kde byl pohřbený položen diagonálně s hlavou na sever. V komplexu Krivaja Luka (XVII 42/1) byla objevena diagonální mohyla s jižní orientací kostry; na lebce byly stopy po umělé deformaci. V mohyle byly také nalezeny čtrnáctihranné korálky, které se poměrně často vyskytují v jižním Povolží po polovině 2. st. n. l. (*Skripkin 1984, 37, 50-51, obr. 14, 30, 31*). Dle příkladu této skupiny můžeme pozorovat proniknutí nových elementů do dosud stabilních tradic pohřebního ritu středně sarmatského období.

Do **třetí skupiny** patří pohřebiště, v nichž se představují prvky pouze pozdně sarmatské kultury. Kupříkladu v mohylníku Kuzin chutor (46/1) ležel pohřbený v úzké obdélníkové jámě s hlavou na sever. Na lebce byly stopy umělé deformace. Přítomnost profilované spony 1. série 2. varianty nám umožňuje datovat tento mohylník do druhé poloviny 2. st. n. l.

Klasifikace památek, založená na kombinování převládajících prvků pohřebního ritu té nebo jiné kultury, pomáhá definovat koexistenci středně a pozdně sarmatské kultury ve 2. pol. 2. st. n. l. s postupným posunem ve směru k novější; přesně tomu bude věnována další chronologická skupina.

Typy pohřebního inventáře 1. pol. 3. st. n. l. nám umožňují identifikovat řadu památek datovaných do těchto období. Avšak takových komplexů je ve zkoumaném regionu poměrně málo kvůli malému počtu nálezů, které by sloužily jako chronoindikátor. K nim patří součásti koňského postroje vyzdobeného fasetováním, jednoduché lučikovité spony 4. varianty společně s náhrudní přezkou (sulgam), které se rozšířily ve zkoumaném regionu až po polovině 3. st.

V katalogu této práci je několik mohyl z komplexů spadajících do této chronologické skupiny: Starica 26/2, 60/1, 61/1, Kermen Tolga 32/1, Krivaja Luka XVI 16/1. Tři z těchto mohyl byly komorové; v jedné široké obdélníkové jámě nešlo upřesnit polohu koster. Zatím neexistuje ani jedna diagonální mohyla spadající do tohoto časového rozmezí.

Jak již bylo řečeno, v oblasti meziříčí se nikdy zároveň nenacházely profilované spony 1. série 2. varianty a lučikovité spony 4. varianty. Poslední se datují do 2. pol. 2. st. a 1. pol. 3. st.; nejčastěji se nachází v komorových mohylách. Z jedenácti případů objevu lučikovitých spon 4. varianty v I. regionu meziříčí byla jen jednou nalezena v široké obdélníkové jámě s kostrou ležící na zádech; v ostatních případech to byly komorové mohyly. Profilované spony 1. série 2. varianty, které jsou datovány do 2. pol. 2. st. n. l., se naopak častěji nachází v širokých obdélníkových jámách: ve čtyřech případech se našly v širokých obdélníkových jámách (v jednom případě s diagonální polohou kostry pohřbeného), jednou v komorové mohyle a jednou v úzké obdélníkové jámě.

Vzhledem ke předpokladům o postupném vytlačování starých středně sarmatských tradic, s nimiž jsou spojeny mohyly v širokých obdélníkových jámách (včetně diagonálních) s novými pozdně sarmatskými, se kterými jistě můžeme spojit většinu komorových mohyl, a absenci společných nálezů lučikovitých a profilovaných spon, jsou odůvodněné předpoklady, že vrchol jejich rozšíření v I. regionu meziříčí spadá do různých období. Ve 2. pol. 2. st. n. l., kdy byly středně sarmatské tradice

dostatečně ukotveny v prostředí daného regionu, byly rozšířené profilované spony 1. série 2. varianty. Možná byl od konce 2., až po počátek 3. st. n. l. tento typ vytlačen lučikovými sponami 4. varianty, které tam zůstávaly do poloviny 3. st.

Poté se rozšířily komorové mohyly. Ne všechny nalezené lučikové spony 4. varianty byly datovány 3. st.; zřídka se nacházely spony, které patřily do 2. st. Jako příklad může sloužit nález takové spony společně s lučikovou sponou 3. varianty a zrcátkem s poutkem a bokovým ouškem 2. typu varianty A (Char Nuurin Tolga 6/1), jež se skoro nevyskytují již v polovině 2. st. v tomto regionu meziříčí. Předpokládaná datace komplexu je polovina 2. st. Tím pádem lučikové spony 4. varianty, které známe v I. regionu meziříčí od poloviny 2. st., vytlačují profilované spony 1. série 2. varianty na konci II. až začátku 3. st. n. l.

Odhalení různých vrcholů rozšíření výše vyjmenovaných spon umožňuje zkorigovat i datace maximálního rozšíření širokých obdélníkových jám a komorových mohyl v I. regionu meziříčí: široké obdélníkové jámy, ve kterých se nejčastěji nacházely profilované spony 1. série 2. varianty, byly rozšířeny ve druhé polovině 2. st. n. l. Komorové mohyly v I. regionu skoro kompletně vytlačily široké obdélníkové jámy a staly se vedoucím typem pohřbů na konci 2. a na začátku 3. st. n. l. Řada komplexů je datována v rámci poloviny 2. až 1. pol. 3. st. n. l. Dataci těchto mohyl umožňuje určit další skupina nálezů: lučikové spony 4. varianty, zrcátka s poutkem 1. typu varianty A a B, zrcátka s bokovým ouškem 2. typu varianty B a V, pružinové nůžky a určité typy keramiky (*obr. 7*).

Takových pohřebišť bylo doposud zaevidováno 38; 20 z nich je komorových, 14 v širokých obdélníkových jámách (v 10 případech byli pohřbení uloženi podél osy jámy, ve čtvrté poloze nebyla zjištěna), ve 2 úzkých obdélníkových jámách, ve 2 „jámách s rameny“ a v katakombách VI. typu 2. varianty.

V komorových mohylách převládá severní orientace (14 případů) nad jižní (6 případů). V 16 mohylách se u pohřbených registruje umělá deformace lebek: v 11 případech se severní orientací a v 5 s jižní. V 6 komorách byly nalezeny lučikové spony 4. varianty. V obou úzkých obdélníkových jámách byla orientace pohřbených severní. Na jedné lebce byly registrovány stopy po umělé deformaci. V širokých obdélníkových jámách se v 8 případech registruje jižní orientace, ve třech severní. Ve

třech případech pohřbení nesli stopy umělé deformace lebky. V katakombách VI. typu 2. varianty pohřbený ležel hlavou směrem na jih (Sadovskij V 3/1).

Rozdělování orientace pro mohyly datované do druhé poloviny 2. až 1. pol. 3. st. vypadá následovně: severní sektor 57 % (20 případů), jižní sektor 43 % (15 případů). Převládání jižní orientace v širokých obdélníkových jámách snad svědčí o vztahu se středně sarmatskými tradicemi. Se značnou pravděpodobností se většina pohřebišť vztahuje ke druhé polovině 2. st. n. l. Vznikání takových prvků jako deformace lebek a severní orientace pohřbených pravděpodobně ukazuje na transformaci středně sarmatského pohřebního ritu pod vlivem nové kultury.

Vysoký index deformací lebek, převládání severní orientace nad jižní a časté objevy lučikovitých spon 4. varianty v komorových hrobech nám umožňují datovat většinu komorových hrobů ke konci 2. a do 1. pol. 3. st. n. l., kdy pozdně sarmatské elementy už téměř kompletně vytlačili veškeré prvky středně sarmatského pohřebního ritu.

Určité skupiny pohřebišť ukazují na dynamiku rozvoje pozdně sarmatské kultury. Jestliže ze 2. pol. 2. st. známe poměrně hodně pohřebišť I. skupiny, ve kterých se zachovaly tradice středně sarmatské kultury, tak z 1. pol. 3. st. taková pohřebiště nalezena nebyla. Většina pohřebišť 1. pol. 3. st. patří ke III. skupině, kde můžeme pozorovat absenci prvků předchozí kultury.

Většina pohřebišť datovaných 2. pol. 2. až 1. pol. 3. st. patří ke druhé skupině. Tyto komplexy demonstrují postupnost přechodu od jedné kultury k další a míru jejich interakce. Tak se při dlouhém zachování středně sarmatských tradic v I. regionu meziříčí ve 2. pol. 2. st. začaly objevovat synchronní komplexy s plnou sadou prvků nové kultury. Proces ovlivňování nových kulturních tradic byl rozpoznán díky objevování komplexů, kde byly zachovány prvky obou kultur. Ze 2. pol. 2. st. bylo takových pohřebišť nalezeno poměrně mnoho. Od konce 2. a začátku 3. st. převládají prvky „klasické pozdně sarmatské kultury“.

Vzhledem k tomu, že většina pohřebišť 2. pol. 2. st. a 1. pol. 3. st. právě teď nemůže být datována ještě přesněji, obecnou analýzu pohřebního ritu můžeme provést pouze v tomto časovém rozmezí.

V 52 % případů můžeme kurhanové násypy tohoto regionu zařadit k malým; ve 14 % ke středním. Ostatní kurhanové násypy mají při střední výšce kurhanu malý průměr (12.6 %) a při malé výšce střední průměr (12.6 %). Průměrná výška kurhanů v I. regionu v polovině 2. st. a 1. pol. 3. st. se rovná 43 centimetrům, střední průměr 13,5 metrům.

Průměrný počet sekundárních pohřbení v této době je nevelký.

Celkově se ve 2. pol. 2. st. a v 1. pol. 3. st. I. region odlišuje převahou jižní orientace (56 %), přičemž ve většině případů se s ní setkáváme v širokých obdélníkových jámách. Severní orientace (44 %) je typická pro hroby s výklenkem. Nový kulturní element, deformace lebky, byl nalezen u 43 % pohřbených; nejčastěji se nalézá v hrobech s výklenkem.

Deformace byla zaregistrována stejně často jak u mužů, tak i u žen. Disproporce mužské a ženské skupiny, specifické pro pozdně sarmatskou kulturu, je pozorována i na tomto materiálu. Koeficient poměru mužů a žen je stejný.

Všechny zaznamenané podložky z kůry a rákosu (5 případů) a křídové posypy v mohylách jsou spojené s širokými obdélníkovými jámami. Dřevěná dlažba (2 případy) je zaregistrována i v širokých obdélníkových jámách.

V nálezů pohřebních hostin se často registrují ovčí kosti, nalezené ve 38 % pohřbů. Běžně jsou to kosti zadních končetin, občas i pánevní (6 případů) nebo lopatek (3 případy). Ve dvou případech byly nalezeny kosti dobytka. Ve dvou pohřbech se našly koňské kosti a v jednom rybí. Kostí se zpravidla ukládaly vedle hlav pohřbených, zřídka u nohou.

V pohřebním inventáři sakrálního charakteru se nejčastěji setkáváme s kousky kříd (10 případů). V 7 případech byly nalezeny v širokých obdélníkových jámách, v 3 případech v hrobech s výklenkem. Občas se tam nachází i uhlíky. Sakrální inventář tvoří 9 kadidelnic. Pět z nich bylo nalezeno v širokých obdélníkových jámách a hrobech s výklenkem.

Keramika se nachází v 94 % pohřbů. Nejčastěji se nádoby nachází vedle hlav pohřbených (76.6 %). Keramika točena na hrncířském kruhu převládá nad lepenou (58.5 % a 41.5 %).

V této skupině mohyl bylo nalezeno poměrně velké množství zrcátek (21 exemplářů). Pozoruhodné je to, že zrcátka s centrálním poutkem typu 1. varianty A a B

(3 exempláře) byla nalezena nejen v širokých obdélníkových jámách (6 exemplářů), ale i v mohylách s výklenkem. Tím pádem máme víc než polovinu všech nalezených zrcátek v mohylách s výklenkem. Osmdesát pět procent zrcátek bylo nalezeno v ženských hrobech, ostatních 15 % v mužských. Nalez zrcátka zpravidla znamená, že někde v hrobě se mohou nacházet i korálky, nože a přesleny.

Korálky byly nalezeny v 33 pohřbech, z nichž je 30 % mužských a 70 % ženských.

Třicet jedna spon různých typů bylo nalezeno v 8 mužských a 14 ženských mohylách. Většina lučikovitých spon byla nalezena v mohylách s výklenkem, většina profilovaných byla v širokých obdélníkových jámách.

V pohřebním inventáři můžeme pozorovat poměrně pevnou kombinaci sad takových běžných věcí jako jsou nože, přesleny, šídla a nůžky. Nože byly nalezeny v 35 % pohřbů. V mužských hrobech se setkáváme s meči (7 případů) a dýkami, ve dvou s oběma zároveň. Ve čtyřech komplexech byly nalezeny šípky společně s meči nebo dýkami. V jednom pohřbu byl nalezen luk. Ve dvou širokých obdélníkových jámách byly nalezeny hroty kopí.

Ve 2. pol. 3. st. n. 1. se setkáváme s novými typy hmotného materiálu. Mezi ně patří lučikovité dvoudílné spony, profilované spony 2. série 3. varianty, zrcátka s centrálním poutkem 1. typu varianty Б, přezky-sul'gamy, určité typy keramiky (*obr. 8*) a náušnice-měsíčnice. S tímto obdobím jsou také spojeny změny v pohřebním ritu. Ve druhé polovině 3. st. se v I. regionu meziříčí objevují další velké kurhanové mohylníky: Kupcyn Tolga, Kermen Tolga, U-85, Krivaja Luka XVII. Fungují dokonce i ve 4. st. n. 1. V I. regionu druhé poloviny 3. st. n. 1. jsme schopni datovat 57 komplexů. Ve většině případů jsou to hroby s výklenkem (86 %, 45 případů). Nepatrný počet pohřbů byl v úzkých obdélníkových jámách (10 % případů), nebo katakombách (4 %, 2 případy). Severní orientace pohřbených při tom je dominantní (76 % případů). Občas je nachází také jižní (12 %), západní (10 %) a východní (2 %) orientace. Uměla deformace lebky byla zaregistrována u 70 % pohřbených.

Pouze 9 mohyl (8 s výklenkem a 1 katakomb VI. typu 3. varianty) je datovaných koncem 3. st. n. 1. a začátkem 4. st. n. 1. v představeném regionu. Spony 8. typu se

závitkem na konci zachycovače, vojenská spona, přezka zdobená v pozdně sarmatském polychromním stylu a přezky typu П10 umožnily dataci těchto hrobů. Avšak absence rozdílů v pohřebním ritu během druhé poloviny 3. st. n. l. a 4. st. n. l. v I. regionu umožňuje pokládat tyto objekty za celek.

Třicet sedm komplexů je možné datovat širším chronologickým intervalem do 2. pol. 3. st. n. l. až 4. st. n. l. Kvůli chudšímu pohřebnímu inventáři je, v porovnání s předchozí etapou, datace těchto objektů méně přesná. Avšak to, že se tyto předměty nacházely v mohylnicích s hroby datovanými 2. pol. 3. st. n. l. až 4. st. n. l. a to, že celková podobnost pohřebního ritu, umožnilo přiřadit tyto komplexy k této etapě.

Absence rozdílu v pohřebních tradicích v tomto regionu během 2. pol. 3. st. n. l. a 4. st. n. l. umožňuje považovat památky tyto etapy za celek. V této etapě se častěji setkáváme s malými kurhany (58.8 %), středních násypů je 7.8 %. Malé kurhany se středním diametrem tvoří 19.6 %, střední výšku a malý průměr tvoří 4.9 %. Střední výška kurhanů v tomto regionu je na této etapě 41 centimetrů, střední průměr je 14,5 metrů. Zaznamenány jsou jen 3 sekundární mohyly, což tvoří 2.8 %.

Mezi pohřebními konstrukcemi je zaznamenáno 79 mohyl s výklenkem (77 %), 14 obdélníkových jám (13 %), 5 katakomb (5 %). V 5 případech (5 %) nešlo zjistit formy jám kvůli vykradačům hrobů.

Mohyly s výklenkem se stávají dominantním typem. Jen dva pohřby jsou sekundární. V 76 % mohyl s výklenkem je zaznamenána severní orientace pohřbených. V 16 % je jižní orientace, západní v 6 %, východní ve 2 %. V 77.5 % případů pohřbení nesou stopy po umělé deformaci lebky.

S obdélníkovými jámami se setkáváme poměrně zřídka, na rozdíl od mohyl s výklenkem. Byla nalezena jen jedna sekundární mohyla. V 62.5 % je zaznamenána severní orientace pohřbených, jižní v 37.5 %; 71.4 % pohřbených nese stopy po umělé deformaci lebky.

V tomto teritoriu se skoro neseťkáváme s katakombami. V I. regionu meziříčí byly nalezeny 2 katakomby I. typu (Baranovka 3/1, Kermen Tolga 21/1). V jednom případě byla pohřbená natažena v oválné jámě, paralelně ve vstupní jámě, s hlavou otočenou na sever; přitom hlava nesla stopy po umělé deformaci lebky (Baranovka 3/1). Druhý katakomb patří k typu T-tvarových katakomb, v níž byla pohřbená položena s hlavou otočenou na východ; po její pravé straně leželo dítě (Kermen Tolga 21/1).

V katakombách III. typu ležel natažený muž s deformovanou lebku; hlava byla otočena směrem na jih (Kupcin Tolga 34/1). Ve dvou katakombách VI. typu 3. varianty byli pohřbeni 2 muži, jejichž hlavy byly orientovány na sever. U obou pohřbených byla zaznamenána deformace lebek.

Absence širokých obdélníkových jám a mohyl s rameny na této etapě je pozoruhodná, protože to může svědčit o definitivním konci vlivu středně sarmatských tradic. Nejčastěji nalézáme mohyly s výklenkem. Severní orientace (74 %) převládá nad jižní (18 %). Kromě toho známe případy západní (5 %) a východní orientace (3 %). Ve 78 % případů jsou zaznamenány deformace lebek. Koeficient mužských hrobů k ženským je 1:7.

Křídové násypky nalézáme v 7 mohylách, rákosové podložky ve 2 mohylách. V 59 % mohyl byly nalezeny kosti ovčích končetin; ve 36 % případů společně s pánví a jenom v 6 % případů společně s lopatkami. Docela vzácné jsou ptačí kosti a kosti dobytka. Pohřební hostina se nejčastěji ukládala vedle hlavy pohřbeného (79 %); zřídka u nohou (10 %) z levé (6 %) a pravé (5 %) strany.

Sakrální inventář tvoří uhlíky (7 případů), kousky žlutého minerálu (síra nebo jarozit) (6 případů). Ve dvou případech byli zaznamenány kousky pryskyřice). Kousky křídů byli nalezeni pouze v jednom komplexu.

Keramické nádoby jsou nejčastěji nalézanou součástí pohřebního inventáře a byly nalezeny v 77 % komplexů. Ručně lepené keramiky je poměrně víc (71.8 %) než tvořené na hrncířském kruhu (28.2 %). Nejčastější typ nádoby je hrnec. V 81 % případů nádoby byly položeny vedle hlavy pohřbeného. Zřídka se nádoby objevují u nohou (z levé nebo pravé strany) pohřbeného.

V této sbírce bylo nalezeno 5 kadidelnic. Ve dvou mohylách, kam patřily, byl úspěšně definován ženský hrob.

V 15 komplexech byla nalezena zrcátka. Dominantním typem byla zrcátka s bokovým ouškem 2. typu varianty B a zrcátka s centrálním poutkem 1. typu varianty Б. Zrcátka byla nalezena v 9 ženských a 2 mužských hrobech. Korálky byly nalezeny v 27.6 % mohyl a nejčastěji se objevují společně se zrcátky. Nejčastěji se korálky nacházejí v ženských mohylách. Spony různých typů, kterých je celkově 19, potkáváme v 9 mohylách, z nichž 10 jsou ženské a jen 3 jsou mužské. Většina patří k 1. typu dvoudílných lučikovitých spon. Také docela často potkáváme nože (33 případy),

přesleny (16 případů) a brusy (11 případy). Zbraně byly nalezeny pouze ve 13.3 % mohyl; jsou to meče (11 případů), dýky (3 případy) a hrot šípu (1 případ). Zbraně byly nalezeny jen v mužských hrobech.

II. region

Ve II. regionu meziříčí pozdně sarmatské památky tvoří 123 komplexy (21 % z celku).

Jednotlivé pozdně sarmatské prvky vznikly v první polovině 2. st. n. l. Jako příklad slouží mohyla v široké obdélníkové jámě ve 2. kurhanu mohylníku Žutovo. Pohřbený byl položen diagonálně vůči jámě, ale hlavou směrem na sever, což je jedním z prvků pozdně sarmatských pohřebních tradic. V pohřebním inventáři byla nalezena čtvercová kadidelnice. Tento typ kadidelnic je známý především z pozdně sarmatského období. Avšak tento komplex byl datován do 1. pol. 2. st. n. l. pomocí profilované spony 1. série 1. varianty, které později se v meziříčí nevyskytují.

Ve stejném období se objevují předměty, které se ve pozdně sarmatském období používali dost často. Například v kurhanu č. 14 mohylníku Ternovskij v diagonální mohyle s jižní orientací byl nalezen džbán 1. typu, vyrobený na hrnčířském kruhu, a ručně lepený hrnec typu 1. varianty A s plochým dnem; nález jednoduché lučikovité spony 3. v této mohyle varianty umožnil datování tohoto komplexu první polovinou 2. st. n. l. Samotné nádoby jsou datovány 2. pol. 2. st. n. l.

Rozšíření obřadných prvků pozdně sarmatské kultury a jejich spojení s tradicemi středně sarmatské kultury se vztahuje ke druhé polovině 2. st. n. l. Komplexy tohoto období jsou odlišné díky nálezům profilovaných spon 1. série 2. varianty a určitých typů keramiky (*obr. 6*).

Do 2. pol. 2. st. se řadí 43 hrobů: 30 z nich v širokých obdélníkových jámách, 5 v sekundárních hrobech, 4 v úzkých obdélníkových jámách, 3 v hrobech s výklenkem a 1 v katakombách. Nejčastěji nalézáme široké obdélníkové jámy: 13 diagonálních mohyl, v 17 jámách polohu pohřbených nešlo zjistit. Ve 12 případech v diagonálních mohyl byla zaregistrována jižní orientace, ve 2 severní, v 1 východní. V 5 případech v diagonálních mohyl u pohřbených byla zaregistrována uměla deformace lebky. Orientace pohřbených v diagonálních mohylách byla jižní.

V šesti případech širokých obdélníkových jám, v nichž nešlo zjistit polohu pohřbených kvůli destrukci mohyl, byla zaregistrována umělá deformace lebky; ve dvou případech byla zjištěna jižní orientace pohřbených.

Do 2. pol. 2. st. n. l. je datováno 5 mohyl s výklenkem. Ve 2 případech byla zaregistrována jižní orientace pohřbených, v 1 jižní. Deformaci lebky potkáváme ve 2 mohylách, v jednom případě v mohyle s výklenkem (jižní orientace).

Čtyři pohřby, datované do 2. pol. 2. st. n. l., byly nalezeny v úzkých obdélníkových jámách. V jednom případě byla zaregistrována severní orientace pohřbeného, ve dvou jižní. Ve dvou mohylách pohřbené nesly stopy umělé deformaci lebky.

Ve II. regionu byly nalezeny 3 sekundární mohyly, které byly datovány do 2. pol. 2. st. n. l. Navzájem se konstrukčně odlišují. V první mohyle se dolní jáma nacházela diagonálně vůči horní (Ternovskij 2/1). Ve druhé mohyle měla horní jáma širokou obdélníkovou formu a dolní se nacházela podél osy horní mohyly (Pervomajskij I 9/1). Jedna z mohyl měla úzkou sekundární jámu, což je poměrně běžným prvkem pro většinu sekundárních jám u sarmaty (Dorofeevskij 24/1). Pouze v jedné jámě byla zaregistrována severní orientace. V katakombách mohylníku Žutovo (38/1) VI. typu 1. varianty pohřbený byl položen hlavou na sever.

Seznam mohylníků datovaných do 1. pol. 3. st. n. l. tvoří pouze 3 mohyly. Všechny mají různé druhy pohřebních jám. Datování umožňují následující předměty:

- V katakombách VI. typu 2. varianty (Abganěrovo II 17/1) byla nalezena přezka se zesílenými rámečky v přední části, která společně se zrcátkem-přívěškem s bokovým ouškem typu 2 varianty Б tvoří nejrozšířenější předměty 2. pol. 2. až 1. pol. 3. st. n. l. Tento příznak se stal specifickým pro většinu přezek od začátku 3. st. n. l. Pravděpodobně, tento komplex můžeme datovat do 1. pol. 3. st. n. l.
- V mohylníku Abganěrovo IV 3/1 byla nalezena jednoduchá lučkovitá spona s ornamentálním ovinutím 5. varianty. Našla se v široké obdélníkové jámě, pohřbený ležel hlavou směrem na jih. Tento nález umožňuje datovat mohyly do 1. pol. 3. st. n. l. Předpokládá se, že stejným obdobím lze datovat i zničenou mohyly v úzké obdélníkové jámě v mohylníku Pervomajskij IX 1/1, ve které

byla nalezena Bz přezka s krátkým obdélníkovým rámem; takové přezky byly poměrně rozšířeny na konci 2. st. a první polovině 3. st. n. l.

Poměrná část komplexů (24), jejichž přesnou dataci nešlo určit podle nálezů, byly datovány do 2. pol. 2. st.–1. pol. 3. st. n. l.; jedná se o 7 mohyl v širokých obdélníkových jámách, 7 mohyl s výklenkem, 3 v úzkých obdélníkových jámách, 3 sekundární mohyly, 3 katakomby a 1 nepoznatelný typ. Dataci těchto komplexů umožňují následující nálezy: zrcátka s bokovým ouškem 2. typu varianty Б, zrcátko s centrálním poutkem 1. typu varianty А, lučkovitá spona 4. varianty a určité keramické nádoby. Do těchto období je datováno 7 mohyl v širokých obdélníkových jámách.

Jen v jedné mohyle byla zjištěna poloha pohřbeného: kostra ležela podél osy jámy, hlavou směrem na jih (Ternovskij 45/1). Přestože některé mohyly byly zničeny, ve 4 případech v širokých obdélníkových jámách pohřbené nesly stopy umělé deformaci lebky. V jednom komplexu byl nalezen fragment jednodílné lučkovité spony 4. varianty (Novyj Rogačik 6/1).

V sedmi mohylách s výklenkem, datovaných 2. pol. 2. st. 1. pol.–3. st. n. l., pouze ve 3 případech byla zaregistrována jižní orientace pohřbených. Ve 3 komplexech (včetně těch s jižní orientací) byla zaregistrována umělá deformace lebky.

V jedné ze třech úzkých obdélníkových jám, kdež byla určena severní orientace pohřbeného, byli nalezeny dýka a hrot šípu.

Ve třech zničených sekundárních jámách nešlo zjistit polohu a orientaci pohřbených. V mohylníku Věrchněruběžnyj I (10/2) bylo nalezeno zrcátko s poutkem a kvadratickou výzdobou uprostřed (typ 1., varianta А). Tento typ zrcátek byl rozšířen v meziříčí ve 2. pol. 2. st. a 1. pol. 3. st. n. l. Tři mohyly v katakombách VI. typu a 2. varianty také byly zničeny. Zjistit západní orientaci pohřbeného se podařilo jenom u jedné mohyly v komplexu Dubovoj (3/1).

Komplexy II. regionu je možné také rozdělit na 3 skupiny podle přítomnosti nebo absence pozdně sarmatských elementů. Například diagonální hrob z mohylníku Novyj Rogačik (9/1) patří k první skupině, pro kterou jsou specifické středně sarmatské

pohřební tradice. Pohřbený byl položen hlavou směrem na jih. Inventář tvoří džbán typu 1 varianty A bez držadel, lepený na hrncířském kruhu, datovaný 1. st. – 2. st. n. l. Nález profilované spony 1. série 2. varianty umožňuje omezit chronologickou pozici tohoto komplexu do 2. pol. 2. st. n. l. Ve třetím kurhanu mohylníku Žutovo byl pohřbený nalezen v širokém obdélníkovém hrobu, položený diagonálně vůči jámě a hlavou směrem na jih. Mezi nálezy patří profilovaná spona 1. sérii 2. varianty, což umožňuje datovat mohylník do 2. pol. 2. st. n. l.

Artefaktů druhé skupiny II. regionu, které propojují prvky obou kultur je poměrně dost a obsahují materiál umožňující přesnější dataci. Například v mohylníku Žutovo (1. kurhan) byla nalezena diagonální mohyla ve které byl pohřbený položen hlavou směrem na jih; lebka nesla stopy umělého deformování. Pohřební inventář tvoří na hrncířském kruhu vyrobený džbán 1. typu s dvěma držátky; tento typ nádob byl nejvíc rozšířen ve druhé polovině 2. st. n. l.

V mohylníku Abganěry, který tvoří 3 kurhany, byly nalezeny 3 skoro identické mohyly. Pohřbení leželi diagonálně k širokým obdélníkovým jámám. Dva z nich měli umělé deformované lebky. Hrobový inventář tvoří meče, dýky bez příčky a hlavic, což odpovídá pozdně sarmatským prvkům. Nález profilovaných spon 1. sérii 2. varianty a podobnost pohřebního ritu umožňuje datovat celou skupinu do 2. pol. 2. st. n. l.

Hrobů třetí skupiny, odpovídajících prvkům jen pozdně sarmatské kultury, avšak přitom stejně datovaných, je ve II. regionu poměrně málo. V kurhanu 27. mohylníku Pěřegruznoč I byla pohřbena žena; byla položena hlavou na sever v úzké obdélníkové jámě a nesla stopy po umělé deformaci lebky. Součástí pohřebního inventáře jsou profilované spony 1. sérii 2. varianty, datované do 2. pol. 2. st. n. l. Stojí za to také zmínit že v sousedním 17. kurhanu této skupiny byl nalezen diagonální pohřeb v široké obdélníkové jámě se severní orientací pohřbeného a skoro stejným inventářem, který také tvoří profilované spony 1. sérii 2. varianty (*Klepikov – Krivošeev* 2004, 180–182).

Během formování pozdně sarmatské kultury ve II. regionu meziříčí ve 2. pol. 2. st. n. l. bylo zaregistrováno převládání středně sarmatských tradic. Ukazuje na to velký počet širokých obdélníkových jám s převládáním diagonální polohy a jižní orientaci pohřbených.

Postupné pronikání pozdně sarmatských prvků v pohřební ritus středně sarmatské kultury je možné sledovat v mohylníkách Žutovo a Pěře-gruznoë I; tam byly nalezeny synchronní pohřby všech tří skupin. Zde (ne tak zřetelně jako v I. regionu meziříčí) je možné zvýraznit finální etapu formování pozdně sarmatské kultury, spojenou především s 1. pol. 3. st. n. l. V I. regionu je tento proces spojen s mohylami s výklenkem, většina nich má severní orientaci a stopy umělého deformování lebky a datuje se převážně 1. pol. 3. st. n. l.; ve II. regionu, během 2. pol. 2. st. – 1. pol. 3. st. n. l., je severní orientace zaregistrována pouze v 8 případech, rovnoměrně ve všech typech mohyl, tedy ve dvou; avšak v mohyle s výklenkem se objevuje pouze jednou. S fenoménem deformací lebky se setkáváme nejčastěji v širokých obdélníkových jámách.

Absence přesných rozdílů v pohřebním ritu během 2. pol. 2. st. – 1. pol. 3. st. n. l., poměrná dominance jižní orientace během celého období, nejčastěji registrovaná synchronizace středně a pozdně sarmatských prvků v širokých obdélníkových jámách, nálezy širokých obdélníkových jám s přímou polohou pohřbeného 1. pol. 3. st. n. l. – to všechno umožňuje předpokládat dlouhotrvající existenci středně sarmatských tradic nejenom v 2. pol. 2. st. n. l. ale také i v 1. pol. 3. st. n. l. Je možné, že vliv nové kultury se s časem zesiloval, což se odrazilo na vzniku velkého množství památek se spojenými prvky obou kultur a zániku diagonálních pohřbů během 1. pol. 3. st. n. l., což bylo jasným prvkem středně sarmatské kultury. Nicméně pohřby s prvky charakteristickými jenom pro pozdně sarmatskou kulturu na rozmezí 2. – 3. st. n. l. pořád nebyly hodně rozšířené.

Vzhledem ke komplikacím s přesnou datací bylo rozhodnuto provést celkovou analýzu pohřebních ritů tohoto období.

Většina kurhanových násypů tohoto regionu je malá (58 %). Středních násypů je poměrně málo (14,5 %). V 17 % případů kurhany měly středně velkou a nízkou násyp. Ve 4 % případů násypy měly malý průměr a střední výšku. Střední výška kurhanů na této etapě je 39 cm, střední průměr je 14,8 m. V této skupině byla zaregistrována pouze jedna sekundární mohyla.

Ve II. regionu jsou různé typy mohylových jám: široké obdélníkové (55 %, 38 případů), mohyly s výklenkem (17 %, 12 případů), úzké obdélníkové jámy (12 %, 8 případů), mohyly s rameny (9 %, 6 případů), katakomby VI. typu (7 %, 5 případů).

Stejně jako v I. regionu, jsou v této oblasti dominantní široké obdélníkové jámy (38 případů). Ve 13 případech byla zaregistrována diagonální poloha pohřbeného, ve 2 případech tělo bylo položeno podél jámy. Pouze jedna mohyla zde byla sekundární. Ve většině případů se v širokých obdélníkových jámách setkáváme s jižní orientací (82 %); občas se také vyskytují severní (12 %) a východní (jedinečný případ). Umělá deformace lebky se vyskytuje u 37.5 % pohřbených. V širokých obdélníkových jámách 62.5 % tvoří mužské hroby, zbývající 37.5 % jsou ženské.

Mohyly s výklenkem v tomto období se vyskytují poměrně zřídka (12 případů). Většinu mohyl tvoří samostatné pohřby pod vlastními násypy, jenom jedna byla sekundární. V 5 případech byla zaregistrována jižní orientace pohřbených, severní pouze v jednom. V 36 % pohřbené nesly stopy po umělé deformaci lebky.

Úzké obdélníkové jámy tvoří početnou skupinu pohřbu pod individuálními násypy (8 případů). Orientace je rovnoměrná, jižní a severní (dva případy v obou). Deformace lebky byla zaregistrována u dvou pohřbených: u muže a u ženy.

Ve II. regionu bylo nalezeno pro pozdně sarmatské období poměrně hodně vzácných mohyl s rameny (6). Pouze v jedné z nich bylo možno zjistit polohu pohřbeného směrem na sever.

Ve zkoumané oblasti byli objeveno 5 katakomb. Jedna z katakomb patří k VI. typu 1. varianty (Žutovo 38/1). Pohřbený uvnitř muž ležel natažený, hlavou směrem na sever. Čtyři katakomby patří k VI. typu 2. varianty (Abganěrovo II 17/1, Abganěrovo II 36/1, Stepanovka II 1/1, Dubovoj 3/1). Ve dvou katakombách pohřbení leželi hlavou směrem na sever, v jedné směrem na západ. Dvě z nich byly vyloupeny. Podle zachovalých nálezů bylo možno zjistit, že v jedné mohyle byl pohřben muž a ve dvou jiných ženy.

Prezence velkého počtu širokých obdélníkových jám svazuje tento region s I. regionem meziříčí. Zde (více než v I. regionu) převládá jižní orientace (68 %, 21 případů). Severní orientace je poměrně vzácná (26 %, 8 případů), západní a východní se vyskytují jedinečně (3 %, 1 případ pro každou stranu). Deformace lebky byla zaregistrována jenom u 49 % pohřbených, většina z nich byla nalezena v širokých obdélníkových jámách; pětkrát se vyskytovala v diagonální poloze vůči osy mohyly.

V mohylách byly nalezeny rákosové a kůrové podestýlky (dvakrát každá) a křídový posyp (2 případy). V širokých obdélníkových jámách byli zachovaní

pozůstatky dřevěné dlažby (7 případů). Ve 27 % komplexů byly nalezeny kosti ovčích končetin, poměrně často i společně s pávní. Sakrální inventář ve většině případů tvoří kousky křídy (6 případů), uhliky (14 případů), kusy křemenných oštěpů (7 případů) a kadidelnice (7 případů); jedna z těch kadidelnic byla cylindrické formy (Žutovo 38/1), což je běžné pro středně sarmatskou kulturu.

V 75.7 % mohyl potkáváme keramické nádoby. K vyrobené na hrnčířském kruhu patří 70 %, když zbytek byl lepen ručně. V 7 případech poloha nádoby byla zaregistrována u hlavy pohřbeného, v 1 případě u nohou a ve 3 případech po levém boku.

Ve II. regionu bylo nalezeno 10 zrcátek; 1 s centrálním poutkem typu 1 varianty A a 9 s bokovým ouškem různých typů. Všechna zrcátka byla nalezena v ženských hrobech různých typů. Korálky byly nalezeny ve 13 komplexech a v 7 případech společně se zrcátky a sponami.

V 18 mohylách bylo nalezeno 20 spon, polovina z nich patří k 1. sérii 2. variantě silně profilovaných spon. Zbytek z většiny tvoří lučikovité spony 4. a 5. variant.

Běžný inventář tvoří nože (19 nálezů), přesleny (7 nálezů), šidla (3 nálezy), nůžky (4 nálezy).

V mužských hrobech se nacházely zbraně: meče (7 nálezů), dýky (8 nálezů). V jednom z hrobů byly meč a dýka nalezeny společně. Ve 3 komplexech byly nalezeny šipy. Ve dvou případech byly zaregistrovány fragmenty luků.

Značné změny pohřebního ritu ve II. regionu meziříčí probíhaly v polovině 3. st. n. l. Důkazem toho jsou nové fragmenty pohřebního inventáře: dvoudílné lučikovité spony, některé typy přezek, zrcátka s centrálním poutkem typu 1 varianty Б, komplexy keramických nádob (*obr.* 9, 10). Tyto předměty umožňují přesně datovat pohřební komplexy do 2. pol. 3. st. n. l. až začátku 4. st. n. l.

Většina hrobů tohoto období ve zkoumané oblasti byla nalezena v mohylníku Abganěrovo II. První pohřby v tomto mohylníku se datují do 2. st. n. l., avšak většina z nich patří do 2. pol. 3. st. n. l. Ostatní mohyly byly rozloženy po celém II. regionu.

Celkově se do 2. pol. 3. st.–1. pol. 4. st. datuje 27 komplexů: 19 mohyl s výklenkem (70 % od všech mohyl toho druhu ve II. regionu), 4 úzké obdélníkové mohyly (19 %) a 3 katakomby (11 %), v jednom případě pohřební jáma nebyla vůbec.

Pouze 3 mohyly byli datovány druhou polovinou 3. st. n. l. pomocí dvoudílné lučkovité spony, přezky s okrouhlým štítkem a upevněným rámečkem a zrcátka s centrálním poutkem 1. typu varianty Б. Dvě z mohyl byly s výklenkem a jedna katakombem II. typu (Okt'abr'skij III 1/1). Pouze jedna mohyla s výklenkem (Věrbovskij I 5/1) nebyla vyloupěna. Pohřbený jedinec ležel natažený na zádech, hlavou směrem na sever; lebka nesla stopy umělého deformování.

Dvě mohyly (Abganěrovo II 13/1, 33/1) se datují do 4. st. n. l. podle v nich nalezených přezek se štítky s pozdně římskou polychromní ozdobou, které se objevují ve zkoumané oblasti od 4. st. n. l. (Malašev 2000, 206). Nicméně tyto mohyly jsou pevně propojeny s celkovým kontextem mohyl 2. pol. 3.–4. st. n. l.

V tomto regionu je 66.6 % násypů menší velikosti. Deset procent kurhanů jsou střední velikosti. V 6.9 % případů měly násypy střední výšku a malý průměr. V 17.2 % kurhanů při středním průměru byly poměrně nízké. Střední výška kurhanů v tomto regionu se rovnala 0,39 m, střední průměr je 14,8 m. V této sbírce byla pouze jedna sekundární mohyla.

Ve 2. pol. 3. st.–začátku 4. st. se nejčastěji setkáváme s mohylami s výklenkem (19 případů). V 73 % (11 případech) v mohylách s výklenkem byla zaregistrována severní orientace, v dalších 27 % (4 případech) orientace byla jižní. Ve 47 % mohyl pohřbení nesly stopy po umělé deformaci lebky.

Úzkých obdélníkových jám v této sbírce bylo poměrně málo (4 případy), jedná z nich je sekundární mohyla. Ve 3 případech obdélníkových jám byla zaregistrována severní orientace, jižní pouze v jednom. Dva pohřbené nesly stopy po umělé deformaci lebky.

Známe 3 katakomby 3.–4. st. n. l. v II. regionu. V T-tvarových katakombách I. typu Pěrvomajskij XII (5/2) byly nalezeny 2 mužské kostry s umělé deformovanými lebkami. Katakomby v Abganěrovo II (33/1) měly zvláštní tvar, avšak konstruktivně byla podobna se severokavkazskými konstrukcemi (obr. 11). V obou případech nebylo možné zjistit orientaci pohřbených.

Ke II. typu patří katakomby z Okt'ab'skij III (1/1). Tento komplex je možno datovat do 3. st. n. l. pomocí nálezu přezky s okrouhlým štítkem s upevněným rámcem typu П26 (Malašev 2000, 209). Zjistit polohu kostry nebylo možno.

Elementy pozdně sarmatské kultury jistě převládaly ve II. regionu po polovině 3. st. n. l. Severní orientace byla zaregistrována v 74 % hrobů (pod jižní spadají zbývající 26 %). Ve 48 % pohřbené měli deformovanou lebku. Poměr mužských hrobů k ženským je 1,8.

Na dně některých hrobů byla nalezen křídový posyp (1 případ) a rákosová podestýlka (2 případy). Jinde byly zaregistrovány jiné podestýlky organického původu, avšak přesněji jejich materiál nebylo možno zjistit (5 případů).

V 57 % hrobů byly nalezeny ovčí kosti: zadní končetiny, často i společně s pánví (9 případů) a lopatky (4 případy). V 66 % případů zvířecí kosti se nacházely vedle hlavy pohřbených. V jedinečných případech se takové nálezy nacházely u nohou, nebo u pravého nebo levého boku pohřbených. Ve dvou hrobech byly nalezeny kosti dobytka. V jednom hrobě byly nalezeny ptačí kosti společně s ovčími.

Samozřejmě byly také zaregistrovány nálezy sakrálního charakteru. V 6 hrobech byly nalezeny kousky minerálu žluté barvy, ve 4 případech byly nalezeny společně s křemennými oštěpy.

V 71 % hrobů k nálezům patřily keramické nádoby. V 58 % případů byla keramika ručně lepená, zbytek byl točen na hrnčířském kruhu. V 75 % případů se nádoby nacházely vedle hlav pohřbených, zbytek byl umístěn u nohou. Ve 2 komplexech se našla zrcátka s centrálním poutkem typu 1 varianty Б. V obou hrobech byli pohřbeni muži s deformovanými lebkami.

V 35,7 % mohyl byly nalezeny korálky. Pět z takových mohyl patřilo mužům a čtyři ženám.

V této sbírce byly nalezeny 2 spony. Jedna dvoudílná lučikovitá (Abganěrovo II 25/1) a jedná římská s kloubem, datovaná podle společných nálezů do 2. pol. 3. st. n. l. (Věrbovskij I 5/1). Obě spony byly nalezeny v mužských mohylách s výklenkem.

Inventář předmětu běžného používání tvoří nože (12), přesleny (5), šidla (2) a brusy (4). V mužských hrobech byly nalezeny zbraně: meče (4) a dýky (5). V jednom komplexu byl nalezen hrot šípu.

Ve II. regionu v této etapě převládaly mohyly s výklenkem. Katakomyb potkáváme v jedinečných případech. Severní orientace značně převládá nad jižní. V 46,5 % pohřbení nesou stopy umělého deformování lebky.

Situace ve II. regionu v 3.–4. st. n. l. je docela podobná situaci v I. regionu ve stejném období. Mohyly s výklenkem a severní orientací jsou dominantní. Široké obdélníkové jámy a mohyly s rameny, typické pro předchozí období, se téměř vůbec nevyskytují. Přitom antropologická analýza mohylníku Abganěrovo II ukazuje na podobnost materiálu s mohylníkem Kupcyn Tolga v I. regionu meziříčí. Antropologové předpokládají, že lidé, kteří vybudovali oba tyto mohylníky, si byli poměrně podobní z pohledu etnicity.

Ve 24 případech, vzhledem k absenci nálezů, nebylo možné hroby přesně datovat. Patří k nim 9 mohyl s výklenkem (1 pohřbený byl položen hlavou směrem na sever, 3 pohřbené měly deformovanou lebku) a 12 úzkých obdélníkových jam (3 pohřbení se severní orientací a 3 s jižní, 5 případů deformované lebky).

III. region

Ve III. regionu bylo zaregistrováno 130 mohyl pozdně sarmatské kultury (22 % od celé sbírky).

Vznik ojedinělých příznaků pozdně sarmatské kultury v III. regionu je datován, stejně jako v I. a II. regionech, do 1. pol. 2. st. n. l. Komplexů, které by šlo datovat tímto obdobím, je poměrně málo – pouze 7. V mohyle s výklenkem z komplexu Centralnyj IV (20/1) byl pohřbený položen hlavou na sever. Sběrka *Bz* nádob římského původu umožňuje datovat tento komplex 1. pol. 2. st. n. l.; do sbírky patřil džbán typu Straldža, lavor typu 100 (Eggers), naběrač typu Gedoker a cedidlo typu 160.

V mohyle s rameny z komplexu Kirovskij I (1/2) byl pohřbený položen hlavou směrem na sever. Hrobový inventář tvoří sbírka uzdového kování, které umožnilo datovat celý komplex do poloviny 2. st. n. l. (*Gugučev* 2000, 141–144). Podobné nálezy se našly ve dvou dalších hrobech mohylníku Kirovskij III (1/2, 2/2).

V komplexu Kirovskij III (1/2) byly zaregistrovány katakomby VI. typu 1. varianty. Pohřbený byl položen hlavou směrem na jih. Ve stejném mohylníku (Kirovskij III 2/2) byly zaregistrovány katakomby VI. typu 2. varianty. Tato varianta se také objevuje v meziříčí kolem poloviny 2. st. n. l. a potkáváme ji nadále i v 1. pol. 3. st. n. l. Zatím se předpokládá, že katakomby z komplexu Kirovskij III, spadající do

poloviny 2. st. n. l. patří k nejstarším pozdně sarmatským pohřbům v meziříčí Volhy a Donu.

Absence katakomb ve středně sarmatském období umožňuje říct, že fenomén těchto nových konstrukcí v pohřebních tradicích se poprvé objevuje ve 2. st. n. l. v pozdně sarmatském období. V katakombách z komplexu Žutovo (38/1), stejně jako v mohylníku Kirovskij III (1/2), pohřbený ležel hlavou směrem na sever; byla tam nalezena profilovaná spona 1. série 2. varianty, což umožňuje datovat komplex do 2. pol. 2. st. n. l. Podle názoru J. K. Gugueva a V. P. Glebova, se vznik katakomb tohoto typu v meziříčí Volhy a Donu datuje do poloviny 2. st. n. l. a spojuje se se syntézou tradicí středně a pozdně sarmatské kultur a středně asijských prvků (*Guguev* 2000, 151; *Guguev – Glebov* 2002, 103).

V mohyle v úzké obdélníkové jámě z komplexu Podgorněnskij IV (19/1) byl pohřbený položen hlavou směrem na sever. Součástí pohřebního inventáře je jednoduchá lučikovitá spona 3. varianty, která umožňuje datovat tento komplex první polovinou 2. st. n. l.

Do první poloviny 2. st. n. l. také pravděpodobně patří komplex Kirovskij I (kurhan 10), ve kterém byly nalezeny hliněné nádoby 13. typu s jedním uchem a točené na hrnčířském kruhu.

Značné změny pohřebního ritu a materiální kultury byly datovány do 2. pol. 2. st. n. l. Předměty, umožňující dataci pro toto období, jsou profilované spony 1. série 2. varianty, jednoduché lučikovité spony 4. varianty, zrcátka s centrálním poutkem a kvadratickým ornamentem, určitá keramická sbírka. Do tohoto období je možno datovat 10 mohyl. Mezi nimi jsou 3 mohyly s výklenkem, 4 hroby v širokých obdélníkových jámách (2 s diagonální polohou koster) a 3 v jámách s rameny.

V mohylách s výklenkem byli všichni pohřbení položeni hlavou směrem na sever, dva jedinci nesli stopy umělého deformování lebky.

Ve dvou širokých obdélníkových jámách byli pohřbení položeni diagonálně a hlavou na sever. V jednom hrobu pohřbený ležel podél osy jámy a hlavou směrem na jih (Podgorněnskij IV 24/1). V hrobě z komplexu Krivolimanskij I (19/1) polohu a orientaci kostry nebylo možno zjistit, avšak byla nalezena umělé deformovaná lebka.

Pouze v jedné z jám s rameny byla zjištěna severní orientace kostry (Kirovskij I 6/4). V ostatních mohylách to zjistit nešlo z důvodu vyloupení.

Poměrně velká skupina (11 mohyl) se datuje do 1. pol. 3. st. n. l. Mezi nimi je 6 mohyl s výklenkem, 3 mohyly v úzkých obdélníkových jámách, 1 široká obdélníková jáma s diagonálně položenou kostrou a jedna mohyla s rameny. Dataci těchto mohyl umožnily nové typy nálezového materiálu: lučikovoté jednodílné spony 4. a 5. variant, určité typy páskové garnitury a fasetovaného koňského postroje.

V mohylách s výklenkem, ve 4 z 6 případů, byla zaregistrována severní orientace pohřbených. Ve dvou případech lebky pohřbených nesly stopy po umělé deformaci. V obdélníkových jámách kostry byly položeny směrem na sever, ve dvou případech lebky byly umělé deformovány. V jámě s rameny byl pohřbený položen hlavou směrem na sever. Součástí pohřebního inventáře byla přezka s narovnanou zadní částí rámečku. Tento příznak je obecný pro přezky od začátku 3. st. n. l. (*Malašev 2000, 209*).

Diagonální mohyla v široké obdélníkové jámě z mohylníku Podgorněnskij IV (11/1) také stojí za zmínění. Kostra byla položena na dno jámy hlavou směrem na jihovýchod. Lebka nesla stopy po umělé deformaci. Mezi nálezy patří přezka se zesílenou přední a narovnanou zadní částí rámečku, což je běžným prvkem pro přezky od 1. pol. 3. st. n. l.

V III. regionu se 10 mohyl datuje do 2. pol. 2.–1. pol. 3. st. n. l.: 7 mohyl s výklenkem, 1 v úzké obdélníkové jámě a 2 hroby s rameny. Všude, kde bylo možno, byla zaregistrovaná severní orientace pohřbených. Ve 3 případech severní orientace se propojovala s deformovanými lebkami.

Analýza nálezového materiálu ukazuje na to, že se situace ve III. regionu během formování pozdně sarmatské kultury značně odlišovala od situací v I. a II. regionech.

Památek s elementy pozdně sarmatské kultury, datovaných do 1. pol. 2. st. n. l., je v tomto regionu víc než v jiných. Přičemž se tady objevují nejen pozdně sarmatské prvky v kombinaci se středně sarmatskými. Také se setkáváme s unikátními, u Sarmatů dosud neznámými prvky ve tvaru nových pohřebních konstrukcí (katakomb).

Při seskupení památek podle přítomnosti pozdně sarmatských příznaků můžeme pozorovat pouze jeden hrob ze skupiny prvních mohyl pozdně sarmatského období, který spadá do tohoto období, avšak přitom nenesl žádné značné prvky té kultury. Ten hrob (Podgorněnskij IV 24/1) byl vytvořen v široké obdélníkové jámě, pohřbený byl

položen podél mohylové jámy hlavou směrem na jih. Podle nálezového materiálu ten hrob byl datován do 2. pol. 2. st. n. 1.

Ke druhé skupině mohyl, kombinujících pohřební rity obou kultur, můžeme přiřadit diagonální mohylu v široké obdélníkové jámě z komplexu Moskovskij II (5/1), ve které byl pohřbený položen hlavou na sever. Mohyla se pravděpodobně datuje do 2. pol. 2. st. n. 1. V mohylníku Kirovskij IV (4/1), v široké obdélníkové jámě, šlo zjistit severní orientaci a diagonální polohu pohřbeného. Na dně mohyly byla vykopána skrýš.

Občas nalézáme skrýše ve středně sarmatských hrobech. Kromě tohoto případu, v meziříčí Volhy a Donu, a v pozdně sarmatském období zároveň, byla skrýš zaregistrována pouze jednou (Džangar 35/1). Pohřební inventář hrobu z komplexu Kirovskij IV (4/1) tvoří předměty typické pro středně a pozdně sarmatskou kulturu: dýka s hlavicí ve tvaru voluty, hliněná kubická kadidelnice. Také ve hrobu byla nalezena lučkovitá spona 4. varianty, která se datuje 2. pol. 2. st.–1. pol. 3. st. n. 1. Pravděpodobně tento komplex můžeme datovat do 2. pol. 2. st. n. 1.

Většinu mohyl 2. pol. 2. – 1. pol. 3. st. n. 1. můžeme přiřadit ke třetí skupině, která je odlišná přítomností pouze pozdně sarmatských prvků v pohřebním ritu. Případem může posloužit mohyla s výklenkem z komplexu Kirovskij I (11/1). Kostra byla položena hlavou na sever, lebka byla umělé deformovaná. Nálezový materiál hrobu tvoří zrcátko s centrálním poutkem a kvadratickým ornamentem a dvě profilované spony 1. série 2. varianty, díky nimž můžeme datovat tuto mohylu do 2. pol. 2. st. n. 1.

V mohyle s výklenkem z mohylníku Novyj (103/1) kostra ležela hlavou na sever a měla deformovanou lebku. V mohyle byl nalezen na hrnčířském kruhu točený džbán s jedním uchem 10. typu, datovaný 2. st. n. 1. a 3 podobné profilované spony 1. sérii 2. varianty, které umožňují upřesnit dataci do 2. pol. 2. st. n. 1.

Závěr formování pozdně sarmatské kultury ve III. regionu probíhá ve 2. pol. 2. st. n. 1. Poměrně malý počet komplexů synkretického charakteru a absolutní dominance severní orientace ve všech druzích hrobů může svědčit o mnohem intenzivnějším procesu formování pozdně sarmatské kultury v tomto regionu. Výsledkem toho je přítomnost plnohodnotné pozdně sarmatské kultury již ve 2. pol. 2. st. n. 1., ale ne v 1. pol. 3. st. n. 1., jak to bylo v I. a II. regionech meziříčí.

V 1. pol. 3. st. n. 1. jsou příznaky pozdně sarmatské kultury v pohřebním ritu ve zkoumaném regionu dominantní. Objev diagonálního hrobu s jižní orientací, datovaného 2. pol. 2.–1. pol. 3. st. n. 1. (Podgorněnskij IV 11/1), může svědčit o dlouhodobé existenci přežitkových prvků středně sarmatské kultury, ale pouze jako výjimka pro toto období. Stojí za zmínku, že toto byla jediná diagonální mohyla nalezená v jižním meziříčí z 2. pol. 2. st. n. 1.

Většina násypů, datovaných 2. pol. 2. – 1. pol. 3. st. n. 1. ve III. regionu, mají střední diametr a malou výšku (64.8 %). Existují malé kurhany (16.2 %) a střední (10.8 %). Průměrná výška kurhanů na této etapě je 36 cm, průměrný diametr je 15,3 m.

Byly zaregistrovány pouze 3 sekundární mohyly. Mohyly s výklenkem jsou dominantním typem v tomto regionu. Poměr mohyl se severní orientací je značně vyšší než s jižní (91 % proti 9 %). Koeficient mužských a ženských hrobů je 1,1. Deformace lebek byla zaregistrována v 55 % hrobů.

Ve 13 hrobech byl nalezen křídový posyp, ve 2 podestýlky z kůry a ve 2 podestýlky z rákosu. Ve 4 širokých obdélníkových jámách byla zaregistrována dřevěná dlažba. V 21 % mohyl byly nalezeny zadní ovčí končetiny, poměrně často společně s pávní (6 případů). V jednom případě byla nalezena ovčí lopatka s páteří. Ve dvou komplexech byly nalezeny koňské kosti, v dalších dvou rybí. Nejčastěji zvířecí kosti se nacházeli u hlavy pohřbeného. V jednom případě ovčí kosti byli nalezeny v misce.

K nálezům sakrálního charakteru nejčastěji patří kousky křídly (7 případů) a uhlíky (9 případů). Ve 4 komplexech se našly křemenné oštěpy, v dalších 4 kousky minerálu žluté barvy. Ve 3 hrobech byly zaregistrovány skvrny od popelového posypu. Ve 3 širokých obdélníkových jámách byly nalezeny 4 kubické kadidelnice.

V 83.8 % mohyl byly nalezeny keramické nádoby. Nádoby lepené na hrnčírském kruhu potkáváme mnohem víc (73.6 %) než ručně lepené (26.4 %). V 57 % mohyl se nádoby nacházely u nohou pohřbených a v 43 % vedle hlav. V mohylách III. regionu bylo nalezeno 8 dřevěných pohárů. Nacházely se v mužských a ženských mohylách.

Ve 3 ženských a 2 mužských hrobech byla nalezena zrcátka různých typů: 3 zrcátka s bokovým ouškem typu 2 variant Б a В, 4 zrcátka s centrálním poutkem typu 1

variant A a Б. V 16 hrobech, mužských a ženských, byly nalezeny korálky. V 56 % se nacházely společně se sponami.

Spony se našly v 17 komplexech; v 8 případech v ženských mohylách, v 6 v mužských. Nejčastěji se nacházely lučkovité jednodílné spony 4. varianty. Běžný inventář tvořily nože (19), přesleny (9), brusy (8) a nůžky (4). V 48.6 % ve hrobech potkáváme různé druhy zbraní: meče (8), dýky (8), šípy (7), fragmenty luků (2), šipky (1) a kopí (1).

V polovině 3. st. n. l. začíná nová etapa v rozvoji III. regionu meziříčí. Nálezový materiál, pomocí kterého bylo možno datovat většinu komplexů do 2. pol. 3. st. n. l., tvoří dvoudílné lučkovité spony, profilované spony 2. série 3. varianty bez háčku na zachycení tělivity, zrcátka s centrálním poutkem typu 1 varianty Б, náušnice-měsícnice, přezkou-sulgamem a určité typy keramiky.

Značné změny byly zaregistrovány v pohřebním ritu. Ve 2. pol. 3. st. n. l. ve III. regionu jistě můžeme zařadit 17 mohyl: 7 s výklenkem a 10 katakomb I. typu. V mohylách s výklenkem se v 6 případech potkáváme se severní orientací, jižní pouze v jednom. Deformace lebky byla zaregistrována pouze u dvou pohřbených.

Katakomby 2. pol. 3. st. n. l. patří k I. typu. Ve dvou případech bylo možno zjistit, že pohřbení byli položeni hlavou na západ, v jednom případě na východ, a v jednom na jih. U tří pohřbených byli zaznamenány stopy deformací lebky.

Některé typy nálezového materiálu pomáhají datovat komplexy závěrem III. a začátkem IV. st. n. l. V tomto období se objevují dvoudílné prohnuté podvázané spony, dvoudílné vojenské spony, džbány 3. typu s dvěma oušky a hrnce typu 2A točené na hrnčírském kruhu, vícedílné hřebeny, přezky typů П8, П10, П11, opasková garnitura H7, H10. Široko rozšířené byly i výrobky s polychromní výzdobou římského období (Ct1). Ve druhé polovině IV. st. n. l. se objevují výrobky s tausováním (Ct2).

Na konec 3. až 4. st. n. l. do III. regionu spadá 23 mohyly. V 21 případech jsou to katakomby I. typu a zbytek v mohylách s výklenkem. V katakombách v 6 případech byly kostry položeny hlavou směrem na západ, ve 2 případech na sever, v 1 na jih a v 1 na východ. Deformace lebek byla zaregistrována pouze ve dvou mohylách. V mohylách s výklenkem se vynalezla severní a jižní orientace.

V 37 případech se mohyly datují 2. pol. 3.–4. st. n. l. Ve 30 případech jsou to katakomby I. typu. V 5 hrobech byla zaregistrována západní orientace, severní ve 3, jižní ve 2 a východní pouze jednou. Stopy po deformaci lebky neslo 5 pohřbených. Celkově bylo zaregistrováno 7 mohyl s výklenkem, ve kterýchž byli 4 pohřbení položení hlavou směrem na jih a 2 na sever; dva pohřbení měli uměle zdeformované lebky.

Při zkoumání situace ve III. regionu během 2. pol. 3.–4. st. n. l. lze definovat dvě chronologická období. Během 2. pol. 3. st. se objevuje poměrně stejný počet dvou typu pohřebních konstrukcí: mohyl s výklenkem a katakomb. Mohyly s výklenkem byly nejpoužívanějším typem ještě ve 2. pol. 2. st.–1. pol. 3. st. Katakomby se staly dominantním typem mohyl až po polovině 3. st. Koexistence dvou konstrukčních typů ve 2. pol. 3. st. může svědčit o postupnosti dvou hlavních etap ve formování pozdně sarmatské kultury ve III. regionu meziříčí. Vliv nových tradic s katakomby v polovině 3. st. byl poměrně silný, což způsobilo mizení mohyl s výklenkem na konci 3. a začátku 4. st. n. l.; to znamená, že katakomby se staly dominantním typem pohřebních konstrukcí v III. regionu od 4. st. n. l.

Postupnost rozvoje pohřebního ritu ve III. regionu umožňuje snadnější práci s památkami z 2. pol. 3. st. až 4. st. n. l. Ve III. regionu 20,8 % násypů jsou menší velikosti, 14,2 % jsou střední; 62 % násypů měli malou výšku a střední průměr. Průměrná výška násypů v tomto regionu je 33 cm, průměrný průměr je 16,2 m. Mezi mohylami tohoto regionu pouze 2 jsou sekundární.

Stopy po deformování lebky nese 33 % pohřbených. Koeficient mužských a ženských hrobů v katakombách je 3,1. V mohylách s výklenkem severní orientace převládala nad jižní (60 % proti 40 %). Deformované lebky mělo jenom 38 % pohřbených.

Nejčastěji v katakombách byla zaregistrována západní orientace (52 %), hned po ní severní (20 %), jižní (16 %) a východní (12 %). V katakombách mělo jen 31 % pohřbených zdeformované lebky.

Celkově bylo zaregistrováno poměrně časté použití křídových posypů v hrobech (42 %). V 48 % hrobů se nacházela podestýlka organického původu. V 6,5 % byla nalezena podestýlka z rákosu. V 60 % mohyl byly nalezeny zadní ovčí končetiny společně s pávní (63 %). Pouze jednou se nacházejí společně i s lopatkami. Také

bylo zaregistrováno 5 kostí dobytku. Jednou byly nalezeny koňské kosti (přímo v násypu kurhanu). Zvířecí kosti se stejně často nacházely jak u hlavy, tak i u nohou pohřbených. K nálezovému materiálu sakrálního charakteru patří kousky křídly (3), uhlíky (10), minerál žluté barvy (11) a křemenné oštěpy (9).

V 50 % hrobů se objevily keramické nádoby. Keramiky, točené na hrnčířském kruhu, je víc než ručně lepené (60 % proti 40 %). Nádoby se ukládali u hlav (70 %), nohou (20 %) a bocích (10 %) pohřbených.

Kadidelnice byly nalezeny v 6 komplexech. Jedna je okrouhlá, což je jedním z prvků středně sarmatské kultury. V jednom hrobě byly nalezeny dvě kvadratické kadidelnice najednou. Ve dvou případech hroby byly mužské a v jednom ženský. V této skupině hrobů bylo nalezeno 5 zrcátek: 3 s centrálním poutkem typu 1 varianty Б a 2 s ouškem typu 2 varianty Б. Tři zrcátka byla nalezena v ženských hrobech a jedno v mužském. Přibližně ve stejném počtu jak mužských, tak i ženských hrobů byly nalezeny korálky. V 61 % případů korálky se nacházely společně se sponami. V 16 hrobech se objevilo 30 spon. Pohlaví pohřbených se sponami šlo zjistit v 6 mužských a 4 ženských hrobech.

Předměty běžného použití byly objeveny ve většině komplexů; nože (v 65 % komplexů), brusy (16.8 %), přesleny (10.3 %). V 11.6 % mohly být nalezeny bronzové, stříbrné a zlaté jehelníky. Ve 13 % komplexů byla nalezena železná šídla. Zbraně byly zaregistrovány v 30 % hrobů: meče (17), dýky (4).

IV. region

V IV. regionu se objevilo 77 komplexů pozdně sarmatského období (13 % od zkoumaného celku).

První prvky pozdně sarmatské kultury v tomto regionu byly zaregistrovány v jednom z hrobu komplexu Vostočnyj Manyč II (61/1). V úzké obdélníkové jámě byla objevena kostra s hlavou na sever. Nález misky s ohnutými okraje typu 2 varianty Г umožňuje datovat tento hrob středně sarmatským obdobím (*Skripkin* 1984, 48, *obr.* 11, 2). Absence dostatečného počtu nálezového materiálu působí potíže v určování jednotlivých etap rozvoje pozdně sarmatské kultury ve IV. regionu.

Do 2. pol. 2. st. n. 1. můžeme zařadit 5 mohyl. Určování této etapy ve IV. regionu umožňují pouze určité typy keramiky a prvky pohřebního ritu. Do tohoto období jsou datovány dvě mohyly (široké obdélníkové jámy) s diagonální polohou a jižní orientací. Datovat mohyly umožňují další nálezy: meč a dýka bez železného jílce a zástity (Tri brata II 25/1), misky se zahnutými okraji typu 2Б, hrnce typu 2Б točeného na hrnčírském kruhu (Vostočnyj Manyč II 53/1); navíc v dostatečné míře tomu působí absence diagonálních mohyl jistě datovaných 2. pol. 2. st. n. 1. v regionu meziříčí.

Byly objeveny tři mohyly s výklenkem, které patří k této etapě. Ve dvou mohylách byli pohřbení položeni hlavou směrem na jih a sever. Lebka pohřbeného v hrobě s jižní orientací nesla stopy po umělém deformování (Bičkin-Buluk 18/1). Součástí pohřebního inventáře byl džbán 1. typu s dvěma oušky točený na hrnčírském kruhu; takové nádoby byly běžné během 2. pol. 2. st. n. 1.

Do 1. pol. 3. st. n. 1. se datují pouze 2 mohyly. Pohřbený v mohyle s výklenkem (Tri brata II 23/1) byl položen hlavou směrem na jih a měl deformovanou lebku; pohřební inventář tvoří zrcátko s bokovým ouškem a kvadratickým ornamentem v centru (nejčastěji se nalézají v hrobech 2. pol. 2. st. – 1. pol. 3. st.) a přezka-sul'gam; takové přezky se objevují v pozdně sarmatských hrobech během 1. pol. 3. st. n. 1., nejčastěji patří do 2. pol. 3. st. n. 1.

Mohyly s výklenkem z mohylníku Vostočnyj Manyč I (61/1) bylo možno datovat pomocí amfory ze světlé hlíny typu D podle typologie D. B. Šelova. Takové amfory se datují do 1. pol. 3. st. n. 1. a často se nacházejí ve sklepech Tanaisu, zničeného v polovině 3. st. n. 1. (Šelov 1978, 18–19; Kropotkin 1970, 61, obr. 31, 5; Arsenjeva 1977, 115, tab. 14, 1).

V rámci 2. pol. 2. st. – 1. pol. 3. st. n. 1. můžeme datovat 25 komplexů. Je to možné pomocí nálezů jednoduchých lučikovitých spon 4. varianty a určitých typů keramických nádob. Můžeme datovat 8 mohyl s výklenkem, 9 hrobů v úzkých obdélníkových jámách, 6 v širokých obdélníkových jámách, 1 v katakombách VI. typu 2. varianty a 1 v jámách s rameny.

V mohylách s výklenkem byla severní orientace pohřbených zjištěna ve dvou případech a jižní ve čtyřech případech. Pět pohřbených měli deformované lebky. V úzkých obdélníkových mohylách byla jižní orientace zjištěna v 6 případech a severní

ve 2. Deformace lebek byla zaregistrována ve 4 případech, při tom že všichni s touto specifičností byli pohřbeni hlavami na jih.

Pouze v jedné široké obdélníkové jámě bylo možno zjistit polohu pohřbeného: byl položen podél jámy hlavou na sever a měl deformovanou lebku (Tri brata I 3/1). V další široké obdélníkové jámě pohřbený byl položen hlavou na sever, avšak další podrobnosti o jeho poloze v jámě nebylo možno zjistit (Guva I 19/1).

V katakombách VI. typu 2. varianty pohřbená ležela hlavou na jih a měla uměle deformovanou lebku (Vostočnyj Manyč II 41/1).

V jámě s rameny pohřbená žena byla položena hlavou na jih; lebka byla zdeformovaná. Součástí pohřebního inventáře jsou dvě jednoduché lučikovité spony 4. varianty, které umožnily datovat tento hrob do 2. pol. 2. st. – 1. pol. 3. st. n. l.

M. Krivošeev používal dělení komplexů 2. pol. 2. – 1. pol. 3. st. n. l. na skupiny podle přítomnosti pozdně sarmatských prvků v pohřebním ritu. K první skupině, do které spadaly hroby středně sarmatského charakteru bez jakýchkoliv prvků nové kultury, patří pouze 2 diagonální mohyly. Jejich datování je poměrně komplikované a jenom díky nálezům určitých typů keramiky je šlo zařadit do středně sarmatské kultury. Většina mohyl v sobě kombinuje prvky obou kultur: deformované lebky a jižní orientaci; proto je možno zařadit do druhé skupiny. Mohyl, které patří ke třetí skupině, je poměrně hodně a většina z nich je s výklenkem.

Také M. Krivošeev upozorňuje na převládání jižní orientace v tomto regionu ve 2. pol. 2. – 1. pol. 3. st. n. l. Nejčastěji jižní orientace byla zaregistrována v mohylách s výklenkem nebo úzkých obdélníkových jámách. V jiných regionech meziříčí mohyly s výklenkem stabilně korelovaly se severní orientací. V IV. regionu to bylo naopak, totiž s jižní. Severní orientace se dělila mezi mohyly s výklenkem, úzkými a širokými obdélníkovými jámami ve skoro stejném poměru v tomto období.

Deformace lebek v 80 % případů byla zaregistrována právě v hrobech s jižní orientací a v 20 % se severní.

O poměrně prudkém přechodu středně sarmatské kultury k pozdně sarmatské v tomto regionu může svědčit nejen absence přesně datovaných diagonálních hrobů ve 2. pol. 2. st. n. l., ale také převládání v tomto období mohyl s výklenkem a úzkých obdélníkových jám, specifických pro pozdně sarmatské období. Podle převládání jižní orientace a poměrně velkého počtu hrobů v úzkých obdélníkových jámách v tomto

regionu je možné předpokládat, že zde byl pohřební ritus během formování pozdně sarmatské kultury poměrně specifický.

Během 2. pol. 2. st. – 1. pol. 3. st. n. l. v IV. regionu měly kurhany ve 41 % případů násypy malé velikosti, v 11 % střední, v 41 % měli malý průměr a střední výšku. Průměrná výška kurhanů je 38 cm, průměrný průměr je 15 m.

Tři hroby na této etapě jsou sekundární.

Orientace pohřbených ve všech typech hrobů 2. pol. 2. st. – 1. pol. 3. st. n. l. vypadají takto: severní 28 % (24 případů), jižní 68 % (17 případů), východní 4 % (1 případ). Deformace lebky byla zaregistrována u 76 % pohřbených. Koeficient poměru mužských a ženských hrobů v této sbírce je 1,1.

Ve 43,7 % hrobů byla nalezena pohřební hostina, po které avšak zbyly pouze kosti. Byly to ovčí kosti, hlavně zadních končetin; ve 2 případech byly objeveny společně s pální a ve 3 s lopatkami. Ve 3 případech kosti byly nalezeny vedle hlav, v jednom u nohou a v jednu u levého boku pohřbených. Ve 3 hrobech se našly uhlíky, v jednom kousek křídly. V jednom hrobě se našel křemenný oštěp.

V 78 % mohyl byla nalezena keramika. Padesát tři procent nádob bylo točeno na hrnčířském kruhu, 47 % bylo lepeno ručně. V 80 % případů se nádoby nacházely u hlav pohřbených, v 10 % u nohou nebo u levého boku.

Ve 3 ženských a 1 mužském hrobě byla nalezena zrcátka. Korálky byly zaregistrovány v 15 % mohyl. Jedenáct spon různých typů (z nichž byla většina jednoduchými lučkovitými sponami 4. varianty) bylo nalezeno v 8 komplexech; většina v ženských hrobech.

Běžný inventář tvoří nože (10), přesleny (5), brusy (4) a nůžky (2). V 31,2 % hrobů byly nalezeny zbraně: meče (6), dýky (4), šípy (1), fragmenty luku (1), toulec (2), kopí (1). Všechny zbraně byly nalezeny v mužských hrobech.

Změny v pohřebním ritu a materiální kultuře, zmíněné ve 3 předchozích regionech meziříčí poloviny 3. st. n. l., nebyly tak očividné, na rozdíl od IV. regionu.

Vzhledem k nevýraznosti materiálu není možnost zvýraznit komplexy 4. st. n. l. Některé typy nálezového materiálu umožňují datovat řadu komplexů do 2. pol. 3. st. n.

1.: jsou to dvoudílné lučikovité spony, náušnici-měsíčnice, zrcátka s centrálním poutkem typu 1 varianty Б a určité typy přezek a keramických nádob.

Tímto obdobím můžeme jistě datovat pouze 12 komplexů. Od tohoto období již nejsou zaregistrované žádné hroby v širokých obdélníkových jámách a hrobech s rameny. Objevilo se 11 mohyl s výklenkem a pouze 1 katakomba I. typu. Severní orientace byla zaregistrována v 6 případech, jižní ve 3 případech. Stopy po deformaci lebky nesou 6 pohřbených (což je 100 % ze všech nalezených lebek v těchto mohylách), rovnoměrně se nacházejících v mohylách jak se severní, tak s jižní orientací.

Mužský hrob se objevil pouze jednou. Ostatních 6 mohyl, kde šlo zjistit pohlaví, patřilo ženám.

Na této etapě je 57 % násypů malé velikostí. V 21 % případů měly násypy malý průměr a střední výšku, v 7.1 % střední průměr a malou výšku. Průměrná výška kurhanů v tomto regionu je 38 cm a střední průměr je 15,2 m.

Ve 4 hrobech se našly kosti zadních ovčích končetin. Všude se nacházeli u hlav pohřbených. V 90 % mohyl byly nalezeny keramické nádoby; 65 % ručně lepené a 35 % točené na hrnčířském kruhu. Ve 3 komplexech byly nalezeny fragmenty mečů. Ve 2 hrobech se objevila zrcátka s centrálním poutkem typu 1 varianty Б.

V 41.5 % případů (od celkového počtu hrobů v IV. regionu) hroby neměly dost pramenů pro datování do jakýmkoli období. Je to spojeno nejen s vykrádáním mohyl, ale i s chudobou pohřebního inventáře. Skoro všechny mohyly, které nešlo datovat, byly buď mohyly s výklenkem (85 %) a v úzkých obdélníkových jámách (15 %). Ve 3 případech byly mohyly v úzkých obdélníkových jámách sekundární.

V mohylách s výklenkem byla v 7 případech zaregistrována severní orientace, jižní ve 4. Deformované lebky mělo 9 pohřbených. V úzkých obdélníkových jámách bylo možno zjistit severní orientaci ve 4 hrobech; jako jedinečné případy byly také nalezeny pohřbené položené hlavou směrem na jih a západ.

Absence pevných kombinací prvků pohřebního ritu různých chronologických etap, poměrná jednotvárnost pohřebního ritu a absence důležitých, pro určité období typických typů nálezového materiálu značně komplikuje dataci většiny hrobů do jakékoliv etapy pozdně sarmatské kultury (*Krivošeev 2006*).

6. Hlavní typy artefaktů

6.1. Militaria

Zbraně hráli důležitou roli v životě nomádů, svědčí o tom početné nálezy militarii v pohřebištích stepních národů.

O komplexní zkoumání sarmatských militarii se pokoušeli A. M. Chazanov a A. S. Skripkin (*Chazanov 1971; Skripkin 1990*), avšak dodnes nejsou kompletně prozkoumané. Pouze jedinečné publikace byli věnované sarmatským militariím během posledních několika let (*Bezuglov 2000, 169-193*).

V pohřebištích dolního Donu v období 2. až 4. st. n. l. se potkávali různé druhy zbraní: meče, dýky, šípy, kopí, luky. Ve zkoumaných pohřebištích nebyli zaznamenány žádné obranné prostředky.

Celkově na území dolního Donu militaria se potkávají ve 21.3 % ze všech prozkoumaných pohřebišť pozdně sarmatského období (123 pohřebišť). Při tom v 93.4 % případů militaria se potkávali v mužských hrobech a pouze v 6.6 % případů v ženských.

Vůči sečným zbraním se ustál princip dělení na dýky, krátké a dlouhé meče, záleží podle délky čepeli, nabízené v publikacích A. M. Chazanova (*Chazanov 1971, 109-117*), A. S. Skripkina (*Skripkin 1990, 60*) a V. M. Klepikova (*Klepikov 2002, 21*).

Meče. V prozkoumané sbírce pohřebišť pozdně sarmatského období bylo zaregistrováno 64 nálezů mečů. Délka mečů je přes 40 cm. Mezi nimi byl jeden s okrouhlou hlavicí a druhý bez kovové hlavicí a příčky, což odpovídá charakteristice typického meče pro pozdně sarmatskou kulturu.

Jediný dlouhý meč bez příčky s okrouhlou hlavicí byl nalezen v pozdně sarmatské mohyle s výklenkem a severní orientací pohřbeného, u kterého byla zaznamenána deformace lebky (Avilovskij II, 14/1) (*obr. 12, I*). Vypadalo to tak že příčka u tohoto meče nejspíš hrálo roli archaického přežitku ze středně sarmatského období.

Veškeré ostatní meče neměli kovové hlavicí a ani příčky či záštity. Takové meče jsou jedním z nejokřivnějších indikátorů pozdně sarmatské kultury v kombinaci s dalšími, drobnějšími faktory.

Existují různé názory na otázku o původu genezi mečů bez hlavicí a příčky. Kupříkladu A. M. Chazanov přiřadil je do 2. a 3. typu své typologii a předpokládal že tento typ mečů byl dominantní během 2. až 4. st. n. l. (*Chazanov 1971, 17*). Vznik takových zbraní on zařadil do savromatského období a jejich genezi do pozdně sarmatského období spojoval s následností tradicí militarií v savromatském/sarmatském světě. Při tom A. M. Chazanov ne vylučoval vliv středně asijských oblastí a Sibíři vůči evoluci mečů tohoto typu (*Chazanov 1971, 20*). Ve své typologii A. S. Skripkin zařadil meče bez kovové hlavicí a příčky do 8. typu. Podle jeho názoru takové meče vznikli a rozvíjeli se od ranně sarmatského období paralelně s meči bez hlavicí se záštitou, avšak rozšířené oni byli jenom během pozdně sarmatského období (*Skripkin 1990, 62-63*). Ve své publikaci o pozdně sarmatských militariích v území Donu S. I. Bezuglov přiváděl průkaznou verzi vzniku dlouhých mečů pozdně sarmatského období od středně sarmatských prototypů. Jejich vznik v území Donu byl údajně propojen s kulturními a historickými změnami na konci 1. a 2. st. n. l. v sarmatském světě, důsledkem kterýchž bylo zpevňování pozdně sarmatské kultury (*Bezuglov 2000, 169-193*).

Rozdíl mezi meče 2. a 3. typů, definovaných A. M. Chazanovym, spočívají ve formě přechodu od základu čepeli do rukojeti-čepu: do 2. typu spadají meče a dýky s trojúhelníkovým základem čepeli a plyným přechodem od čepeli k rukojeti, když do typu 3 spadají dlouhé meče, báze kterého tvoří pravý úhel s rukojetí. Důležité je to že meče 3. typu se objevují během 3. až 4. st. n. l., když meče 2. typu byli dominantní od začátku pozdně sarmatského období (*Chazanov 1971, 17-20*). Ve většině případů se forma přechodu od čepeli k rukojeti fixuje špatně kvůli korozi.

V pozdně sarmatských pohřebištích jsou dobře známé opaskové garnitury a drobnější detaily zdobení mečů. Mezi nimi patří kamenné a kovové jílce, které se připojovali ke dřevěným rukojetím, svěrky od pochev na meče z nefritu a tak dále (*Bezuglov 2000*). V dolním Povolží takových nálezů je mnohým méně než v Donské oblasti. Ve zkoumané sbírce bylo definováno pouze 4 meče s kamenným jílcem. V pohřebním inventáři násypu 1. kurhanu mohylníku Kolobovka III byl nalezen 108 cm dlouhý meč s chalcedonovým jílcem (*obr. 1,6*). Táto sbírka pravděpodobně byla propojena s diagonální mohylou č. 1, datovanou druhou polovinou 2. st. n. l. (*Sergackov – Klepikov 2001, 196-197, obr. 1, 2, 4, 6*). V mohylníku Bolšaja Dmitrievka v násypu kurhanu č. 24 byl nalezen krátký meč s chalcedonovým jílcem (*obr. 12, 2*).

Kurhan byl datován pozdní etapou pozdně sarmatské kultury, totiž druhé polovině 3. až 4. st. n. l. (*Mařuchin* 1997, 193-194, obr. 6, 16). V diagonální mohyle mohylníku Tri brata II (kurhan 25, mohyla 1) která spadá do 2. až 3. st. byl nalezen meč vedle kterého se nacházel chalcedonový jílec připojený Bz klínem (*obr. 12, 4*) (*Rykov* 1936, 154, obr. 24). V mohylníku Soľanka I (kurhan 3, mohyla 2) byl nalezen 97 cm dlouhý meč s opálovým jílcem, na jehož klíně byla výzdoba ve tvaru Ag hvězdičky (*Skvorcov* 2001, 244, obr. 1, 5-7) (*obr. 12, 3*). Velikost mečů je různá: jejich délka se pohybuje mezi 44 a 108 cm, šířka čepeli u týlu muže být od 3.5 do 8 cm. Důležité je to že když jde o počet mečů rozsah délky a šířky čepeli je docela rovnoměrný.

Meče z pozdně sarmatského období se potkávají ve všech typech pohřebních konstrukcí, ale nejčastěji v mohylách s výklenkem (*tab. 2*). V 15 případech meč byl nalezen po levé straně od pohřbeného, v 18 případech po pravé straně, ve 31 zjistit polohu meče nebylo možno. Ve 44 mohylách meč patřil muži a pouze jeden hrob z celé sbírky byl označen za ženský (Těrnovskij 44/1). V 10 případech meče se nacházeli společně s dýkami (*tab. 3*) a skoro vždy leželi na stejné straně, jak meč. V 7 pohřebištích byli nalezeny šípy. Toulec společně s mečem byl nalezen v jednom pohřebišti a detaily luků ve třech. Meč společně s kopím byli nalezeny pouze dvakrát (Садовский – одиночный курган у ПМК п. 1, 25/ 2a). V 8 mohylách společně s meči se nacházeli i udidla. Poměrně často na čepelích mečů a dýk zůstávali pozůstatky dřevěné pochvy. Ve všech případech, kde to jen šlo zjistit se ukázalo že pochvy mečů a dýk byli obarveny do červena.

Dýky. Dýky se objevili v 50 ze všech prozkoumaných komplexů. Pouze 2 mohyly byly definované jako ženské, ostatní byli mužské. Dýky se nacházeli v různých mohylových typech, avšak nejčastěji v mohylách s výklenkem (*tab. 4*). V 6 případech dýka byla nalezena po levé straně od pohřbeného, ve 14 po pravé, jednou mezi nohama pohřbeného (Kuzin chutor, 30/1).

Jsou definované 3 typy dýk. Dýky s kroužkovou hlavicí se pocházejí ze dvou pohřebišť' pozdně sarmatského období (Berežnovka II 67/1, Gromoslavka II 3/1). Obě mohyly se datují v rámci druhé poloviny 2. až první poloviny 3. st. n. l. Dýky, co byli nalezeny tam byli pravděpodobně přežitkem tradicí středně sarmatského období, které se vyskytují v dolním Povolží ještě poměrně dlouho.

Další typ, tj. dýky s přímou záštitou a bez kovou hlavicí byli nalezeny ve 12

pohřebištích. Ve 3 případech se dýky nacházeli společně s meči. Záštitu u takových dýk vždy byla *Fe* nebo *Bz*. Některé *Fe* záštity byli přikované napříč středovému žebru (Ledinsk, 11/1; Sidory, 22/1; Žutovo, 38/1) (*obr.* 12, 5, 6). Řada dýk měli úzké kosočtvercové *Fe* záštity, které, pravděpodobně, imitovali starší analogy z *Bz* (Aksaj II, 27/1; Kovylnov III, 5/1) (*obr.* 12, 7). Samotné *Bz* záštity měli plochý kosočtvercový tvar a nacházeli se ve dvou pohřebištích (Starica, 63/1; Věrbovskij I, 5/1) (*obr.* 12, 8). Všechny pohřebiště, ve kterých byli nalezeny dýky s přímou záštitou byli datovány druhé polovinou 2. st. a první polovinou 3. st. n. l.

Sbíрку nejrozšířenějšího typu dýk (bez záštity a jilce) tvoří 36 dýk. Jejich délka se pochybuje mezi 25 a 39 cm, šířka od 3 do 5 cm. Většina má plavný přechod od středového žebra k rukojeti, avšak se setkáváme i dýky s přímým úhlem při přechodu od čepeli k rukojeti (Okt'abrskij III, 1/1).

V 88 % případů dýky byly nalezeny v pohřebištích datovaných druhou polovinou 2. až první polovinou 3. st. n. l. a jen 12 % pohřebišť s dýkami byly datovány druhou polovinou 3. st. n. l. nebo později. Při tom všechny dýky se záštitou se vztahují k pohřebišťům datovaným druhou polovinou 2. a první polovinou 3. st. n. l.

V 10 případech dýky se nacházejí s meči které také nemají ani záštitu, ani hlavici. V 6 pohřebištích s takovými dýkami byly nalezeny i šípy. Toulec společně s dýkou byl nalezen jen ve dvou pohřebištích. Ve 3 pohřebištích byli zaregistrovány pozůstatky luků a v dalších 3 společně s dýkami byly nalezeny detaily toulců (*tab.* 3).

Důležité je to, že v pozdně sarmatských pohřebištích dýky s přímo úhelnou záštitou se poměrně často nacházeli společně s takovou kategorií nálezů jako nože s rukojetí, které byly buď celkově nebo částečně vyrobené z *Bz* (Kovylnov III, 5/1; Starica, 29/1) (*obr.* 12, 9). Není vyloučeno, že tvar jejich rukojetí v dostatečné míře se vyráběl podle poměrně populárních v sarmatském období kostěných rukojetí, které se vyráběli jak ze dvou plátů, tak i z jednotlivých kostí. V 6 pohřebištích dýky se nacházeli společně s noži s *Bz* rukojetími; 5 z těch dýk měli přímo úhlovou záštitu.

Všechny pohřebiště s noži s *Bz* rukojetími byly datovány druhou polovinou 2. st. a první polovinou 3. st. n. l.

Celkově v této sbírce bylo zaregistrováno 11 takových nožů, v 8 případech oni byli nalezeny společně s meči nebo dýkami. Tak vysoký poměr nacházejících se nožů společně se sečnými zbrani umožňuje předpokládat, že nože byli součástí vyzbrojení

lidí vyššího sociálního statusu. Všichni nože byly nalezeny v mužských hrobech se značnou dominancí severní orientaci a velkým počtem deformovaných lebek. Ve většině případů takové nože se nacházeli v mohylách s výklenkem, vyjemečně v úzkých obdélníkových jámách nebo katakombách. Pouze jednou se našel nůž v diagonální mohyle druhé poloviny 2. st. n. l., avšak nic jiného v té mohyle nalezeno nebylo (Aksaj II, 5/1).

Do pozdně sarmatského období se nože s *Bz* výzdobou rukojetí nevyskytují. Pravděpodobně tento typ zbraní byl přenesen z východu do dolního Povolží nositeli pozdně sarmatské kultury. Velmi podobné nože se také vyskytují v Předuralí (Celinnyj I, 6/1) (*Botalov – Gucalov* 2000, obr. 33, 18) a střední Asii (*Litvinskij* 1978, 14, obr. 4, 1).

Šípy. Šípy jsou nejvzácnějšími nálezy z pohřebišť pozdně sarmatského období (*obr. 12, 10-12*). Šípy byly nalezeny pouze ve 4 % (24) z celkového počtu prozkoumaných pohřebišť a v 19 % ze všech pohřebišť se zbraněmi. Skoro všechny pohřebišť se datují koncem 2. a začátkem 3. st. n. l. Normálně se v mohylách nacházeli ojedinělé hroty šípů. Sbírkou od 5 do 10 šípů se nacházeli velmi zřídka (*Starica, 75/1; Kalinovskij, 38/1*).

Ve většině případů *Fe* šípy byli představovány poměrně velkými, trojvrstevnými exempláry s trnem. Občas se nacházeli i hroty šípů 4. až 6. typů podle typologii M. Chazanova o velikosti 3-5 cm (*Chazanov* 1971, 40-41). Jejich křídla jsou podřezaná do ostrého, pravého nebo tupého úhlu. Jednou byl nalezen hrot 7. typu s kosočtvercovou hlavicí (*Petručino IV, 2/1*).

Tradice ukládat šípy do mohyl skoro mizí po první polovině 3. st. n. l. v celém dolním Povolží. Zatím jsou známy pouze 2 pohřebišť ve kterých byly nalezeny hroty šípů s trnem; byli špatně zachovalé a datované druhou polovinou 3. st. n. l. (*Abganěrovo II, 25/1; Kupcyn Tolga, 25/1*).

Všichni kostěné hroty šípů pozdně sarmatského období byly nalezeny v Povolží (*Kolobovka III, 1/1; Kalinovskij, 7/1; Uspěnka I, 2/1*) (*obr. 12, 13-15*). Komplex pohřebišť kdež oni byli nalezeny se datuje koncem 2. a začátkem 3. st. n. l.

V 6 pohřebišťích hroty šípů byly nalezeny společně s meči, v 5 společně s dýkami a pouze jednou s mečem a dýkou zároveň. Třikrát se šípy nacházeli společně s lukem a pouze dvakrát společně s toulcem (*Kuzin chutor, 33/1; Tri brata II, 26/1*).

V jedné mohyle šípů byli nalezeni spolu s pozůstatky hrotu kopí.

Obřad pokládání šípů do mohyl postupně vymizel po polovině 3. st. n. l.

Luky. Fragmenty luků byli zaregistrovány v 5.7 % (7 pohřebišť) od celkového počtu hrobů se zbrani, které byli datovány druhou polovinou 2. a první polovinou 3. st. n. l. V mohylách zpravidla se nacházeli jenom kostěné obložení (*obr. 12, 16*).

V pohřebišťích datovaných druhou polovinou 3. st. n. l. žádné fragmenty luků nebyli zaregistrovány.

Kopí. Hroty kopí byli zaznamenány ve 4 pohřebišťích ze všech prozkoumaných. Ve dvou případech kopí se nacházeli společně s meči. Ve 3 případech v mohylách byli nalezeni jenom fragmentované hroty kopí, jejichž formy ve většině případů nebylo možno rekonstruovat (Starica, 20/1, 25/2a; Sadkovskij, 1/1). Pouze v mohylníku Tri brata I (2. kurhan, 1. mohyla) v úzké obdélníkové jámě, kde pohřbená žena (podle P. S. Rykova) byla orientována hlavou na sever, byl nalezen *Fe* listový hrot kopí, jehož délka byla 27 cm (Rykov 1936, 119-120).

Celkově militaria pozdně sarmatského období reprezentovali systém blízkého boje, o čemž svědčí archeologický materiál. Avšak nesmíme zapomenout, že tady se odráží pouze situace pohřebních tradic. O obranných prostředcích pozdně sarmatského období můžeme jenom předpokládat podle zmínek antických autorů. Žádný archeologický materiál, který by svědčil o prezenci tohoto typu artefaktů v dolním Povolží zatím není.

Ve druhé polovině 2. st. n. l. v stepních regionech vzniká pozdně sarmatská kultura, která označila novou etapu v rozvoji vojenství nomádů. Během konce 2. a první poloviny 3. st. n. l. v stepích od Předuralí do Donu vznikají vojenské pohřebišťe vysokého sociálního statusu, který se jasně odráží pohřebním inventářem, charakterním pro vojáky a jezdce. Bez ohledu na různé typy mohylových konstrukcí, mezi kterými byli zaznamenány mohyly s výklenkem, úzké obdélníkové jámy a diagonální mohyly v širokých obdélníkových jámách, takové komplexy jsou spojené blízkostí militarií. Vzorovým nálezem takových pohřebišť je dlouhý meč bez hlavičky a záštitou a koňský postroj (*obr. 12, 17*) (Kolobovka III, 1/1, 1/4; Abganěrovo, 3/1; Žutovo, 1/1; Starica, 26/2; Podgorněnskij IV, 17/1; Central'nyj VI, 16/8; Četyre brata, 3/6 a další) (Bezuglov 1997, 180; Jablonskij, *et al.* 1995, 41, *obr. 62-70*).

Vysoká militarizace pozdně sarmatské společnosti, velký počet zranění vojenského původu zaznamenaných na nalezených kostrách (*Pererva* 2003, 145-147) a další údaje paleopatologické analýzy (*Balabanova* 2004, 182-183) umožnili některým odborníkům předpokládat existenci profesionálních mužských vojenských spolků a družinných organizací u pozdně sarmatského obyvatelstva (*Balabanova* 2004, 183; *Bezuglov* 1997, 138).

Ve společnosti, co tak spoléhá na vojenství, pohřebiště s bohatým hrobovým inventářem charakterním pro vojenské komplexy jsou jasným příznakem příslušnosti takových mohyl lidem vysokého sociálního statusu.

Avšak ve druhé polovině 3. st. n. l. jednota sarmatského světa, která se složila od Předuralí do ústí Donu ve druhé polovině 2. až první polovině 3. st. n. l., skončila. Během druhé poloviny 3. st. n. l. v dolním Povolží mizí elitní vojenské pohřebiště a zároveň se častěji objevují prvky středně sarmatské kultury, které před tím naposledy byli zaznamenány na konci 2. st. n. l. Pohřební ritus se stává velice unifikovaným. Dominantním typem pohřebišť se stávají mohyly s výklenkem, severní orientace pohřbených často převládá nad jižní. V pohřebišťích toho období militarii se vyskytují mnohem méně než v předchozí. Ve druhé polovině 2. a první polovině 3. st. n. l. militaria se setkávají ve 37 % mohyl, avšak během 3. a 4. st. n. l. se nachází pouze v 15.5 % pohřebišť. Ze všech možných zbraní se nacházejí jen meče a dýky typů, charakterních pro předchozí etapu pozdně sarmatské kultury. Tvzení o tom že populace dolního Povolží po polovině 3. st. n. l. prostě přestalo používat luky, šípy a kopí nejspíš nebude úplně pravdivé. Vypadá to tak že tady jde o mizení tradice ukládat tyto typy zbraní do mohyl vzhledem k jejich výjimečné důležitosti pro lidi toho období. Jakési změny typů a systémů zbraní ve druhé polovině 3. a počátku 4. st. n. l. nejsou zaznamenány (*Krivošeev* 2007, 69-70).

6.2. Prestižní artefakty

Zcela, pozdně sarmatská pohřebiště jsou o dost chudší než komplexy z předchozího období. Obsahují méně drahých šperků a importních keramických výrobků. Prezence předmětů vyrobených mimo nomádských dílen byli poměrně vzácné, kvůli čemu všechno přivezené ze zahraničí se apriori bylo identifikátorem vysokého

sociálního statusu ve společnosti. Příkladem takové kategorie pohřebního inventáře může sloužit římské kovové nádoby (*Krivošeev 2014a*)

Sbírký takového nádobí v pozdně sarmatských komplexech jsou poměrně stejnorodé: jsou to naběračky (nejčastěji Eggers 140-142), lavory (Eggers 100, 102), cedidla (Eggers 160). Občas potkáváme i poměrně vzácné formy džbánů a *Bz* amfor. Někdy takové sbírky nádob se nacházejí společně s kotlíky typu *Debelt* nebo *Rovnoe* (*Eggers 1951, Raev 1986*)

Odborníci sarmatské archeologii preferují zařazovat vznik prvních bohatých pozdně sarmatských komplexů s *Bz* nádobím do období mezi 137–155 r. n. l., což je zatím nej přesnější předpoklad doby kdy nosiče pozdně sarmatské kultury pronikli do meziříčí Volhy a Donu (*Bezuglov 2001, Vnukov 2007, Malašev 2013*). Jde převážně o komplexy z Čuguno-Krepinki (kurhan č. 2, pohřebiště č. 1) a Staricy (kurhan č. 11, pohřebiště č. 1). Pomocí profilovaných spon 1. série 1. varianty (*Ambroz 1966*) tyto komplexy se datují první polovinou 2. st. n. l. Zajímavé je i to že v obou komplexech byla objevena stejná sbírka spon: větší *Fe* a menší *Bz*. Avšak přesto v těchto komplexech jsou docela viditelné prvky pozdně sarmatské kultury. Příkladem je jedna ženská mohyla z Čuguno-Krepinki (i přesto že nespádá do zkoumaného regionu meziříčí Volhy a Donu, má velkou hodnotu pro aktuální tématu) se severní orientací a bohatším pohřebním inventářem který tvoří *Fe* pružinové nůžky a *Bz* zrcátko (*Simoenko – Marčenko – Limberis 2008, 56-66*). Nůžky se objevují v pozdně sarmatských pohřebištích s příchodem nosičů pozdně sarmatské kultury Kromě toho v tomto pohřebišti byl nalezen litý *Bz* kotel bez nohy a importní kotlík tu *Rovnoe* s *Fe* drážkami-kroužky. Není vyloučeno, že prezenze několika kotlů jsou indikátorem nejprestižnějších pozdně sarmatských komplexů.

V kurhanu č. 11 mohylníku Starica byla objevena ženská mohyla, která byla datována druhou polovinou 2. st. n. l. nejen pomocí importované *Bz* naběračky (Eggers 142) a červeně lakované mističky, ale také pomocí profilovaných spon 1. série a 1. varianty (*Šilov 1968*). Avšak podle takových prvků jako prezenze kvadratické kadidelnici, velkého brusu a umělé deformované můžeme soudit, že tato mohyla patří k nejstarší vrstvě pozdně sarmatských pohřebišť.

Porovnání pohřebního inventáře ženských a mužských prestižních hrobů představuje nám poměrně zajímavé výsledky.

Skoro ve všech ženských mohylách se objevují různé typy zrcátek-přívěsků, přeleny a *Fe* pružinové nůžky. Ve většině případů pozůstatky právě ženského oblečení jsou vyzdobeny *Au* šitky, nášivky a tak dál. V běžných pohřebištích pozdně sarmatské kultury *Au* elementy jsou velice vzácné a objevují se v nejmenším množství. Skoro v každém prestižním ženském pohřebišti se objevují kovové zvonečky. Jedinou výjimkou je mužské katakombové pohřebiště z Rostova-na-Donu (*Volkov – Guguev 1986*).

V ženských pohřebištích se skoro neobjevují žádné zbraně. Jedinou výjimkou je dýka z kurhanu č. 67 z mohylníku Běřežnovka II, ovšem ta dýka ležela u hlavy pohřbené a nejspíš před pohřbem ji ani nepatřila.

Stojí za zmínění skoro úplná absence kovových fragmentů opaskové garnitury v ženských mohylách.

Mužské pohřebiště, ve kterých se objevovali importní kovové nádoby, se odlišují poměrně pestrým hrobovým inventářem. Skoro všichni z prozkoumaných mohyl jsou potvrzené jako mohyly vojáků-jezdců. Pohřební inventář tvoří takové předměty jako meče, dýky, nebo společné sbírky. Důležitým pro takovou mohylu je také i koňský postroj. Nejčastěji ho tvoří bohatá udidla, například v kurhanu č. 8 v mohylníku Kamyševskij nebo kurhan č. 26 v komplexu Starica.

Nepostradatelnou částí hrobového inventáře vojáka-jezdce je brusný kamen. Skoro vždy v elitních mužských pohřebištích se objevují brusy různých velikostí až do 52 cm. Také stojí za zmínění presence brusů i v ženských hrobech, a to v kurhanu č. 11 ve Starice a kurhanu č. 2 v Lěběděvke). Brus ze Staricy byl 43 cm dlouhý a Lěběděvský byl 50 cm dlouhý. V obou uvedených hrobech nebyli nalezeny žádné zbraně. Není vyloučeno, že tyto nástroje nepatřili pohřbeným, ale byli takovým způsobem pouze poslány svým majitelům do záhrobí.

Ve zkoumaných elitních komplexech poměrně často se objevují sbírky nožů, které se odlišují od nožů v regulárních hrobech svou velikostí, formou nebo výzdobou rukojetí. Za příklad vezmeme 2 nože z kurhanu č. 6 v Rostově-na-Donu; první byl poměrně velký s 30 cm dlouhou čepelí (*Volkov – Guguev 1986*). Nože z Čuguno-Křepinky měli skromnější kostěnou výzdobu rukojetí. V kurhanu č. 2 mohylníku Kotlubaň V byli nalezeny 2 identické 39 cm dlouhé nože, které leželi na dřevěném talíři (*Lisicy 1973, 15*). Další identický pár nožů byl nalezen v kurhanu č. 1 mohylníku Lěběděvka (*Bagrikov – Senigova 1968, 83*). Poloha a výzdoba takových nožů nejspíš

ukazuje na jejich význam v roli v různých rituálech a obřadech.

Fe sekery, které se nacházejí jak v mužských, tak i v ženských pohřebištích, jsou také velice vzácným a zajímavým nálezem. Celkově zatím bylo objeveno 6 takových seker, ovšem ze zkoumaného v této práci regionu známe jenom o jedné z hrobu č. 1 kurhanu č. 5 vojenského komplexu Věrbovskij I (*Mamontov* 2001). Vzácnost takových seker a to, že se ukládali pouze do prestižních mužských a ženských mohyl umožňuje nám předpokládat, že tyto sekery se nepoužívali přímo v boji, ale spíš měli nějaký sakrální význam; podle odborníků byl to symbol svatosti nebo moci (*Gušina – Zasěckaja* 1994, 34; *Kurčatov – Bubulič* 2013, 296).

Skleněné nádoby, kteréž jsou také jasným indikátorem prestižního statusu v pozdně sarmatském období, objevují se v tehdejších pohřebištích poměrně zřídka. Většinou skleněné sbírky tvoří rhytony, čase, sklenice, láhve a džbány.

Jedním z nejvzácnějších nálezů jsou lžičky, které se ukládali do nejbohatších hrobů. Nejčastěji se nacházejí v podobě *Fe* lžic-naběračů s dlouhou rukojetí (Lěběděvka V k. 22 m. 2; Lěběděvka k. 1). Také jednou byla zaznamenána *Ag* lžička s dlouhou rukojetí, konec kteréž byl vyplněn v podobě daňkovo kopyta (Lěběděvka k. 2).

V literatuře se zmiňuje několik názorů ohledně původů importních artefaktů, které se nacházejí na sarmatském území. Podle B. A. Raeva a A. V. Simoenko, značná většina cizích předmětů se dostala k sarmatům jako trofeje, když zbytek byl buď darován nebo výsledkem obchodování (*Raev* 1986, 64-70; *Simoenko* 2011, 160).

Avšak jinou verzi měl L. S. Klejn. Podle jeho názoru římské importy byly diplomatickými dary sarmatským vůdcům a jejich poslům. Klejn tvrdí, že taková situace je typická pro konec 1. st. a začátek 2. st. n. l. Od 30. až 40. let 2. st. n. l. charakter dostávání importu do sarmatského území se mění – od té doby až do konce sarmatské nezávislosti se importy dostávali jako trofeje, daň a občas jako výsledek obchodování (*Klejn*, 1979, 220-221).

Podle M. Krivošeeva, varianta diplomatických darů je nejpravděpodobnější; časem se ty dary, samozřejmě, dostávali do hrobů svých majitelů. Stabilní sbírku nádobí v pohřebním inventáři podporuje tuto teorii. Normálně tuto sbírku tvořili *Bz* nebo *Ag* džbány, lavory, cedidla, kované kotly. Nádoby měli vysokou hodnotu v sarmatské společnosti o čemž svědčí jejich stav po dlouhém a opakovaném použití, stopy po častém opravování (*Krivošeev* 2014a, 111).

6.3. Specifické artefakty

K této kategorii artefaktů z pozdně sarmatském období moc předmětů nepatří, avšak několik důležitých typů tady určitě zmíníme.

Především jsou to *Fe* pružinové nůžky, které se začali objevovat v sarmatských pohřebištích od středně sarmatského období, tj. od konce 1. a počátku 2. st. n. l. V pozdně sarmatském období se objevují ve větších množstvích, ale pořád to byla poměrně vzácná kategorie pohřebního inventáře (*obr. 13*). Ve značné většině případů nález nůžek je spojen s ženským pohřebištěm; nacházejí se nejčastěji se noži, přesleny, korálky a zrcátka. Poměrně často společný nález nůžek a zrcátek s centrálním putkem spojují s inventářem sakrálního charakteru, ovšem také nesmíme popírat i možnost každodenního použití (*Krivošeev 2016*).

Pokračují v této kategorii hliněné kvadratické kadidelnice, které se objevují běžně jak v pohřebištích doby bronzové, tak i v sarmatských kurhanech. Tento typ nádob se nejspíš používal pro vykuřování olejových výparů nebo omamujících látek během provedení domácích kultových obřadů. To se potvrzuje pomocí pozůstatků upálených rostlinných semen. (*Krivošeev 2005*). Formy kadidelnic se měnili v různých obdobích; ve středně sarmatském období normální kadidelnice měla cylindrickou formu, v pozdně sarmatském ona byla kvadratickou (*obr. 14*).

7. Charakteristika bojovníků

Sarmati používali v boji meč, luk, šípy a oštěpy. Shozený s koni jezdec aneb obyčejný voják se bránili proti nepříteli pomocí dýk, seker nebo palcátů. Podle nálezového materiálu bylo zjištěno že kromě popsaných výš zbraní Sarmati používali i řadu dalších předmětů v boji zblízka.

Především jde o bojové nože; byli nošené v kožených pouzdrech které přivazovali šňůrkou k noze anebo schovávali v botě. Takové bojové nože se později nazývali “zabotní”. Takové nože vždy byli obrácené ostřím k ruce jezdce kvůli časté potřebě házet je do nepřátel, uřezávat laso nebo uzdu ze zabitého koně anebo banálně se obránit v přímé konfrontaci. Takové nože se odlišovali od hospodářských svou velikostí. Průměrný hospodářský nůž v pozdně sarmatském období podle nálezového materiálu byl 8-10 cm dlouhý, avšak průměrný bojový nůž měl 22 cm a víc (*Chazanov 1970*).

Fragmenty takových “zabotních” nožů byli nalezeny v mohylníku Pervomajskij VII. Měli krátké násady s pozůstatky vláken dřevěných rukojetí. Délka jednoho nože z mohyly č. 3 byla 15.1 cm (*obr. 15, 1*), jenom ostří bylo 14.2 cm dlouhé (*obr. 15, 2*). Tento nůž byl nalezen u pravé nohy pohřbeného, byl totiž k němu podvázán společně s pozůstatky opaskové garnitury: menší zaoblený disk z kosti, dva Ag kroužky, mušle kauri, obdélníkové Ag destičky což mělo funkci poutka (*Mamontov 2000, 108*). V kurhanu č. 59 vedle hroty šípů byl zaregistrován bojový nůž s širokým břitem (*obr. 15, 3*); měl délku 13 cm, jestli k tomu nepočítáme ztracenou rukojeť.

V kurhanovém mohylníku Petropavlovka I (kurhan č. 3, hrob č. 1) byli nalezeny fragmenty 22.5 cm dlouhého nože který se nacházel ve dřevěném pouzdru s geometrický kruhovou *Fe* výzdobou u otvoru (*obr. 15, 5*).

Občas hrobový inventář sarmatských bojovníků tvoří takové předměty jako *Fe* sekery, pácidla a další hospodářské předměty které se při nouzi používali jako zbraň. Masivní sekera (15 cm dlouhá) byla nalezena hned vedle jednoho vojáka v mohyle č. 5 z kurhanu č. 40 což je v mohylníku Pervomajskij VII (*obr. 15, 7*). Klínová válečná sekera (20.6 cm dlouhá) byla nalezena v kurhanu č. 5 mohylníku Věrbovskij I (*obr. 15, 4*); vedle byl uložen dlouhý ostrý předmět, předpokládá se, že to bylo pácidlo (*obr. 15,*

7). Je to těžká, 22.š cm dlouhá zbraň, do které byla zakována obdélníková *Bz* destička pro upevnění.

Odborníci studující vojenské výpravy Sarmatů, jejich zbraně a bojové taktiky s použitím těžkého a lehkého jezdeckví občas zmiňují i pěší vojáky. A. M. Chazanov, recitující antické autory, ve svých pracích o sarmatském vojenství nazývá je „vynálezci taktiky stepního boje zblízka“ (Chazanov 1970, 56; Chazanov 1971, 87).

Militaristická povaha většiny nomádských společností je dávno známým faktem pro odborníky. Základem úspěšné války anebo i menšího útoku pro nomády vždy byla mocná válečná a politická organizace, kterou, jak se předpokládá, Sarmati realizovali pomocí sjednocení menších kmenů do válečných svazů. Tyto svazy se představovali stroze disciplinovanými družinami různých věkových skupin. Není vyloučeno, že časem tyto mužské svazy tvořili celou oddělnou sociální skupiny profesionálních vojáků, pro které tažení a nájezdy se stávali jedním z důležitých anebo nejdůležitějším zdrojem příjmů pro existenci (Balabanova 2012, 13) Taková situace se vyskytuje během větší části pozdně sarmatské kultury, totiž 2. a 3. st. n. l. (Krivošeev – Balabanova – Pererva 2015).

V polovině 3. st. n. l. ve Volho-Donských stepích probíhají značné etnické a politické změny, což působilo zničení Tanaisu pod útokem nomádů z centrálního Kavkazu. Toto období je poměrně optimálním pro pokus o identifikaci běžného pozdně sarmatského bojovníka.

Vzorovými lokalitami může sloužit série nekropolí finální etapy pozdně sarmatské kultury datovaná druhou polovinou 3. a první polovinou 4. st. n. l. Jsou to kurhanové mohylníky Abganěrovo (II, II, IV) a Kupcyn Tolga (Schneidstain 1981, 120; Krivošeev 2014b, 87-91; Klepikov 1997, 81-101).

Z archeologického a geografického hlediska jsou oba mohylníky poměrně blízké. Do sbírky patří 64 pohřebišť které se nacházeli pod malými individuálními násypy. Většina (69 %) mohyl byla s výklenkem. Ve 26 % případů to byli úzké obdélníkové jámy. Katakomy tvoří pouze 5 % sbírky. Podle pohlavně věkové analýzy koster počet mužských pohřebišť značně převládá nad počtem ženských (79 % proti 21 %).

Ve většině případů převládá severní orientace pohřbených (74 %), jižní byla zaregistrována pouze v 9 % mohyl. Zajímavé je to že v 6 % případů se objevuje západní

orientace což není vůbec charakterním prvkem pro pozdně sarmatskou kulturu.

Blízkost těchto komplexů se definuje nejen jejich chronologickou pozicí a podobností archeologického materiálu, ale také pomocí antropologických analýz, které ukazují na etnickou relativitu populaci, která ty nekropole po sobě zanechala (*Balabanova 1997, 267-287*). Není vyloučeno, že oba tyto komplexy byli postaveny stejnou etnickou skupinou během jejich migraci (*Klepikov 1997*).

Podle těchto okolností můžeme považovat Abganěrovský a Kupcyn Tolganský mohylový komplexy za jednotný kulturní a chronologický masiv. Zajímavým faktem také je to, že procento zaregistrovaných umělé zdeformovaných lebek v těchto dvou komplexech je značně nižší v porovnání s jinými skupinami pozdně sarmatských památek (Abganěrovo II – 33.3 %; Kupcyn Tolga – 50 %).

Archeologický materiál ze zmíněných komplexů se neodlišuje bohatým pohřebním inventářem, který je představen keramickými nádobami, předměty každodenního použití, zbraněmi, elementy opaskové garnitury a vzácnými šperky. Ovšem momentálně potřebujeme odtud jen informaci o zbraních a úrazech na kostrách pohřbených.

Veškeré druhy zbraně byli nalezeny především v mužských mohylách různých věkových kategorií. Ve dvou mohylách byli zaregistrovány ojedinělé nálezy hrotů šípů, což je charakteristickým prvkem pozdně sarmatské kultury (*Krivošeev 2007, 70*). Nálezy několika šípů najednou jsou poměrně vzácné a je to charakterním prvkem předchozí středně sarmatské kultury.

V 7 mohylách byli nalezeny meče stejného typu bez kovového jílce a záštity. Podle toho, jak zřídka se v těchto komplexech nacházeli meče můžeme soudit, že vybavenost pohřbených zrovna v těchto kurhanech jedinců byla poměrně nízká (11 %) v porovnání s celkovou vybaveností pozdně sarmatského obyvatelstva (21.3 %) (*Krivošeev 2007, 65*). Pozoruhodná je také absence mezi nálezovým inventářem z těchto komplexů dýk, které společně s meči tvořili pohřební výzbroj profesionálních vojáků (*Krivošeev 2014b, 87-91*).

Vzácnost různých kategorií zbraní ve zkoumané skupině památek je nějakým způsobem propojena s vysokou (v porovnání s jinými sarmatskými komplexy) úrazovostí kostí pohřbených, obzvláště u jedinců abganěrové série (*Balabanova 2007, 173-181*).

Situace v komplexech Abganěrovo a Kupcyn Tolga na konci pozdně sarmatské kultury ovšem nebyla výjimečná. V mohylníku Boľšaja Mazanka II, III nedaleko od horního toku řeky Sala je podobná situace, akorát v katakombních pohřebištích: zaregistrovaný poměr úrazovosti se blížil 100 % (*Batieva* 2003, 253). Ovšem sbírku zbraní v pohřebním inventáři tvořili jednotlivé meče. Můžeme to interpretovat různě. Situace ve volho-donských stepích v 3. a 4. st. n. l. byla poměrně napjatou, což působilo ozbrojené incidenty mezi různými nomádskými skupinami, včetně těch z volho-donského meziříčí anebo dolního toku Donu. Při tak vysoké válečné aktivitě zbraně měli výjimečnou hodnotu v pozdně sarmatské společnosti, což, nejspíš, bylo hlavním důvodem toho proč ukládání zbraně do hrobů nebylo zcela normální praktikou.

Aby tato situace byla o něco pochopitelnější, musíme provést alespoň základní analýzu tohoto období. Ví se, že ve finální fázi pozdně sarmatského období Volho-Donský region byl teritoriálně nesourodny, co se památek týče. Od poloviny 3. st. n. l. se ve stepích dolního toku Donu osedli kmeny ze severního Kavkazu, a přesně této kmeny přinesli do tohoto regionu tradici T-tvarových katakomb. K počátku 4. st. n. l. katakombové mohyly se stávají dominantním druhem pohřebišť, kvůli čemu tradice mohyl s výklenkem mizí skoro kompletně (*Krivošeev* 2006, 134).

Ovšem ve vnitřních regionech meziříčí Volhy a Donu, podél řeky Jesaulovský Aksaj a na pravém břehu Volhy tradice katakombového obřadu se používala značně málo. Kupříkladu, v mohylnících Abganěrovo a Kupcyn Tolga katakomby byly zaregistrovány pouze ve 4 kurhanech. Tak velký rozdíl v pohřebním ritu mezi skupinami památek z volho-donského meziříčí a dolního Donu svědčí o pestrosti těchto regionů z hlediska etnicko-politického; této skupiny běžně zúčastňovali různých vojenských střetů, o čemž svědčí antropologické údaje. Avšak jejich válečná aktivita se nedokazuje pomocí archeologických nálezů (tj. nálezům zbraní) což je nejspíš propojeno s přeceňováním materiálních hodnot.

Údaje o úrazovosti ve zkoumané skupině byli získány pomocí analýzy 25 jedinců z mohyl komplexu Abganěrovo II, III, IV. Z 25 prozkoumaných jedinců 14 měli na sobě stopy umělé deformaci lebky. Z nich 19 (80 %) byli mužského pohlaví a zbylých 6 (20 %) ženského. Pozoruhodný je věk, do kterého zkoumané jedinci dokázali dožít. Pohřbené, kteří zemřeli ve věku Maturus-Senilis tvoří 72 % z celého počtu zkoumaných koster, ovšem zbylých 28 % zemřeli ve věku Juvenis-Adultus.

Zajímavé je to že při porovnání úrazovosti mužských a ženských koster (obzvláště lebky a obličejová část) můžeme soudit, že ženy pozdně sarmatské společnosti přijímali účast v rizikových akcích stejně často jak i muži.

Zkratka, analýza úrazů a zranění zaregistrovaných v komplexech Abganěrovo a Kupcyn Tolga svědčí o tom, že drtivá většina těch poškození byla účelná a násilná. Sekané zranění pravděpodobně vznikli po interakci těžkého předmětu s ostrým okrajem, nejspíš břitem meče. Kompresní zlomeniny lebek můžou být důsledkem úderu sečné zbraní anebo, se stejnou pravděpodobností, úderné zbraní jako palcát, kladivo nebo kuše. Příznivý konec většiny podobných zranění svědčí o poměrně častém používání kvalitního ochranného oděni, hlavně kožených nebo železných helem. Bojové zranění a obličejové ublížení jsou příznačné jak pro mužskou část pozdně sarmatské společnosti, tak i pro ženskou.

Úroveň bojové úrazovosti zkoumané skupiny společně s vysokým počtem násilných zranění umožňuje předpokládat vysokou míru agresivity populaci pohřbené v abganěrovských mohylnicích, a kromě toho počítat je za velice militarizované. Ve většině případů bitev zúčastňovali muži a tradice ukládání zbraní do mohyl se měla tendenci měnit v závislosti od situací. Předpokládá se, že pro pozdně sarmatské válečníky koupě dýky byla ostudnou činností. Podle jejich tradic dýku bylo možno pouze zdědit anebo dostat v boji (*Krivošeev – Balabanova – Pererva 2015*).

8. Sociální diference společnosti

Otázka interpretací sociálních údajů je jednou z nejkomplicovanějších problematik v archeologii vůbec. Důvodem je viditelný rozdíl mezi pohřební a reální hierarchií, který je pořád diskutabilní mezi odborníky (*Charke – Savenko 2000*). Kvůli tomu se archeologové nejčastěji omezují stratifikací hrobů podle pohřebního inventáře a snaží se vyhnout přímému srovnání stratifikačních dat s jakýmkoliv sociálními skupinami o kterých víme z písemných pramenů. Ovšem při tom v archeologickém materiálu je možno rozlišit společné prvky, které se projevují během různých období a v různých regionech. Jsou to, například, speciální forma pohřební komory, prestižnost některých předmětů (*Arrhenius 1995*), prezence či absence drahých importů, zbraní, předmětů z barevných kovů, vedlejších zvířecích mohyl a lidských obětí (*Mastykova 2015*).

Nomádské památky pozdně sarmatského období se objevují na obrovském území od Uralských hor do dolního toku Donu. Od poloviny 2. st. n. l. nejdůležitějšími pro tuto kulturu se stali takové prvky jako severní orientace pohřbených, deformace lebky, úzké obdélníkové jámy a mohyly s výklenkem, určité typy a kategorií pohřebního inventáře. Nejvíce se tyto prvky projevily v jižním Povolží, kde populace předchozí kultury téměř neexistovalo.

V jiných regionech kulturní korelace nových tradic se starými probíhala různě. V dolním Povolží prvky středně sarmatské kultury pokračují existovat poměrně dlouho, až do první poloviny 3. st. n. l., pokud nebyli vytlačeni pozdně sarmatskou kulturou (*Krivošeev – Skripkin 2006; Krivošeev 2010*). V okolí dolního Donu středně sarmatský komponent také byl poměrně důležitým pro formování nové kultury.

Na celém území, na kterém byla rozšířena pozdně sarmatská kultura, pohřební inventář byl zcela stejným. Obyčejně se to týká předmětů běžného používání. Rozdíl mezi pohřebním inventářem ženských a mužských hrobů je výrazný (*Balabanova et al. 2015, 84-115*).

Během druhé poloviny 2. st. a první poloviny 3. st. n. l. probíhá formování elity pozdně sarmatské společnosti. Poměrně dlouhá existence středně sarmatských tradic ve volho-donských stepích ukazuje na to, že obyvatelstvo předchozí kultury nebylo

vyhubeno a asimilovalo se s novými kmeny, které přinesli do těchto oblastí novou, pozdně sarmatskou kulturu.

Budeme-li operovat pouze údaji o pohřebních tradicích, vyčlenění sociálních stupňů (obzvláště pro nomádkou společnost) bude poměrně komplikované. Nejčastěji naše interpretace pohřebních tradic a kulturních prvků se dost odlišuje od toho, jak si to představovali lidi té doby. Snažíme se pouze dešifrovat aspoň některé z mnoha částí těch obřadů. Při pokusu rekonstruovat sociální strukturu pozdně sarmatské společnosti a vyčlenění elitních mohyl je nutné zkonfrontovat příznaky a zafixovat rituální prvky, aby oddělil jednotlivé komplexy od masového pohřebního materiálu.

V pozdně sarmatských tradicích, kde individuální násypy jsou dominantním typem mohyl, jedním z pravděpodobných kritérií označování elitního komplexu je rozměr kurhanu. Práce, která byla provedena pro stavbu pohřební konstrukcí, je tradičně spojena se sociálním významem pohřbeného. Popírání tohoto tvrzení není možné vzhledem k takovým příkladům v naší dispozici jako jsou skytské náčelnické kurhany. V pozdně sarmatské kultuře tento prvek nebyl tak jasně zvýrazněn, protože největší pozdně sarmatské kurhany zcela zřídka přesahují výšku dvou metrů. Avšak v porovnání s kurhany běžné výšky, což je 40 až 50 cm, je možno považovat za elitní kurhany co mají výšku víc než 1 m.

Poměrně často doplňkové přístavby nad mohylou nebo uvnitř násypů se berou jako další příznak elitního pohřebiště. Mezi pozdně sarmatskými kurhany takové případy jsou jedinečné a objevují se na východ od Volhy. Obyčejně jsou to buď rituální hliněné plochy pod násypy, anebo půdní kvádry (*Krivošeev – Lukpanova 2015, 101*). Objevy podobných doplňků tak či jinak jsou spojeny s velkými kurhany.

Odrazem velkého sociálního statusu v sarmatských mohylách slouží velikost mohylové jámy. Dominantními typy v pozdně sarmatském období jsou mohyly s výklenkem a úzké obdélníkové jámy (*Moškova 2009, 87, tab. 1/10*). Právě tyto konstrukce ukazují na největší korelací s jinými prvky pozdně sarmatské kultury, například severní orientací pohřbených a deformované lebky.

Odlíšnosti mezi polohami pohřbených v mohylách pro zjištění sociálního statusu zaregistrovány nebyli. Tradiční protažení na zádech se setkává jak v regulárních, tak i v elitních hrobech.

Nepochybně, důležitým faktorem pro určení elitního statusu mohly je pohřební inventář. Tradiční soupravy předmětů z většiny pozdně sarmatských hrobů tvoří keramické nádoby (džbány, hrnce, misky), beraní kostí, předměty každodenního použití a detaily kostýmů. Stejně, jako v jakémkoliv jiné společnosti, předměty což se odlišují od běžného ostatního inventáře mají nějaký význam a pomáhají při určování elitního statusu jeho majitele. Mezi těmi předměty mohou být šperky, importy, nebo něco co přímo ukazuje na patření k určité sociální skupině.

Zbraně jsou jedním z nejdůležitějších takových předmětů v mužských hrobech. Nejčastěji jsou to sečná zbraně (*Bezuglov 2000; Krivošeev 2007*). Velice vzácně, společně s tradičními pozdně sarmatskými meči bez kovových hlavicí, potkáváme nefritové nebo chalcedonové hlavice a držadla (*Bezuglov 2000*). Byla to tradice východního původu. Pravděpodobně, takové předměty byli ceněny nejen kvůli své vzácnosti, ale také i kvůli tomu že sloužili indikátorem patření k určité sociální skupině.

Kromě kamenných hlavicí a držadel mečů, součástí bojovníckého inventáře jsou také i poměrně velké brusy – některé z nich byli 63 cm dlouhé. Vždy se nacházeli společně s meči.

Nesmíme zapomenout i na koňský postroj. Ve většině případů fragmenty postrojů se nacházejí v hrobech se zbraní, avšak při tom byli zaregistrovány pouze ve 20 % od celkového počtu zkoumaných komplexů se zbraní pozdně sarmatského období. Bohaté koňské postroje jsou velice vzácné a téměř se neobjevují.

Od začátku 3. st. n. l. se začínají šířit *Ag* výrobky. Především z tohoto kovu vyráběli prestižní předměty: detaily opaskové garnitury a koňského postroje (*Krivošeev 2013*). Tento fakt může svědčit o vysokém statusu jezdců, které si mohli dovolit tak bohaté předměty.

Často v hrobech lidí vysokého sociálního postavení se nacházeli vzácné a, pravděpodobně, drahé importní předměty ze západu. V pozdně sarmatských hrobech mezi importy se nejčastěji objevuje kovové nádobí římského původu: naběrače, lavory, džbány, cedidla, amfory, kotly (*Krivošeev 2014a*). Objevy takových nádob ve hrobech je obvykle příznakem toho, že pohřbená uvnitř osoba mohla patřit k vyšší sociální skupině.

Z toho vyplývá že můžeme označit hrob jako „elitní“ také když se v něm nacházejí *Ag* a *Au* šperky. Poměrně často v kurhanech s násypem, odlišným od jiných,

nacházíme *Au* přezky, náhrdelníky, přívěsky a fragmenty různých kostýmů. Také se dost často objevují ve hrobech s kovovým a skleněným importním nádobím. Takové šperky se nacházejí jak v ženských, tak i v mužských hrobech.

Popsané výš prvky pohřebního ritu a kategorií předmětů charakterizují řadu mohyl, které se odlišují od většiny běžných mohyl pozdně sarmatského období, což umožňuje je zařadit ke skupině elitních pohřebních komplexů pozdně sarmatského období. Analýza těchto prvků umožňuje označit některé specifické sociální skupiny v pozdně sarmatské společnosti.

Momentálně známe pouze několik komplexů, které by šlo zařadit k mohylám vyšší elity zkoumaného období. Hlavními prvky těchto komplexů jsou: velké kurhanové násypy, složité pohřební konstrukce, bohatý hrobový inventář včetně importu. V dolním Povolží k takovým patří komplex Susljanka, na dolním Donu je to komplex Valovyj (25. kurhan). V mužských hrobech se objevují různé zbraně (početné sečné zbraně, kopí), koňské postroje, velké brusy, dřevěné a kovové nádoby (kované kotly, importní římské nádoby). Ženské komplexy se odlišují absencí zbraní. Pozoruhodné jsou kostěné, železné a stříbrné lžičky, objevující se ve všech vyjmenovaných výš komplexech. Nejrozeznatelnější prvky různých sociálních skupin v pohřebním ritu se formují během první poloviny 3. st. n. l. Pojmenované výš komplexy byli datovány tímto obdobím.

Existuje jedná sociální skupina, která se počítá za nejjednodušší pro určování podle pohřebního ritu, a to je družina, profesionální bojovníci. V pozdně sarmatské kultuře existuje disproporce mužských a ženských hrobů. Mužských je dvakrát tolik, kolik je ženských (Balabanova 2013, 83-84). Problematika existování v pozdně sarmatské společnosti mužských vojenských spojek (družin) je už dávno předmětem diskuzí ve vědecké literatuře (Balabanova 2013; Bezuglov 2010; Jacenko – Vdovčenkova 2015). Bezpochybně, v pozdně sarmatské kultuře jsou známé mužské vojenské komplexy, které podle charakteristik pohřebních konstrukcí mohou patřit k vyšší elitě (Taksaj I, kurhan č. 4; Novoaleksandrovka, kurhan č. 20, hrob č. 2). Velikost a komplexnost kurhanů a mohyl naznačují na vysoký status pohřbených, avšak odlišují se chudobou hrobového inventáře. Bez mála všichni předměty, nalezené v těchto komplexech, byli spojeni s militarií; byli to sady sečných zbraní, koňské postroje a

opaskové garnitury. Pravděpodobně, tyto hroby mohly patřit vůdcům velkých vojenských jednotek.

Existuje řada vojenských pohřebních komplexů, které podle pohřebního inventáře jsou podobné mohylám náčelníků. Poměrně často se tam nacházejí bohatě zdobené sady zbraní a koňských postrojů, avšak samotné mohyly jsou tvořeny v malých kurhanech anebo dokonce sekundární, tj. uvnitř staršího kurhanu (Central'nyj VI, kurhan č. 16, hrob č. 8; Četyre Brata, kurhan č. 3, hrob č. 6; Kovalevka, kurhan č. 7, hrob č. 1). Pravděpodobně, takové mohyly se sadami sečných zbraní, kamennými elementy mečů a pochev a bohatými koňskými postroje mohly patřit běžným účastníkům profesionálních vojenských kolektivů. Za příklad můžeme brát dva vojenské komplexy, ve kterých se objevili téměř podobné sady zbraní. Jeden byl objeven v jižním Uralu (Taksaj I, kurhan č. 4) v kurhany 2 m vysokém (*Krivošeev – Lukpanova 2015*). Druhý je z meziříčí Volhy a Donu; je to nehluboká sekundární mohyla (Kovalevka, kurhan č. 7, hrob č. 1) (*Krivošeev – Djačenko 2014*). Rozdíl mezi těmito komplexy je možno určit pouze v tom, kolik práci bylo provedeno při stavbě těchto konstrukcí, a také v kovaném kotlíku z taksajského pohřebiště. V podmínkách existování profesionálních „družin“ se pravděpodobně zformovali vnější atributy té sociální skupiny, kterými byli jednotvárnost, podobné sady zbraní, společné prvky pohřebního ritu (s asketickým pohřebním inventářem); měli byt dodržovány jak náčelníci, tak i řadovými vojáky. V ranně sarmatském období jsme už mohli pozorovat fenomén, když elitní vojáci dodržovali určitá pravidla pohřebního ritu, například asketický pohřební inventář, který tvořili pouze zbraně (*Klepikov 2016, 107*). Souzení o významu profesionálních vojenských kolektivů v pozdně sarmatské společnosti není jednoduché vzhledem k nedostatku materiálu, avšak jejich mohyly se objevují po celém území, na kterém tato kultura byla rozšířena.

Jakési tvrzení o označení dalších sociálních skupin v pozdně sarmatské společnosti v rámci této práci je zatím předčasné. Podle mě, odraz sociálních odlišen v pozdně sarmatských komplexech bez bohatého a různorodého inventáře, je ve většině případů propojen se specifikou pohřebního ritu a kombinací předmětů běžného a rituálního charakteru. Importní předměty jsou bezpochybně odznakem elitních komplexů. Avšak předměty sarmatské kultury, použité při pohřbívání, můžou pomoci přesněji rekonstruovat sociální strukturu společností tohoto období.

9. Problematika nomádského způsobu života

Vzhledem k tomu že slovo “nomád” se v této práci používá pořád, konečně by se hodil nějaký pokus tento pojem definovat.

Terminem “nomád” (nebo ruský “kočevnik”, se kterým jsem se musel potkávat mnohém častěji) můžeme popsat osobu, aneb nejspíš společnost, ekonomika kteréž souvisí s kočovným dobytčářstvím.

Hlavními prvky kočovného dobytčářství jsou: 1) dominance dobytčářství jako hlavní hospodářská činnost; 2) extenzivní charakter hospodářství které se opírá o celoroční mimopříhradní živení dobytku; 3) periodická sezonní mobilita v rámci určitého pastevního teritoria; 4) účast větší části populaci v kočování; 5) dominance naturálních forem ekonomické činnosti (*Skripkin 2018, 5*). Podle respektovaného badatele a archeologa A. M. Chazanova “nomádskou společnost můžeme definovat z hospodářské strany jako mimořádný druh výrobní ekonomiky při kteréž nejdůležitější činností je extenzivní mimopříhradní dobytčářství a větší část společnosti je součástí většího kočovného procesu” (*Chazanov 2008, 61-62*).

Skoro nejdůležitějšími otázkami pro odborníky, které se zabývají problematikou nomádských společností jsou příčiny a doba vzniku nomádismu. V každém z regionů, kde nomádismus získal popularitu jako specializovaný druh ekonomiky, tyto otázka se řeší zvlášť.

Vznik kočovného dobytčářství v evroasijských stepích je výsledkem přizpůsobení společnosti s výrobní ekonomikou k ekologickým podmínkám. A to už se stalo důsledkem celé řady synchronních činností: geografických, sociálních, ekonomických a historických. Jednou z nejdůležitějších podmínek pro vznik a rozvoj nomádismu bylo odpovídající prostředí, v tomto případě stepi, které byli v aridním podnebí a kvůli čemu zemědělství v tomto regionu bylo z ekonomického hlediska neefektivní. Populace tohoto regionu musí mít k dispozici určitě složené stádo přizpůsobené k okolním podmínkám stepní ekologie, také jezdecká zvířata a potahový transport.

Kočovný způsob života se rozvíjel postupně až od neolitu. Až během doby bronzové a železné z něj bylo zformováno něco připomínajícího nomádismus v podobě, ve které ho známe dnes. Ve starší době bronzové většina základních druhů dobytku v

evropských stepích už byla známá pro místní populaci, ale až do konce doby bronzové dominantním ekonomickým systémem byl mix zemědělství a dobytčářství. Koně se postupně domestikovali a používali na ježdění, ovšem aktivně se to začalo dít až ke konci doby bronzové, o čemž svědčí nalezené fragmenty udidel.

Změna klimatu, která se začala koncem doby bronzové dosáhla svého maxima na hranicích 1. tis. a 2. tis. př. n. l. (*Děmkin – Borisov*, 2010, 7-17). Předpokládá se, že tehdejší období sucha bylo hlavním impulsem pro přechod stepního obyvatelstva do kočovného dobytčářství. Někde se tento proces začal dřív, někde později, ovšem na počátku 1. tis. př. n. l. skoro celé obyvatelstvo evroasijských stepí bylo obsazeno kočovnými dobytčáři.

Krise komplexního hospodářství v pozdní době bronzové byla definujícím faktorem v procesu stanovení nomadismu v euroasijských stepích. Značný růst počtu obyvatelů hlavních kultur (srubní a andronovské) stal důsledkem hustému osídlení celého stepního, lesostepního a předhorního prostoru, osvojení pouští. Nastupující aridizace a zaměření na živočišnou výrobu přivedli ke hledání neoptimálnějšího způsobu zaopatření dobytku. To zase přivedlo k rozvoji transhumance. V tomto období se začíná poměrně přísné členění zvířat podle druhu a potom i podle vhodnosti pro kočující kmen. Předpokládá se že obyvatelstvo srubní a andronovské kultury aktivně používali koně jako jezdecké zvíře (*Kuzmina* 2010). Při osvojení pouští byli spíše používány dvouhrbé velbloudy, které byli domestikovány již ve 3. tis. př. n. l. ve střední Asii. Základním zvířetem pro kočovný kmen se stává ovce, vzhledem k její největší přizpůsobivosti k tomuto druhu hospodářství.

Rozvoj dopravních strojů v evroasijských stepních regionech měl prastaré lokální tradice, začínající se primitivními vozidly, používanými ve starší a střední době bronzové. V pozdní době bronzové se objevují vozy. Herodot při popisu způsobu života Skytů v severním Přičernomoří zmiňoval použití zapřažených voly kibitek (*obr. 16*). Podle etnografických dokladů Kalmyků a dalších kočovných národů, v období nejvyššího rozvoje kočovného způsobu života tyto dopravní metody byly nejpoužívanějšími u evroasijských nomádů až do novověku (*obr. 17*).

Takovým způsobem, základy dopravy pro nomádkou společnost byli zpracovány ještě v předcházejících obdobích, pak postupně použity a rozvíjeny během doby železné.

Evroasijská step na celém svém území, od Mongolska do Maďarska, byla velice různorodá; odlišovala se krajinou, klimatickými podmínky a dostupností vodních zdrojů. Byla osídlena různými etniky a všechno to mělo svůj vliv na variaci kočovnictví. V rámci zkoumaného regionu známe skoro všichni jeho základní formy, ovšem, ve převážné většině případů, pro Sarmaty charakterní byla pouze jedna, měla další prvky: celá populace kočuje podle stabilních tratí, má stabilní místo na přezimování, absence zemědělství. (*Skripkin 2018, 13*).

Zkoumaný region Počernomoří, Povolží a Podoní za svou pestrou historii zná periody zesílení a oslabení kočovných procesů. Jejich intenzivnost přímo souvisela od konkrétní historické situací. Například ke konci skytského období se objevili tendence ke usídlení. Materiální diferenciace byla důvodem pro usídlení populaci, které, například, tak či jinak přišlo o svůj dobytek. Tato tendence ve skytské společnosti byla přerušena sarmatskou invazí. Stejným způsobem se tato situace zopakovala při hunské invazí.

Podle epochálního modelu S. A. Pletněva, sarmatská společnost spadala do prvního stadia časové retrospektivy rozvoje kočovnictví. První stadium je charakterní pro migraci a invazi, základními prvky pro ně jsou: aktivní mobilita, vojenská demokracie jako základní společensko-politická forma vlády, různorodá, mnohaetnická a mnohajazyková společnost s dominantním náboženstvím v podobě šamanismu a manismu. Pro tento stadium je charakteristická absence stabilních archeologických památek (*Pletněva 1982*).

Kočovníci vždy byli šířitelé kulturních výkonů různých národů, co se nacházeli příliš daleko od sebe. Tak kupříkladu v posledních stoletích před naším letopočtem a prvních stoletích našeho letopočtu celosvětový kulturní progres byl definovali dvě civilizaci: antická na západě a čínská (chanská) na východě, obě mezi sebou poměrně dlouhou dobu nemohli navázat kontakt. Pomocí nomádů na začátku našeho letopočtu výrobky východních dílen se dostávají do Povolží, Kubáni, Donu a severního Přičernomoří (*Bz zrcátka, lakované skříňky, hedvábné tkaniny*) (*Mošeeva 2010, Krivošeev 2017a*). Jedním ze zajímavějších příkladů šíření nomády kulturních inovací na dálku jsou takzvané meče s kroužkovým navrším. Tento typ sečné zbraně vzniká na začátku skytského období a využívá se u národů centrální Asii, které sousedili s Čínou; během prvních století našeho letopočtu přes nomády se tento typ meči se dostal i do

centrální Evropy (*Skripkin 2005*, 171-185). Pomocí kočovníků během prvních století našeho letopočtu ve stepích východní Evropy se šíří výrobky vyplněné v polychromním stylu, původem z východních kulturních centrů. Ovšem úplně stejným způsobem výrobky antických dílen stávali daleko na východ podél stepního koridoru.

Prastarý civilizovaný svět také přebíral poměrně hodně od nomádského světa, obzvláště co se týče vojenství. Především jde o jezdeckou taktiku. Na východě vzniklo těžké jezdeckví (katafrakti) proti kterým bojovali římsí legionáři. Stojí za zmínku předpoklad toho, že katafrakti byli jedním z prvních impulsů pro vznik středověkých rytířů.

Také nemůžeme popírat vliv kočovníků na umění ostatních národů se kterými měli navazované kontakty. Takovým způsobem antičtí sochaři, architekti a další umělci poznali zvířecí styl doposud známý jenom nomádským národům. Amazonská mytologie, kteráž byla poměrně populární v antickém Řecku, byla hodně inspirována způsobem života a charakterem společenských vztahů (*Skripkin 2018*).

Kromě toho nesmíme zapomenout na roli nomádů při formování řady moderních národností.

Závěr

Ve výsledku tento stručný přehled pozdně sarmatské kultury, s ohledem na chronologické a teritoriální osobitosti, dává nám možnost tvrdit, že její formování nebylo zcela jednoduchým procesem. Dlouhodobé interakce starých a nových kulturních komponentů komplikuje odborníkům jaksi přesně chronologicky omezovat chvíli vzniku nové a zániku staré kultury. Bohužel tato tendence se udržuje během celého zkoumaného období.

Zvýrazňování jednotlivých regionů na zkoumaném teritoriu umožnilo líp rozpoznat svéráznost interakci různých kulturních komponentů, které hráli nejdůležitější roli při formování pozdně sarmatské kultury. Meziříčí Volhy a Donu během skyto-sarmatského období bylo místem setkání mnoha kultur a velké množství synkretických památek je jasným důkazem toho. Její prvky v regionu dolního Donu se registrují ve velkém množství od poloviny 2. st. n. l. a právě tento region se počítá za politický centrum pozdně sarmatských kmenů v jižní části meziříčí. V severní části ještě nějakou dobu pokračovala svou existenci středně sarmatská kultura; vliv pozdně sarmatských tradic se tam ukazuje po vzniku synkretických památek. Na konci 2. st. a počátku 3. st. n. l. disproporce v rozvoji pozdně sarmatské kultury na celém území meziříčí mizí.

Polovina 3. st. n. l. byla rozhodující pro tento proces kvůli tomu že středně sarmatské prvky v pohřebních tradicích zkoumaného regionu skoro neobjevují. Dominantním typem mohyl ve většině případů se stávají mohyly s výklenkem. Zcela, celý region se stává poměrně stejnorodým do 4. st. n. l. Analýza materiálu umožnila zvýraznit podobnost památek 3. až 4. st. n. l. z meziříčí a památek stejného období ze severního Kavkazu. Předpokládá se, že obyvatelstvo předchozí etapy pořád bydlelo ve zkoumaném regionu během druhé poloviny 3. st. o čemž svědčí velký počet mohyl s výklenkem, místo kterých na konci 3. a začátku 4. st. n. l. se objevují katakomby (charakteristický prvek nového obyvatelstva z Kavkazu). Konec pozdně sarmatské kultury se datují posledními desetiletí 4. st. n. l., kdy se začíná hunská invaze.

Seznam literatury

1. **Abramova, M. 1971:** Зеркала горных районов Северного Кавказа в первые века нашей эры. In: S. Orešnikova - A. Smirnova (ed.), История и культура Восточной Европы по археологическим данным. Moskva, 121-132.
2. **Agbunov, M. 1982:** Проблемы и перспективы изучения произведений античных авторов о Причерноморье. In: V. Rašuto (ed.), Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. Moskva, 239-246.
3. **Agbunov, M. 1992:** Античная география Северного Причерноморья. Moskva.
4. **Ambroz, A. 1966:** Фибулы юга европейской части СССР II в. до н.э. – IV в. н.э. Moskva.
5. **Arrhenius, B. 1995:** Regalia in Svealand in Early Medieval Times // Tor. 27/1, Uppsala, 311-335.
6. **Arsenjeva, T. 1977:** Некрополь Танаиса. Moskva.
7. **Balabanova, M. 1997:** Краниология сарматского населения, оставившего курганные группы Абганеровского могильника. In: M. Balabanova – O. Syganova (ed.) Историкоархеологические исследования в Нижнем Поволжье: сб. науч. ст. № 2, Volgograd, 267-287.
8. **Balabanova, M. 2001:** Обычай искусственной деформации голов у поздних сарматов. // НАВ. № 4, 107-122.
9. **Balabanova, M. 2004:** О древних макрокефалах Восточной Европы // OPUS: Междисциплинарные исследования в археологии. № 3, 171-187.
10. **Balabanova, M. – Pererva, E. 2007:** Идентификация типов оружия по боевым травмам у сарматов. In: M. Balabanova – E. Pererva (ed.) Вооружение сарматов: региональная типология и хронология. Доклады к VI международной конференции «Проблемы сарматской археологии и истории». Čeljabinsk, 173-181.
11. **Balabanova, M. 2012:** Военное дело сармато-алан и гуннов по данным античных письменных источников // Вестник Волгоградского

- государственного университета. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. № 1/21, 13-19
12. **Balabanova, M. 2013:** Позднесарматское население Нижнего Поволжья и сопредельных территорий в антропологическом контексте раннего железного века и раннего средневековья. Moskva.
 13. **Balabanova, M. - Krivošeev, M. - Skripkin, A. 2015:** Половозрастная структура сарматского населения Нижнего Поволжья: погребальная обрядность и антропология. Volhograd.
 14. **Batieva, E. 2003:** Травматические поражения костей скелета у населения Нижнего Подонья в сарматское время. In: E. Batieva, E. (ed.) Антропология на пороге III тысячелетия. Moskva, 250-267.
 15. **Bezuglov, S. 1997:** Военное позднесарматское погребение близ Азова // Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону в 1994 г. № 14, 133-142.
 16. **Bezuglov, S. 2000:** Позднесарматские мечи (по материалам Подонья) // Сарматы и их соседи № 1, 100-140.
 17. **Bezuglov, S. 2001:** Денежное обращение Танаиса (III в. до н.э. – V в. н.э.). Moskva.
 18. **Bezuglov, S. 2010:** Позднесарматская культура и Нижний Дон (современное состояние проблемы). In: A. Scripkin (ed.) Становление и развитие позднесарматской культуры: материалы семинара Центра изучения истории и культуры сарматов. № 3, 93-116.
 19. **Botalov, S. – Gucalov S. 2000:** Гунно-сарматы Урало-Казахстанских степей. Ćeljabinsk.
 20. **Charke, G. – Savěenko, S. 2000:** Проблемы исследования древних погребений в западноевропейской археологии // РА. № 1, 217-226-
 21. **Chazanov, A. 1963:** Генезис сарматских бронзовых зеркал // СА. № 4, 168-176.
 22. **Chazanov, A. 1970:** Характерные черты сарматского военного искусства // Советская археология. № 2, 52-63.
 23. **Chazanov, A. 1971:** Очерки военного дела сарматов. Moskva.
 24. **Chazanov, A. 2008:** Кочевники и внешний мир, № 3. Moskva.

25. *Cuckin, E. 1980*: Отчёт о работе Калмыцко-Астраханской археологической экспедиции Калмыцкого научно-исследовательского института истории, филологии, экономики и Калмыцкого государственного университета в 1979 г. // Архив ИА РАН. Р-1, № 8390.
26. *Děmkin, V. – Borivov, N. 2010*: Физико-химические и минералогические диагностические признаки солонцового процесса в почвах Нижнего Поволжья в позднем голоцене // Почвоведение. № 1, 171-189.
27. *Děžkin, M. 1989*: В мире заповедной природы. Moskva.
28. *Djačenko, A. 1999*: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области // Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье. № 3, 31-45.
29. *Eggers, H. 1951*: Der romische Import im freien Germanien. Hamburg.
30. *Gluchov, A. 2005*: Сарматы междуречья Волги и Дона в I первой половине II в. н.э. Volhograd.
31. *Grakov, B. 1947*: ГΥΝΑΙΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ: Пережитки матриархата у сарматов. // ВДИ. № 3, 100-121.
32. *Gugučv, J. 2000*: О месте комплексов из могильников Кировский I, III, IV в системе памятников позднесарматской культуры. In: J. Guguev (ed.) Сарматы и их соседи на Дону. Rostov na Donu, 100-140.
33. *Guguev, J. – Glebov, V. (rec.) 2002*: *Sergackov, I., Сарматские курганы на Иловле. Volhograd 2000.* // Донская археология. № 1-2. 223-254.
34. *Gušina, I. – Zasěckaja, I. 1994*: «Золотое кладбище» римской эпохи в Прикубанье. Petrohrad.
35. *Jablonskij, L. – Davis-Kimball Jr. – Demidenko, J. 1995*: Раскопки курганных могильников Покровка 1 и Покровка 2 в 1994 году // Курганы левобережного Илека. № 3, 4-60.
36. *Jacenko, S. – Vdovčenko, E. 2015*: О некоторых сторонах военной организации древних кочевников европейской Степи // Знание. Понимание. Умение. № 1, 171-182.
37. *Kijaško, A. 2013*: Археология Нижнего Дона: Учебник. Rostov na Donu.

38. *Klejn, A. 1979*: Проблема X. In: V. Dobžanskij (ed.) Проблемы скифо-сибирского культурно-исторического единства. Тезисы докладов всесоюзной археологической конференции. Кемерово, 18-22.
39. *Klepikov, V. 1997*: Позднесарматский могильник Абганерово II. In: V. Klepikov – O. Šinkar' (ed.) Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сб. науч. ст. № 2, 81-100.
40. *Klepikov, V. 2002*: Сарматы Нижнего Поволжья в IV-III вв. до н. э. Volhograd.
41. *Klepikov, V. – Krivošeev, M. 2004*: Комплексы позднесарматского времени могильника «Перегрузное I» // Материалы по археологии Волго-Донских степей. № 2, 169-185.
42. *Klepikov, V. 2016*: Раннесарматские мужские погребения с двумя мечами (к вопросу о социальном статусе). In: L. Jablonskij – L. Краева (ed.) Константин Федорович Смирнов и современные проблемы сарматской археологии. Orenburg, 104-108.
43. *Korobkova, E. 2011*: История изучения археологических памятников бассейна реки Есауловский Аксай // ВВГУ, сер. 4. № 1, 146-153.
44. *Krivošeev, M. – Skripkin, A. 2006*: Позднесарматская культура междуречья Волги и Дона. Проблема становления и развития // РА. № 1, 124-136.
45. *Krivošeev, M. 2007*: Вооружение позднесарматского времени Нижнего Поволжья. In: L. Jablonskij (ed.) Вооружение сарматов: региональная типология и хронология. Доклады к VI международной конференции «Проблемы сарматской археологии и истории». Cheljabinsk, 65-70.
46. *Krivošeev, M. 2010*: Вопросы происхождения и развития позднесарматской культуры в Нижнем Поволжье. In: A. Skripkin (ed.) Становление и развитие позднесарматской культуры археологическим и естественнонаучным данным: материалы семинара Центра изучения истории и культуры сарматов. № 3. Volhograd, 57-92.
47. *Krivošeev, M. – Skripkin, A. 2011*: Формирование и развитие позднесарматской культуры в Нижнем Поволжье (по данным погребального обряда). In: G. Matišov - L. Jablonskij – S. Luk'aško (ed.)

- Погребальный обряд ранних кочевников Евразии. Материалы и исследования по археологии Юга России. № III, Rostov na Donu, 146-164.
48. *Krivošeev, M. 2013*: Серебряные изделия как хроноиндикатор в позднесарматских комплексах // НАВ. № 13, 132-135.
49. *Krivošeev, M. 2014a*: Импортная металлическая посуда как маркер знатных погребений позднесарматского времени // Уфимский Археологический Вестник № 14, 105-112.
50. *Krivošeev, M. 2014b*: Позднесарматские комплексы с наборами клинков с территории Нижнего Поволжья // Нижневолжский археологический вестник № 14, 18-27.
51. *Krivošeev, M. – Djačenko, A. 2014*: Погребение воина позднесарматского времени в Волго-Донском междуречье. In: S. Sidorov – O. Red'kina (ed.) Военная история России: проблемы, поиски, решения. Volgograd, 42-49.
52. *Krivošeev, M. – Balabanova, M. – Pererva, E. 2015*: К вопросу о военных столкновениях кочевого населения Волго-Донского междуречья в III – IV вв. н. э. In: S. Sidorov – O. Red'kina (ed.) Военная история России: проблемы, поиски, решения. Volgograd, 38-49.
53. *Krivošeev, M. – Lukpanova, J. 2015*: Позднесарматское элитное воинское погребение из Южного Приуралья // ВВГУ. № 5, 98-111.
54. *Krivošeev, M. 2016*: Ножницы в погребальном обряде сарматов. In: L. Jablonskij – L. Kraeva (ed.) Константин Федорович Смирнов и современные проблемы сарматской археологии. Orenburg, 104-108.
55. *Krivošeev, M. 2017a*: К вопросу о критериях выделения элитных погребальных комплексов позднесарматского времени. In: V. Bogdanovskij – A. Tairov (ed.) Этнические взаимодействия на Южном Урале. Сарматы и их окружение. Ćeljabinsk, 56-59.
56. *Krivošeev, M. 2017b*: Восточные традиции и инновации в сарматских памятниках второй половины II – IV вв. н. э. // ВолСУ № 22/4, 17-27.
57. *Kropotkin, V. 1970*: Римские импортные изделия в Восточной Европе. Moskva.

58. *Kurčatov, S. – Bublíč, S. 2003:* «Сарматское погребение из кургана у с. Олонешты» – 40 лет спустя // Взаимодействие культур и хронология Северо-Понтийского региона, Kišinev, 285-312.
59. *Kuzmina, E. 2010:* Предыстория Великого шелкового пути. Диалог культур Европа – Азия. Moskva.
60. *Lisicyn, I. 1973:* Отчет об археологических работах Городищенского отряда летом 1973 года // Архив ИА РАН. Р-1. № 5117.
61. *Litvinskij, B. 1978:* Орудия труда и утварь из могильников Западной Ферганы // Археологические и этнографические материалы по истории культуры и религии Средней Азии. Moskva.
62. *Malašev, V. 2000:* Мультикультурные связи населения Южного Приуралья в позднесарматское время. In: V. Malašev – L. Jablonskij (ed.) Чтения, посвященные 100-летию деятельности Василия Алексеевича Городцова в Государственном Историческом музее, Moskva.
63. *Malašev, V. 2013:* Позднесарматская культура Южного Приуралья во II – III вв. н.э. Moskva.
64. *Mamontov, V. 2000:* Древнее население левобережья Дона (по материалам курганного могильника Первомайский VII). Volgograd.
65. *Mamontov, V. 2001:* Отчет о работе Донской экспедиции археологической лаборатории НИС ВГПУ в Волгоградской области в 2001 году // Архив ВОКМ. № 153.
66. *Mamontov, V. 2018:* К вопросу об оружии ближнего боя сарматов // ВВГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. Т. 23, № 3, 153-158.
67. *Mastykova, A. 2015:* Социальная стратификация населения Кавказа в конце античности и начале средневековья: археологические данные. In: A. Mastykova (ed.) Социальная стратификация населения Кавказа в конце античности и начале Средневековья: археологические данные. Материалы международной научной конференции, Moskva, 6-8.

68. *Mat'uchin, A. 1997*: Позднесарматские погребения из курганов у с. Большая Дмитриевка // (Judin, A. et al.) Археологическое наследие Саратовского края. Охрана и исследования в 1996 году. № 2, 182-198.
69. *Minoranskij, V. 2004*: Уникальные экосистемы: дельта Дона (природные ресурсы и их сохранение). Rostov na Donu.
70. *Molodkin, P. 1980*: Равнины Нижнего Дона. Rostov na Donu.
71. *Mošeeva, O. 2010*: Египетский фаянс в сарматских погребениях Нижнего Поволжья // Нижневолжский археологический вестник, № 11, 147-169.
72. *Moškova, M. 2009*: Анализ сарматских погребальных памятников II-IV вв. н. э. In: M. Moškova (ed.) Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 21-149.
73. *Mys'kov, E. 1994*: Отчёт о работе Волго-Ахтубинской археологической экспедиции Волгоградского государственного университета в 1994 году. // Архив ВОКМ. Ф-128.
74. *Pererva, E. 2003*: Палеопатология поздних сарматов из могильников Есауловского Аксая // OPUS: Междисциплинарные исследования в археологии. № 1-2. Moskva, 141-152.
75. *Pletneva, S. 1982*: Кочевники Средневековья. Поиск исторических закономерностей. Moskva.
76. *Raev B. 1986*: Roman Imports in the Lower Don Basin // BAR International Series 278. Oxford.
77. *Raevskij, D. 1997*: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. Раннесарматская культура. № 2. Moskva.
78. *Raevskij, D. 2002*: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. Среднесарматская культура. № 3. Moskva.
79. *Raevskij, D. 2009*: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. Позднесарматская культура. № 4. Moskva.
80. *Rau, P. 1927*: Die hugelgraber romischer Zeit an der unteren Wolga. Pokrovsk.

81. **Rodionov, N. 1958:** Инженерно-геологические исследования в карстовых районах при устройстве малых водоемов, гражданском и промышленном строительстве. Moskva.
82. **Rostovcev, M. 1914:** Страбон как источник для истории Боспора. Charkov.
83. **Rykov, P. 1936:** Археологические раскопки курганов в урочище “Три брата” в Калмыцкой области, произведенные в 1933 и 1934 гг. // СА. № 1, 115-158.
84. **Schnedstein, E. 1981:** Раскопки курганной группы Купцын Толга. In: E. Schnedstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья, Elista, 118-131.
85. **Šěrgackov, I. – Klepikov, V. 2001:** Сарматские курганы у села Колобовка // НАВ. № 4, 196-212.
86. **Simonenko A. – Marčenko I. – Limberis N. 2008:** Römische Importe in sarmatischen und maiotischen Gräbern. Mainz.
87. **Simonenko A. 2011:** Римский импорт у сарматов Северного Причерноморья. Petrohrad.
88. **Skripkin, A. 1984:** Нижнее Поволжье в первые века нашей эры. Saratov.
89. **Skripkin, A. 1990:** Азиатская Сарматия. Проблемы хронологии и ее исторический аспект. Moskva.
90. **Skripkin, A. 2018:** Кочевники Евразии и древние цивилизации: проблемы взаимодействия. № 1. Volhograd.
91. **Skvorcov, N. 2001:** Археологическое исследование курганного могильника Солянка I // НАВ. № 4, 88-97.
92. **Smirnov, K. 1947:** Сарматские курганные погребения в степях Поволжья и Южного Приуралья. In: Доклады и сообщения исторического факультета МГУ. № 5, Moskva.
93. **Sulimirskij, T. 2008:** Сарматы. Древний народ юга России. Kursk.
94. **Šelov, D. 1978:** Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология // КСИА. № 156, 16-21.
95. **Šilov, V. 1968:** Очерки по истории древних племён Нижнего Поволжья // Наука, Leningrad, 208-223.

96. **Šilov, V. 1975:** Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukėvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad.
97. **Šilov, V. 1982:** Проблема освоения открытых степей Калмыкии от эпохи бронзы до средневековья. In: V. Šilov (ed.), Памятники Калмыкии каменного и бронзового веков. Elista, 24-58.
98. **Toločko, I. 2013:** Характеристика донского региона. Физическая география, гидрогеология, палеопочвоведение. Антропогенный фактор в условиях Нижнего Дона. Rostov na Donu.
99. **Vnukov, S. 2007:** Время и политические последствия появления племен позднесарматской культуры в Причерноморье // ВДИ. № 4, 163-177.
100. **Volkov I. – Guguev J. 1986:** Late Sarmatian burial in Rostovon-Don // BAR. 278, 73-74.
101. **Zubov, S. 1965:** Физическая география СССР. Minsk.

Katalog

I. region

1. Balkin Chutor, kurhan č. 3/hrob č. 1

- a. **Zvířecí kosti:** různé ovčí a koňské kosti
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka, 1 *Fe* nůž, 1 *Fe* nůžky

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 130.

2. Курсын Tolga, kurhan č. 1

- a. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* přezka

Schnedstein, E. 1981: Раскопки курганной группы Курсын Толга. In: E. Schnedstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья, Elista, 120.

3. Курсын Tolga, kurhan č. 3

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u hlavy a pravého boku pohřbeného
- b. **Nádobí:** 1 ručně lepený hliněný pohár (import), 1 ručně lepený hliněný džbán (import)
- c. **Šperky:** 9 skleněných korálek na hrudníku zemřelého
- d. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen

Schnedstein, E. 1981: Раскопки курганной группы Курсын Толга. In: E. Schnedstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья, Elista, 121.

4. Курсын Tolga, kurhan č. 5

- a. **Nádobí:** 3 ručně lepených hliněných džbány u hlavy, nohou a pravého boku zemřelého

Schnedstein, E. 1981: Раскопки курганной группы Курсын Толга. In: E. Schnedstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья,

Elista, 121.

5. **Купцын Толга, курхан č. 6**

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u pravého boku zemřelého
- b. **Nádobí:** 1 ručně lepený hliněný hrnec u pravého boku zemřelého
- c. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek, 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

Schnedstein, E. 1981: Раскопки курганной группы Купцын Толга. In: E. Schnedstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья, Elista, 122.

6. **Купцын Толга, курхан č. 8**

- a. **Rituální látky:** křemen
- b. **Rituální předměty:** kadidelnice
- c. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u hlavy zemřelého
- d. **Nádobí:** 1 ručně lepený hliněný hrnec u hlavy zemřelého
- e. **Zbraně:** 1 *Fe* meč u levého boku zemřelého
- f. **Šperky:** 1 skleněný korálek, 1 *Bz* spona

Schnedstein, E. 1981: Раскопки курганной группы Купцын Толга. In: E. Schnedstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья, Elista, 123-124.

7. **Купцын Толга, курхан č. 13**

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u pravého boku zemřelého
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

Schnedstein, E. 1981: Раскопки курганной группы Купцын Толга. In: E. Schnedstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья, Elista, 124.

8. **Купцын Толга, курхан č. 17**

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u pravého boku zemřelého

- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněný džbán se zoomorfními stylovými prvky vyrobený na hrnčířském kruhu

Schnedstein, E. 1981: Раскопки курганной группы Купцын Толга. In: E. Schnedstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья, Elista, 125.

9. Купцын Толга, курхан č. 18

- a. **Zvířecí kosti:** rozdrčené ovčí kosti
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Šperky:** 1 skleněný korálek
- d. **Ostatní inventář:** 1 Fe/dřevěný nůž s pozůstatky jídla

Schnedstein, E. 1981: Раскопки курганной группы Купцын Толга. In: E. Schnedstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья, Elista, 125.

10. Купцын Толга, курхан č. 25

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí nohy u pravého boku zemřelého
- b. **Nádobí:** 3 hliněných hrnce, 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraně:** 1 Fe šipka
- d. **Šperky:** 1 Bz spona
- e. **Ostatní inventář:** 1 Fe/dřevěný nůž s pozůstatky jídla

Schnedstein, E. 1981: Раскопки курганной группы Купцын Толга. In: E. Schnedstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья, Elista, 125-126.

11. Купцын Толга, курхан č. 27

- a. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- b. **Nádobí:** 1 hliněná ručně lepená nádoba
- c. **Šperky:** 48 jantarových korálek (import), 2 Ag přívěšky (import), 1 skleněný korálek, 56 gagátových korálek
- d. **Ostatní inventář:** 1 kamenný jehelník

Schneidstein, E. 1981: Раскопки курганной группы Кушцын Толга. In: E. Schneidstein (ed.) Археологические памятники Калмыкии эпохи бронзы и средневековья, Elista, 126.

12. Kuzin Churot, kurhan č. 13/hrob č. 1

- a. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 1 *Fe* dýka
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka, 1 *Fe* udidlo

Šilov, V. 1962: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 92.

13. Kuzin Chutor, kurhan č. 21/hrob č. 1

- a. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 115.

14. Kuzin Chutor, kurhan č. 21/hrob č. 2

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 1 hliněný přeslen

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 115.

15. Kuzin Chutor, kurhan č. 22/hrob č. 1

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec (import)
- b. **Šperky:** 1 *Bz* spona
- c. **Zrcátko:** 1 celé (import)

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 116.

16. Kuzin Chutor, kurhan č. 24/hrob č. 1

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí končetina s lopatkou
- b. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 skleněný korálek

- d. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 116.

17. **Kuzin Chutor, kurhan č. 26/hrob č. 1**

- a. **Zvířecí kost:** ovčí končetiny s páňvi
- b. **Nádobí:** 1 hrnec, 1 mísa (import), 1 džbán (import), 1 hrnek – všechno z hlíny a vyrobeno na hrncířském kruhu, 1 hrnec ručně lepen
- c. **Šperky:** 1 *Fe* spona (import)
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* nůž, 1 hliněný přeslen

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 116-118.

18. **Kuzin Chutor, kurhan č. 33**

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí končetiny
- b. **Nádobí:** 1 ručně lepený hliněný hrnec
- c. **Zbraň:** *Fe* šipky v toulci
- d. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 119.

19. **Kuzin Chutor, kurhan č. 34/hrob č. 1**

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí končetiny
- b. **Nádobí:** 1 hliněný hrnec vyrobený na hrncířském kruhu (import), 1 hliněný džbán vyrobený na hrncířském kruhu (import)

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 119.

20. **Kuzin Chutor, kurhan č. 39/hrob č. 1**

- a. **Rituální látky:** síra

- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněný ručně lepený džbán
- c. **Šperky:** 3 skleněné/jantarové korálky (import)
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 2 kamenných přesleny

Šilov, V. 1962: Отчёт о раскопках Астраханской археологической экспедиции за 1962 г. // Архив ИА РАН. Р-1, № 2728, 14.

21. Kuzin Chutor, kurhan č. 45/hrob č. 1

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- b. **Zbraň:** 1 *Fe* antropomorfní dýka, 1 pouzdro s *Fe/Au* elementy
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 1 kamenný brousek

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 120.

22. Ordynskij Bugor, kurhan č. 1

- a. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* spona
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Bz/Fe* nůž

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 131.

23. Ordynskij Bugor, kurhan č. 3/hrob č. 2

- a. **Nádobí:** 1 hliněný hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu (import)
- b. **Zbraň:** 1 *Fe* meč
- c. **Šperky:** 1 *Bz* spona (import)
- d. **Ostatní inventář:** 2 zoomorfní *Bz* přezky, 1 *Fe* udidlo, 1 *Fe* nůž

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 132.

24. Sazonkin Bugor, kurhan č. 7/hrob č. 1

- a. **Rituální předměty:** kadidelnice
- b. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu (import), 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněný mísa vyrobená na hrnčířském

kruhu, 1 hliněný ručně lepený hrnec (import), 1 hliněná ručně lepená nádoba (import)

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 126.

25. Sazonkin Bugor, kurhan č. 10/hrob č. 1

- a. **Rituální látky:** síra
- b. **Zbraň:** 1 *Fe* meč (zlomený naschvál)
- c. **Šperky:** 1 *Bz* spona (import)

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 126.

26. Sazonkin Bugor, kurhan č. 11/hrob č. 1

- a. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu (import), 1 hliněný hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 127.

27. Sazonkin Bugor, kurhan č. 11/hrob č. 3

- a. **Nádobí:** 2 hliněných ručně lepených hrnce
- b. **Šperky:** 1 *Bz* náušnice

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 127.

28. Starica, kurhan č.8/hrob č. 2

- a. **Nádobí:** 2 hliněných ručně lepených hrnce
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 1 kamenný brousek, 1 *Bz/Fe* přezka, 1 *Fe* udidla

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukėvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 31.

29. Starica, kurhan č. 10/hrob č. 1

- a. **Rituální látky:** kousky křídly
- b. **Rituální předměty:** kadidelnice
- c. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněný džbán a 1 hliněná mísa vyrobené na hrnčířském kruhu
- d. **Šperky:** 2 jantarových korálek, 15 Bz/Au štítků
- e. **Ostatní inventář:** 2 Fe/Bz přezky, 1 kamenný brousek, 1 Fe nůžky

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukėvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 33.

30. Starica, kurhan č. 11

- a. **Rituální látky:** kousky křídly a pryskyřice
- b. **Rituální předměty:** kadidelnice
- c. **Zvířecí kosti:** rybí žábry
- d. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu; 1 červeně glazovaná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu, 1 litý Bz naběrač, 1 řezaná nádoba Bz/dřevo
- e. **Šperky:** 12 jantarových korálek, hodně skleněných korálek, 4 mušlových korálek, 1 karneolových korálek, 66 Au přezky, 15 přívěšků Au/jantar, 15 medailonů Au/granát, skleněné perličky, 1 Bz spona a 1 Fe spona
- f. **Zrcátko:** 1 celé
- g. **Ostatní inventář:** 1 Fe nůž, 1 hliněný přeslen, 1 kamenný brousek, 1 Fe nůžky, 1 Fe šidlo

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukėvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 34-37.

31. Starica, kurhan č. 13

- a. **Zvířecí kosti:** zadní koňské končetiny a lopatka
- b. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 Fe meč, 1 Fe dýka

- d. **Šperky:** 1 Bz spona
- e. **Ostatní inventář:** 2 Fe/Bz přezky, 1 kamenný brousek, 1 Fe nůžky

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukėvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 38-39.

32. Starica, kurhan č. 26/hrob č. 2

- a. **Rituální předměty:** kadidelnice
- b. **Nádobí:** 2 hliněné mísy vyrobených na hrnčírském kruhu, 1 Bz/Fe kovaný naběrač
- c. **Zbraň:** 1 Fe dýka
- d. **Ostatní inventář:** 2 Fe nůž, 2 kamenné brousky, 1 Fe udidla, 1 Ag fragment udidel, koňský postroj Ag/Au/sklo, 1 hřeben ze slonoviny, 1 Fe šidlo

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukėvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 39.

33. Starica, kurhan č. 28

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Rituální látky:** uhlíky/popel
- c. **Nádobí:** 2 hliněné džbány a 1 hliněná mísa vyrobené na hrnčírském kruhu
- d. **Šperky:** hodně skleněných a bronzových korálků
- e. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- f. **Ostatní inventář:** 1 Fe přezka, 1 hliněný přeslen

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukėvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 40.

34. Starica, kurhan č. 29

- a. **Zvířecí kosti:** koňská žebra
- b. **Nádobí:** 1 ručně lepený hliněný hrnec
- c. **Zbraň:** 1 Fe dýka

d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe/Bz* nůž

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 40-41.

35. **Starica, kurhan č. 40**

- a. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč
- d. **Ostatní inventář:** 1 nůž *Fe*/kost

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 41.

36. **Starica, kurhan č. 54/hrob č. 1**

- a. **Rituální látky:** křída a síra
- b. **Nádobí:** 1 hliněná ručně lepená nádoba; 1 džbán, 1 mísa – všechno z hlíny a vyrobeno na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka, 1 *Fe* šíp
- d. **Šperky:** 6 opálové korálky, 7 křídové korálky
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 2 kamenné brousky, 1 *Fe* přezka

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 41-43.

37. **Starica, kurhan č. 55**

- a. **Rituální látky:** křída a realgar
- b. **Rituální předměty:** mušle a kamenné destičky
- c. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny
- d. **Nádobí:** 1 hrnec a 1 korčát – hlína, ručně lepeno; 2 džbány, 2 mísy – hlína, vyrobeno na hrnčířském kruhu;

- e. **Šperky:** 1400 skleněných perliček, 4 spony *Bz/Fe*, 39 skleněných korálek, 23 mušlových korálek, 7 karneolových korálek, 12 jantarových korálek, 21 gagátových korálek
- f. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- g. **Ostatní inventář:** 1 kamenný přeslen, 1 *Fe* nůžky, 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 43-44.

38. Starica, kurhan č. 59

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 3 hliněné džbány vyrobené na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 1 gagátová perlička na *Bz* kroužku, 7 skleněných korálek, 2 *Bz* korálek, 12 karneolových korálek, 25 gagátových korálek
- c. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- d. **Ostatní inventář:** 2 mušlové záušnice

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 45.

39. Starica, kurhan č. 61

- a. **Rituální látky:** kousky křídly
- b. **Rituální předměty:** kadidelnice
- c. **Nádobí:** 1 hrnec, 1 mísa – hlína, ručně lepené
- d. **Šperky:** hodně skleněných perliček, 1 *Bz* spona
- e. **Zrcátko:** 1 celé
- f. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka, 1 hliněný přeslen

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 46.

40. Starica, kurhan č. 62

- a. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu

- b. **Zbraň:** 1 *Fe* meč

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 47.

41. Starica, kurhan č. 63

- a. **Rituální látky:** pryskyřice
- b. **Rituální předměty:** mušle
- c. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- d. **Nádobí:** 2 hliněných ručně lepených hrnce
- e. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 1 *Fe/Bz* dýka
- f. **Ostatní inventář:** 1 *Fe/Bz* nůž s pozůstatky jídla

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 47-48.

42. Starica, kurhan č. 64

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny
- b. **Nádobí:** 1 hrnec, 1 korčát – hlína, ručně lepené; 1 džbán, 1 mísa – hlína, vyrobené na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* udidla, 1 *Fe* fragment udidel, 1 *Fe* nůž

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 49.

43. Starica, kurhan č. 69

- a. **Zvířecí kosti:** zadní končetiny většího dobytku
- b. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka, 3 *Fe* šípy, 1 kostěný luk
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* udidla

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 49-50.

44. Starica, kurhan č. 70

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. pánve
- b. **Nádobí:** 1 hrnec, 1 džbán – hlína, ruční lepení + hrnčířský kruh; 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 23 skleněných korálek, 5 karneolových korálek, 3 gagátových korálek
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 50-51.

45. Starica, kurhan č. 75

- a. **Rituální látky:** síra, křemen
- b. **Rituální předměty:** mušle
- c. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený džbán
- d. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 10 *Fe* šípů, 1 *Bz* pouzdro
- e. **Šperky:** 1 *Bz* náramek
- f. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek

Šilov, V. 1968: Позднесарматское погребение у с. Старица. In: V. Gajdukěvič (ed.) Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Leningrad, 52.

II. region

1. Abganěrovo, II kurhan č. 3

- a. **Zbraň:** 1 *Fe* meč

Klepikov, V. 1995: Отчёт о проведении археологических исследований в Среднеахтубинском и Октябрьском районах Волгоградской области в 1995 г. In: V. Klepikov (ed.), Архив археологической лаборатории ВолГУ, Volgograd, 13.

2. Abganěrovo, II kurhan č. 6

- a. **Rituální látky:** křemen, okr
- b. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny s pánví
- c. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* šidlo

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 31.

3. Abganěrovo, II kurhan č. 7

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny a fragmenty páteři
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 31-32.

4. Abganěrovo, II kurhan č. 8

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny s pánví
- b. **Nádobí:** 2 hliněných ručně lepených hrnce, 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 32.

5. Abganěrovo, II kurhan č. 13

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny s pávní
- b. **Nádobí:** 2 hliněných ručně lepených hrnce, 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 Bz sul'gama (import), 2 Ag náušnice, 1 přívěsek Ag/Au/kamen (import), 1 Ag korálek, 52 gagátové perly, 22 skleněných korálků, 2 kamenných korálků, 19 jantarových korálků, 1 karneolový korálek, 7 gagátových korálků
- d. **Ostatní inventář:** 1 Bz přezka, 1 hliněný přeslen, 1 Fe nůž

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 32-34.

6. Abganěrovo, II kurhan č. 17

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny
- b. **Nádobí:** 2 hliněných hrnce a 1 hliněná nádoba lepené ručně, 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 20 skleněných korálků, 6 jantarových korálků
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- e. **Ostatní inventář:** 1 Fe/Bz přezka, 1 Fe nůž s pozůstatky jídla

Klepikov, V. – Šinkar', O. 1997: Позднесарматский могильник Абганерово II. In: V. Klepikov – O. Šinkar' (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сб. науч. ст., Volgograd, 93.

7. Abganěrovo, II kurhan č. 19

- a. **Šperky:** 1 skleněný korálek
- b. **Ostatní inventář:** 1 Fe přezka

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-

археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volhograd, 36.

8. Abganěrovo, II kurhan č. 20

- a. **Zvířecí kosti:** zadní končetiny s pánví
- b. **Nádobí:** 1 hliněný hrnec a 1 hliněný džbán, ručně lepené
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 1 hliněný přeslen, 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volhograd, 37.

9. Abganěrovo, II kurhan č. 21

- a. **Rituální látky:** síta, křemen
- b. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny s pánví
- c. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněný džbán vyrobený na hrncířském kruhu
- d. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek, 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volhograd, 37-38.

10. Abganěrovo, II kurhan č. 22

- a. **Rituální látky:** síra
- b. **Nádobí:** 1 hliněná ručně lepená mísa

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 90.

11. Abganěrovo, II kurhan č. 25

- a. **Rituální látky:** síra, křemen
- b. **Nádobí:** 1 hliněná ručně lepená nádoba
- c. **Zbraň:** velké množství *Fe* šipek
- d. **Šperky:** 1 skleněný korálek, 1 *Bz* spona

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčikov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 39.

12. Abganěrovo, II kurhan č. 27

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny, pánev, čelist a lebka, ptáčí zadní končetiny
- b. **Nádobí:** 1 hliněný hrnec a 1 hliněný džbán, ručně lepené
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč
- d. **Šperky:** 1 kamenný korálek
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčikov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 39-40.

13. Abganěrovo, II kurhan č. 29

- a. **Rituální látky:** křemen
- b. **Rituální předměty:** semínka kozince
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčikov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 40.

14. Abganěrovo, II kurhan č. 30

- a. **Nádobí:** 1 hliněný hrnec a 1 hliněná nádoba, ručně lepené
- b. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 40.

15. Abganěrovo, II kurhan č. 31

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny
- b. **Nádobí:** 2 hliněných ručně lepených hrnce
- c. **Šperky:** 3 skleněné korálky
- d. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 40-41.

16. Abganěrovo, II kurhan č. 32

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** 1 gagátový korálek

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 41.

17. Abganěrovo, II kurhan č. 33

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí přední končetiny s lopatkou a zuby, žebra a zadní končetiny s pávní velkého dobytka
- b. **Šperky:** 4 skleněné korálky
- c. **Zrcátko:** 1 celé
- d. **Ostatní inventář:** 1 přezka Ag/Au/kamen

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганеро II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčikov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 41.

18. Abganěrovo, II kurhan č. 34

- a. **Šperky:** 3 přívěsky Bz/sklo
- b. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганеро II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčikov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 42.

19. Abganěrovo, II kurhan č. 35

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. pánve
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec a 1 hliněný džbán vyrobený na hrncířském kruhu
- c. **Ostatní inventář:** 1 Fe nůž s pozůstatky jídla

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганеро II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčikov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 42.

20. Abganěrovo, II k36

- a. **Rituální látky:** křemen

- b. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. pánve

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 42-43.

21. **Abganěrovo, III kurhan č. 10**

- a. **Rituální látky:** uhlík/popel
b. **Rituální předměty:** semínka kozince
c. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny
d. **Šperky:** 46 skleněných korálek, 1 karneolový korálek

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 49.

22. **Abganěrovo, III kurhan č. 11/hrob č. 1**

- a. **Ostatní inventář:** 1 Bz přezka

Djačenko, A. 1999: Исследование курганного могильника Абганерово II в Октябрьском районе Волгоградской области. In: В. Železčíkov (ed.), Историко-археологические исследования в Нижнем Поволжье: сборник научных статей. III, Volgograd, 49-50.

23. **Kovalevka, kurhan č. 7/hrob č. 1**

- a. **Nádobí:** 1 mísa, 1 džbán – hlína, ručné lepení
b. **Šperky:** 1 Ag přezka, 1 Bz přezka se štítkem, 1 Bz trn od opasku, 1 dřevěná cícha
c. **Zbraň:** 1 Fe meč, 1 Fe/Bz dýka

Krivošeev, M. – Djačenko, A. 2014: Погребение воина позднесарматского времени в Волго-Донском междуречье. In: S. Sidorov – O. Red'kina (ed.) Военная история

России: проблемы, поиски, решения. Volhograd, 105-115.

24. Креп' II, kurhan č. 3

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněná mísa a 1 hliněná nádoba vyrobené na hrnčířském kruhu
- b. **Zbraň:** pouzdro na meč (*Bz*)
- c. **Ostatní inventář:** 2 *Bz* přezky, 1 nůž *Fe*/kost

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 133-134.

25. Žutovo, kurhan č. 1/hrob č. 1

- a. **Nádobí:** 1 hliněný džbán a 1 hliněná mísa vyrobené na hrnčířském kruhu
- b. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka
- c. **Ostatní inventář:** 1 koňský postroj *Fe/Bz*, 1 nůž *Fe*/kost

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 73.

26. Žutovo, kurhan č. 2/hrob č. 1

- a. **Rituální látky:** uhlíky/popel
- b. **Rituální předměty:** kadidelnice
- c. **Šperky:** 1 *Bz* spona

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 73.

27. Žutovo, kurhan č.3/hrob č. 1

- a. **Rituální látky:** síra
- b. **Nádobí:** 1 hliněná mísa a 1 hliněný džbán vyrobené na hrnčířském kruhu, 1 dřevěná nádoba, 1 hliněný ručně lepený korčát

- c. **Šperky:** 1 Bz spona
- d. **Ostatní inventář:** 2 Fe/Bz přezka, 1 kamenný brousek

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 73.

28. Žutovo, kurhan č. 10/hrob č. 1

- a. **Rituální látky:** křída
- b. **Rituální předměty:** více kadidelnic
- c. **Zvířecí kosti:** různé rybí kosti
- d. **Nádobí:** 1 hliněný červeně glazovaný džbán vyrobený na hrncířském kruhu
- e. **Šperky:** hodně skleněných perel (import), 2 křídové korálky
- f. **Ostatní inventář:** 1 zoomorfni Fe nůžky

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 73.

29. Žutovo, kurhan č. 38/hrob č. 1

- a. **Rituální látky:** křída (prášek), uhlíky/popel
- b. **Rituální předměty:** kadidelnice
- c. **Nádobí:** 1 hliněný džbán a 1 hliněná mísa, vyrobené na hrncířském kruhu
- d. **Zbraň:** 1 Fe dýka
- e. **Šperky:** 1 Bz spona (import)
- f. **Ostatní inventář:** 1 Fe přezka

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 73.

30. Žutovo, kurhan č. 44/hrob č. 1

- a. **Zbraň:** 1 Fe dýka, velké množství Fe šípů

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 74.

31. Žutovo, kurhan č. 59/hrob č. 1

- a. **Zvířecí kosti:** koňské kosti
- b. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Zbraň:** 1 *Fe/Au* polychromovaný meč (import), velké množství *Fe* šípů
- d. **Šperky:** 1 gagátový korálek (import)
- e. **Ostatní inventář:** 2 *Fe* přezky, 1 kamenný brousek

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 74.

III. region

1. Kirovskij I, kurhan č. 1/hrob č. 2

- a. **Rituální látky:** síra a křemen
- b. **Zvířecí kosti:** rybí ploutve, obratle nedefinovaných zvířat
- c. **Nádobí:** 1 kovaný *Bz* kotel, 1 nádoba *Au/Bz/dřevo*,
- d. **Zbraň:** 1 *Fe/Au* meč, 22 *Fe* šípy
- e. **Šperky:** 1 gagátový korálek
- f. **Ostatní inventář:** 1 koňský postroj *Fe/Bz/Au/dřevo/kůže*, 2 *Fe* šidla, 1 *Fe* nůž

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 262.

2. Kirovskij I, kurhan č. 11/hrob č. 1

- a. **Rituální látky:** uhlík/popel, kousky křídý
- b. **Rituální předměty:** mušle
- c. **Nádobí:** 1 džbán a 1 mísa – hlína, hrnčířský kruh

- d. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 1 *Fe* spona
- e. **Zrcátka:** pouze fragment (import)
- f. **Ostatní inventář:** 2 *Fe* přezky

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 262.

3. **Kirovskij III, kurhan č. 1/hrob č. 2**

- a. **Rituální látky:** uhlík/popel
- b. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 nádoba *Ag*/dřevo
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka, 1 *Fe* pouzdro, 8 *Fe* šípů, 2 *Fe* oštěpy
- d. **Šperky:** 1 *Fe* spona
- e. **Ostatní inventář:** 3 *Fe* nože, 1 kamenný brousek, 1 *Fe* koňský postroj

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 262.

4. **Kirovskij IV, kurhan č. 4/hrob č. 1**

- a. **Rituální látky:** křída, realgar
- b. **Rituální předměty:** kadidelnice
- c. **Nádobí:** 1 hliněná mísa, 1 hliněný hrnec vyrobené na hrnčířském kruhu
- d. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka
- e. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 1 skleněný korálek
- f. **Ostatní inventář:** 2 *Bz* přezky, 1 *Fe* nůž, 1 hliněný přeslen, 1 kamenný brousek, 1 *Fe* náradí, 1 *Fe* šidlo

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 262.

5. **Kirovskij IV, kurhan č. 5/hrob č. 2**

- a. **Rituální látky:** síra

- b. **Nádobí:** 1 hrnec, 1 džbán, 1 mísa – hlína, hrnčířský kruh; 1 řezaný dřevěný hrnek
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka
- d. **Šperky:** 1 *Bz* spona
- e. **Ostatní inventář:** 2 *Fe* přezka, 1 kamenný brousek, 1 *Fe* nůž, 1 nagajka *Ag*/dřevo, 1 kamenné křesadlo

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 263.

6. Kirovskij IV, kurhan č. 6

- a. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Zbraň:** 1 *Fe* dýka
- c. **Ostatní inventář:** 2 *Fe* přezky, 1 *Fe* nůž, 4 *Bz* přezky, nákončí opasků, 1 *Fe* udidla, 1 nagajka *Bz*/dřevo

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 263.

7. Kirovskij IV, kurhan č. 8/hrob č. 1

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny s pánví
- b. **Nádobí:** 1 mísa, 1 hrnek, 1 hrnec, 1 džbán – hlína, hrnčířský kruh
- c. **Šperky:** 1 skleněný korálek

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 263.

8. Kirovskij IV, kurhan č. 9

- a. **Rituální látky:** síra, křemen
- b. **Zvířecí kosti:** zadní končetiny většího dobytka
- c. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 1 skleněný korálek
- d. **Ostatní inventář:** 2 *Bz* přezky, 1 *Fe* nůž

Илюков, Л. 1982: Отчёт об исследовании археологических памятников в Мартыновском районе Ростовской области в 1981 г. // Археологическая лаборатория РГУ. Ф-10, 12.

Илюков, Л. 2000: Позднесарматские курганы левобережья реки Сал. Rostov na Donu, 69.

9. **Novyj, kurhan č. 1/hrob č. 2**

- a. **Rituální látky:** pozůstatky ohniště in situ
- b. **Rituální předměty:** okr
- c. **Nádobí:** 2 hrnce, 1 toaletní nádoba – hlína, ruční lepení; 1 džbán, 2 mísy – hlína, hrnčířský kruh.
- d. **Šperky:** 2 Ag náušnici, 1 Fe spona, 1 Ag krytka
- e. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- f. **Ostatní inventář:** 2 Bz přezky, 1 hliněný přeslen, 2 Fe nože, 1 Fe šidlo

Моškova, М. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 251.

10. **Novyj, kurhan č. 13/hrob č. 1**

- a. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. pánve
- b. **Nádobí:** 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu, 1 hliněná ručně lepená nádoba
- c. **Šperky:** 1 skleněný korálek
- d. **Ostatní inventář:** 1 Fe šidlo

Моškova, М. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 251.

11. **Novyj, kurhan č. 39/hrob č. 1**

- a. **Nádobí:** 1 hliněný hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Ostatní inventář:** 1 Fe nůž

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 251.

12. Novyj, kurhan č. 45/hrob č. 1

- a. **Rituální látky:** kousky křídý
- b. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. páni
- c. **Nádobí:** 1 hliněná ručně lepená mísa, 1 hliněný hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu
- d. **Šperky:** 3 *Bz/Fe* spony, 2 skleněné korálky, 1 gagátová perlička
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* přezka

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 251.

13. Novyj, kurhan č. 47/hrob č. 1

- a. **Rituální předměty:** realgar
- b. **Zvířecí kosti:** zadní ovčí končetiny vč. páni
- c. **Nádobí:** 1 džbán, 1 mísa – hlína, vyrobeno na hrnčířském kruhu; 1 hliněný ručně lepený hrnec
- d. **Ostatní inventář:** 2 *Fe* přezky, 2 *Fe* nože

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 252.

14. Novyj, kurhan č. 49/hrob č. 1

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Nádobí:** 1 hrnec, 1 džbán – hlína, vyrobeno na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 chalcedonový korálek
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* pinzeta, 1 *Fe* přezka, 1 *Fe* nůž

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 252.

15. Novyj, kurhan č. 51/hrob č. 2

- a. **Rituální látky:** uhlíky, popel a křída (prášek)
- b. **Rituální předměty:** kadidelnice
- c. **Zvířecí kosti:** ptačí křídlo s lopatkou
- d. **Nádobí:** 2 hrnce, 1 nádoba – hlína, ruční lepení; 1 Bz flakon
- e. **Šperky:** 5 Bz/Fe spon, 1 Bz náušnice, 1 karneolový korálek na Bz spirále, 39 jantarových korálků
- f. **Zrcátko:** 1 celé
- g. **Ostatní inventář:** 1 Fe přezka, 1 Bz jehelník, 1 Fe nůž, 1 Fe šidlo, 1 kamenný brousek, 1 hliněný přeslen

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 252-253.

16. Novyj, kurhan č. 51/hrob č. 2 (druhý pohřbený)

- a. **Rituální látky:** uhlíky, popel a křída (prášek)
- b. **Rituální předměty:** kadidelnice
- c. **Zvířecí kosti:** ptačí křídlo s lopatkou
- d. **Nádobí:** 2 hrnce, 1 nádoba – hlína, ruční lepení

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 253.

17. Novyj, kurhan č. 103

- a. **Rituální látky:** uhlíky, popel a křída (prášek a kousky)
- b. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu; 1 hliněný ručně lepený hrnec; 1 hliněná červeně glazovaná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 Bz spona, 60 skleněných korálků, 5 gagátových, karneolových a mušlových korálků, Bz korálky
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- e. **Ostatní inventář:** 2 hliněných přesleny, 1 Fe nůž

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 253.

18. Novyj, kurhan č. 108/hrob č. 1

- a. **Rituální předměty:** větší množství kadidelnic
- b. **Zvířecí kosti:** kozí žebra, koňské lopatky, zadní ovčí končetiny vč. pánve a ovčí obratle
- c. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený koš na oheň, 1 hliněný džbán vyrobený na hrncířském kruhu, 3 hliněné nádoby vyrobené na hrncířském kruhu, 1 Ag kovaný flakon, 1 nádoba ze dřeva, Bz a Au
- d. **Šperky:** 1 kamenný plíšek
- e. **Ostatní inventář:** 2 Bz, 1 Fe, 1 Ag/Au/karneolová přezka, 1 Fe nůž, 1 Fe šidlo, 1 kamenný brousek, 1 hliněný přeslen

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 253-254.

19. Novyj, kurhan č. 109

- a. **Rituální látky:** křída (prášek)
- b. **Zvířecí kosti:** zadní končetiny vč. pánve ovci a většího dobytku
- c. **Nádobí:** 1 hrnec, 1 nádoba – hlína, ruční lepení; 1 hliněná mísa vyrobená na hrncířském kruhu
- d. **Zbraň:** 1 Fe meč
- e. **Šperky:** 1 jantarový korálek, 1 Fe spona
- f. **Ostatní inventář:** 1 Fe koňský postroj, 1 Fe nůž, 1 Fe přezka, 1 Bz přezka, 1 kamenný brousek, 1 Fe jehelník, 1 Fe šidlo

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 254.

20. Novyj, kurhan č. 117

- a. **Šperky:** 2 Bz spona

Илюков, Л. 1983: Отчёт об исследовании курганного могильника у х. Нового Мартыновского района Ростовской области в 1982 г. // Археологическая лаборатория РГУ. Ф-10, 14.

Илюков, Л. 1992: Сарматы междуречья Сала и Маныча. Rostov na Donu, 71.

21. Podgorněnskij IV, kurhan č. 4

- a. **Rituální látky:** uhlíky
- b. **Rituální předměty:** semínka kozince
- c. **Nádobí:** 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu (import), 1 řezaná nádoba ze dřeva a Ag, 1 ručně lepená hliněný koš na oheň, 2 ručně lepené hliněné hrnci
- d. **Zbraň:** Fe meč
- e. **Šperky:** 2 Ag náušnice, 1 přívěšek
- f. **Ostatní inventář:** 1 Fe přezka, 1 Fe nůž, 1 Fe jehelník

Моškova, М. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 82.

22. Podgorněnskij IV, kurhan č. 33

- a. **Rituální látky:** uhlíky, křída (kousky)
- b. **Zvířecí kosti:** polovina ovci, páteři malých divokých zvířat
- c. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- d. **Ostatní inventář:** 1 Fe přezka

Моškova, М. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 82.

23. Podgorněnskij IV, kurhan č. 34

- a. **Rituální látky:** uhlíky
- b. **Zvířecí kosti:** různé kosti ovci a divokých stepních zvířat

- c. **Nádobí:** 1 hliněný hrnec, 1 mísa a 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 nádoba ze dřeva/*Bz/Ag*
- d. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 1 *Fe* válečný nůž, 18 *Fe* hrotů šípů, 1 kostěný luk

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 82.

24. Podgorněnskij IV, kurhan č. 35

- a. **Rituální látky:** křída (kusy), síra, křemen
- b. **Rituální předměty:** semínka kozince
- c. **Nádobí:** 1 ručně lepená hliněná toaletní nádoba, 1 hliněná nádoba vyrobená na hrnčířském kruhu
- d. **Šperky:** 22 korálek (sklo, *Bz, Ag*), 1 kamenný přívěšek
- e. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen, 1 *Fe* nářadí, 1 *Fe* nůžky, 1 *Fe* šidlo, 1 křesadlo

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 82.

25. Podgorněnskij IV, kurhan č. 3/hrob č. 1

- a. **Zvířecí kosti:** kozí nohy a pánev v mísách
- b. **Nádobí:** 1 hliněný hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu a 1 ručně lepený, 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* zoomorfnní přezka

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 82-83.

26. Věrbovyj Log (samostatný kurhan)

- a. **Rituální látky:** uhlík, realgar, síra, křemen
- b. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- c. **Nádobí:** 1 hliněný koš na oheň, vyrobený na hrnčířském kruhu (import)
- d. **Zbraně:** 1 *Fe* meč, 1 pouzdro s *Fe* a *Ag* doplňky

- e. **Šperky:** 1 *Fe* spona v tašce (import)
- f. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka, 1 *Fe* nůž, 1 *Bz*/dř/kožená nagajka, 1 hřeben z kostí

Mamontov, V. 2001: Отчёт о работе Донской экспедиции археологической лаборатории НИС ВГПУ в Волгоградской области в 2001 г. // Архив ВОКМ.

27. Věrbovyj Log I, kurhan č. 4/hrob č. 1

- a. **Rituální látky:** křída (prášek)
- b. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti v rohu komory
- c. **Nádobí:** 1 ručně lepený hliněný hrnec
- d. **Šperky:** 9 korálek z kamenů a gagátu (import)

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 81.

IV. region

1. Archarinskij mohylník, kurhan č. 1

- a. **Rituální látky:** uhlíky
- b. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 47.

2. Archarinskij mohylník, kurhan č. 5

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- b. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 1 *Bz* suľgama, 1 *Bz* přívěšek
- c. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 47.

3. Archarinskij mohylník, kurhan č. 7

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 3 skleněné korálky
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 47.

4. Archarinskij mohylník, kurhan č. 36

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněný džbán lepený na hrnčířském kruhu

Sinicyn, I. 1966: Новые археологические памятники на территории Калмыцкой АССР (по раскопкам 1962-1963 гг.). Elista, 42.

5. Bičkin-Buluk, kurhan č. 2

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu
- b. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž

Sinicyn, I. 1956: Памятники нижнего Поволжья скифо-сарматского времени. In: I. Sinicyn (ed.), Труды Саратовского музея краеведения. Археологический сборник, вып. I, Saratov, 22-64.

6. Bičkin-Buluk, kurhan č. 14

- a. **Rituální předměty:** mušle
- b. **Zvířecí kosti:** ovčí končetiny s lopatkou
- c. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněná nádoba
- d. **Ostatní inventář:** 1 kamenný brousek, 2 hliněné přesleny

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 51.

7. Bičkin-Buluk, kurhan č. 18

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Nádobí:** 2 hliněné džbány a 1 hliněná mísa, vyrobené na hrnčířském kruhu, 1 hliněný ručně lepený korčát
- c. **Šperky:** 1 *Bz* spona, 10 skleněných korálků
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 51.

8. Elista II. záp. sk., kurhan č. 8

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Zvířecí kosti:** ovčí končetiny s pánví a lopatkou
- c. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 41.

9. Elista II. záp. sk., kurhan č. 9

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Šperky:** hodně skleněných korálků, hodně gagátových korálků

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 41.

10. Elista II. záp. sk., kurhan č. 10

- a. **Šperky:** 40 gagátových korálků, 1 kostěný korálek
- b. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 41.

11. Elista II. záp. sk., kurhan č. 11

- a. **Rituální předměty:** paličky (?)
- b. **Nádobí:** 4 hliněné ručně lepené hrnci, 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 Bz korálek, 1 skleněný korálek, 1 Bz spona, 2 Bz náušnici
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import)

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Москва, 41.

12. Elista II. záp. sk., kurhan č. 12

- a. **Šperky:** hodně gagátových a skleněných korálek
- b. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Москва, 41.

13. Elistinskij mohylník, kurhan č. 32

- a. **Nádobí:** 1 hliněná nádoba
- b. **Zrcátko:** 1 celé

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Москва, 41.

14. Elistinskij mohylník, kurhan č. 33

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí končetina s lopatkou
- b. **Nádobí:** 1 hliněná nádoba vyrobená na hrnčířském kruhu, 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Šperky:** 2 Bz spona (import)
- d. **Ostatní inventář:** 1 nůž Fe/kost, 1 hliněný přeslen

Sinicyn, I. 1956: Элистинский курганный могильник (по раскопкам 1964 г.), Elista, 143.

15. Kermen-Tolga, kurhan č. 6

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- b. **Ostatní inventář:** 1 Bz přezka, 1 Bz koňský postroj

Cuckin, E. 1980: Отчёт о работе Калмыцко-Астраханской археологической экспедиции Калмыцкого научно-исследовательского института истории, филологии, экономики и Калмыцкого государственного университета в 1979 г. // Архив ИА РАН. Р-1, № 8390, 31.

16. Kermen-Tolga, kurhan č. 7

- a. **Nádobí:** 1 hliněná nádoba vyrobená na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** 1 Bz spona
- c. **Zrcátko:** 1 zlomené

Cuckin, E. 1980: Отчёт о работе Калмыцко-Астраханской археологической экспедиции Калмыцкого научно-исследовательского института истории, филологии, экономики и Калмыцкого государственного университета в 1979 г. // Архив ИА РАН. Р-1, № 8390, 32.

17. Kermen-Tolga, kurhan č. 8

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněná ručně lepená nádoba, 1 hliněný hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu
- c. **Šperky:** 1 achátový korálek

Cuckin, E. 1980: Отчёт о работе Калмыцко-Астраханской археологической экспедиции Калмыцкого научно-исследовательского института истории, филологии, экономики и Калмыцкого государственного университета в 1979 г. // Архив ИА РАН. Р-1, № 8390, 33.

18. Kermen-Tolga, kurhan č. 9

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Zbraň:** 1 *Fe/Bz* polychromovaný meč, 1 *Bz* polychromované pouzdro
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

Cuckin, E. 1980: Отчёт о работе Калмыцко-Астраханской археологической экспедиции Калмыцкого научно-исследовательского института истории, филологии, экономики и Калмыцкого государственного университета в 1979 г. // Архив ИА РАН. Р-1, № 8390, 34-35.

19. Kermen-Tolga, kurhan č. 12

- a. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** 3 alabastrové korálky, 1 skleněný korálek
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe/Bz* koňský postroj

Cuckin, E. 1980: Отчёт о работе Калмыцко-Астраханской археологической экспедиции Калмыцкого научно-исследовательского института истории, филологии, экономики и Калмыцкого государственного университета в 1979 г. // Архив ИА РАН. Р-1, № 8390, 35.

20. Kermen-Tolga, kurhan č. 28

- a. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 hliněný ručně lepený hrnec

Cuckin, E. 1980: Отчёт о работе Калмыцко-Астраханской археологической экспедиции Калмыцкого научно-исследовательского института истории, филологии, экономики и Калмыцкого государственного университета в 1979 г. // Архив ИА РАН. Р-1, № 8390, 35.

21. Kermen-Tolga, kurhan č. 30

- a. **Nádobí:** 1 hliněný džbán a 1 hliněný hrnec vyrobené na hrnčířském kruhu, 1 hliněná ručně lepená nádoba

Cuckin, E. 1980: Отчёт о работе Калмыцко-Астраханской археологической экспедиции Калмыцкого научно-исследовательского института истории, филологии, экономики и Калмыцкого государственного университета в 1979 г. // Архив ИА РАН. Р-1, № 8390, 35.

22. **Kermen-Tolga, kurhan č. 41**

- a. **Zvířecí kosti:** různé ovčí kosti
- b. **Nádobí:** 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu

Cuckin, E. 1980: Отчёт о работе Калмыцко-Астраханской археологической экспедиции Калмыцкого научно-исследовательского института истории, филологии, экономики и Калмыцкого государственного университета в 1979 г. // Архив ИА РАН. Р-1, № 8390, 36.

23. **Tri brata, sk. I., hurhan č. 3/hrob č. 1**

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněný hrnec vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** 1 skleněný korálek
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* přezka, 1 hliněný přeslen

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 39.

24. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 2**

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 39.

25. **Tri brata, sk. II., kurhan č. 4**

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny

- b. **Šperky:** 4 skleněných korálek (import)
- c. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen, 1 kamenný brousek

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 39.

26. Tri brata, sk. II., kurhan č. 5

- a. **Rituální předměty:** kačírek
- b. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- c. **Šperky:** 2 skleněné korálky, 1 skleněný kamínek na *Bz* prstenu, 1 *Bz* náramek
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 2 *Fe* přezky

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 39.

27. Tri brata, sk. II., kurhan č. 6

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* koňský postroj

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 39.

28. Tri brata, sk. II., kurhan č. 10

- a. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený džbán
- b. **Šperky:** 1 gagátový korálek (import)

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 39.

29. Tri brata, sk. II., kurhan č. 12

- a. **Šperky:** 1 *Bz* záušnice, 1 *Ag* záušnice, 1 *Fe/Ag* spona

- b. **Zrcátko:** 1 celé
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* jehelník

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 39.

30. Tri brata, sk. II., kurhan č. 13

- a. **Nádobí:** 1 džbán a 1 hrnec – oba z hlíny a vyrobené na hrnčířském kruhu
- b. **Šperky:** hodně gagátových a granátových, 15 skleněných a 11 jantarových korálků, 1 *Bz* spona, 1 karneolový kamínek na *Bz* prstenu, 2 *Ag* přívěšky – všechno import
- c. **Zrcátko:** 1 zlomené (import)
- d. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 40.

31. Tri brata, sk. II., kurhan č. 14

- a. **Rituální předměty:** amulet
- b. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Šperky:** 7 skleněných korálků, 43 jantarových korálků, 2 karneolové korálky, 23 gagátových korálků, 3 křídové korálky, 2 alabastrové korálky, 2 *Bz/Ag* spony, 3 přívěšky z *Ag* a egyptského fajánsu, 2 granátové kamínky na *Bz* prstenu, 1 *Bz* suľgama
- d. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- e. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž, 1 *Bz* jehelník, 1 *Fe* šidlo

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 40.

32. Tri brata, sk. II., kurhan č. 17

- a. **Rituální předměty:** semínka kozince
- b. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- c. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec, 1 hliněný ručně lepený džbán
- d. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 1 *Bz* pouzdro (podél meče)

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 40.

33. Tri brata, sk. II., kurhan č. 18

- a. **Rituální látky:** kousky křídý
- b. **Šperky:** hodně karneolových korálek, 1 gagátový korálek, 19 skleněných korálek, 1 *Bz* spona

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 40.

34. Tri brata, sk. II., kurhan č. 19

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí lopatka
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Šperky:** 1 skleněný korálek
- d. **Ostatní inventář:** 2 *Fe* nože, 1 kamenný brousek

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 40.

35. Tri brata, sk. II., kurhan č. 23

- a. **Šperky:** hodně skleněných, jantarových, granátových a achátových korálek, 1 *Bz* suľgama
- b. **Zrcátko:** 1 celé (import)
- c. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* jehelník, 1 nůž z *Fe* a kosti, 1 *Fe* přezka, 1 *Fe* křesadlo

Rykov, P. 1936: Археологические раскопки курганов в урочище «Три брата» в Калмыцкой области, произведённые в 1933 и 1934 гг. // СА. № 1, 115-157.

36. Tri brata, sk. II., kurhan č. 24

- a. **Rituální látky:** uhlíky
- b. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- c. **Nádobí:** 1 hliněný džbán a hliněná mísa vyrobené na hrnčířském kruhu, 1 hliněný ručně lepený hrnec
- d. **Šperky:** 1 *Fe* spona, 2 *Bz* spony, hodně skleněných a granátových korálek
- e. **Zrcátko:** 1 zlomené
- f. **Ostatní inventář:** 1 hliněný přeslen, 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 40.

37. Tri brata, sk. II., kurhan č. 25

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Nádobí:** 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu, 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Zbraň:** 1 meč ze *Fe*/chalcedonu, 1 *Fe* dýka, 1 *Fe* pouzdro
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* koňský postroj, 1 kamenný brousek

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 40.

38. Tri brata, sk. II., kurhan č. 26

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí kosti
- b. **Nádobí:** 1 hliněný džbán a 1 hliněná mísa vyrobené na hrnčířském kruhu, 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč, 1 kostěný luk, *Fe* šípy
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Bz* přezka

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 41.

39. Tri brata, sk. II., kurhan č. 30

- a. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- b. **Nádobí:** 1 hliněný ručně lepený hrnec
- c. **Zbraň:** 1 *Fe* meč
- d. **Ostatní inventář:** 1 *Fe* nůž s pozůstatky jídla, 1 kamenný brousek

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 41.

40. Tri brata, sk. II., kurhan č. 31

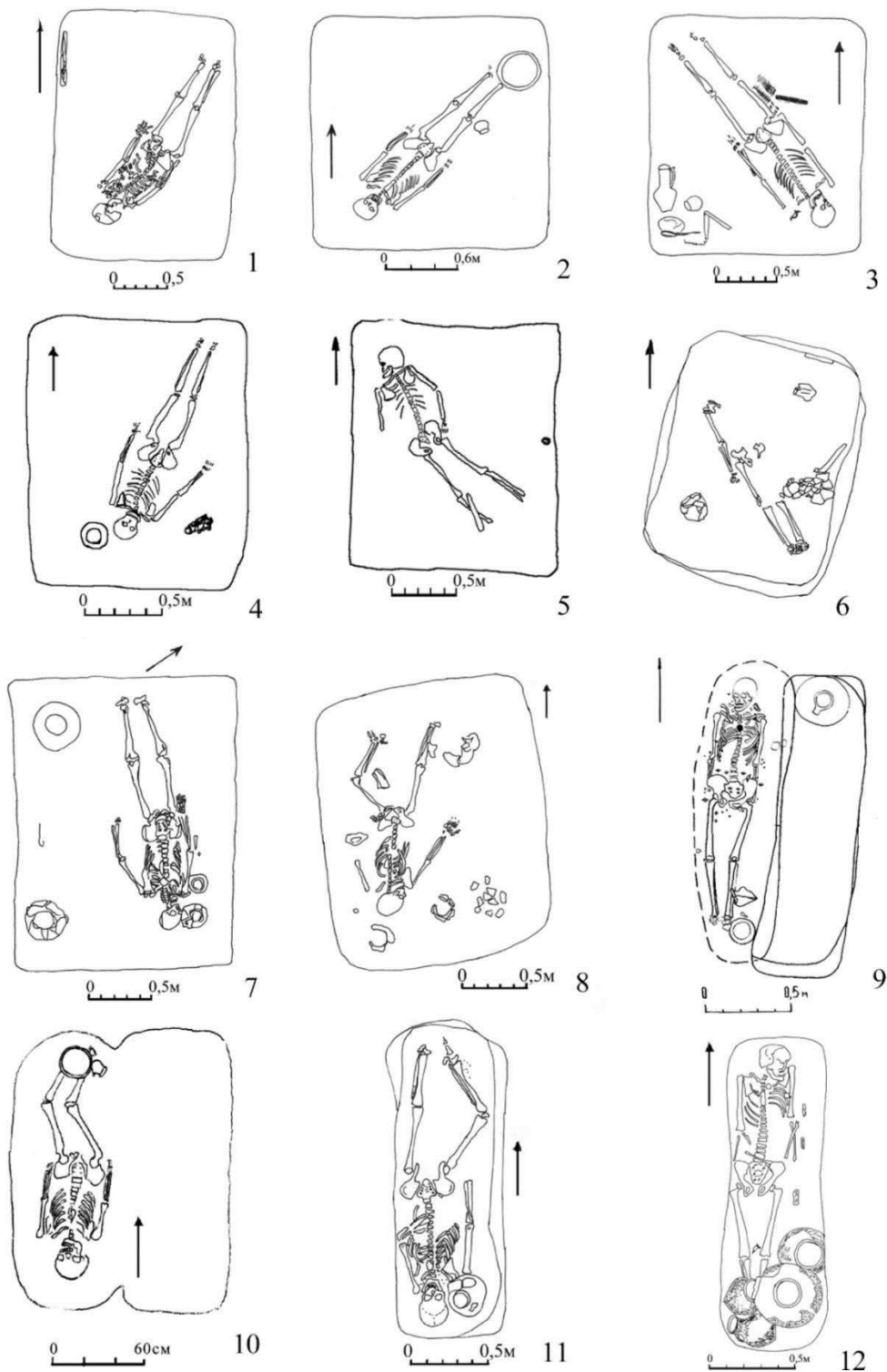
- a. **Rituální látky:** uhlíky
- b. **Rituální předměty:** semínka kozince
- c. **Zvířecí kosti:** ovčí zadní končetiny
- d. **Nádobí:** 1 hliněný džbán vyrobený na hrnčířském kruhu, 1 hliněná mísa vyrobená na hrnčířském kruhu, 1 hliněný ručně lepený hrnec
- e. **Šperky:** 1 *Bz* spona
- f. **Ostatní inventář:** 1 nůž s pozůstatky jídla (*Fe*/kost)

Moškova, M. 2009: Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. № 4. Moskva, 42.

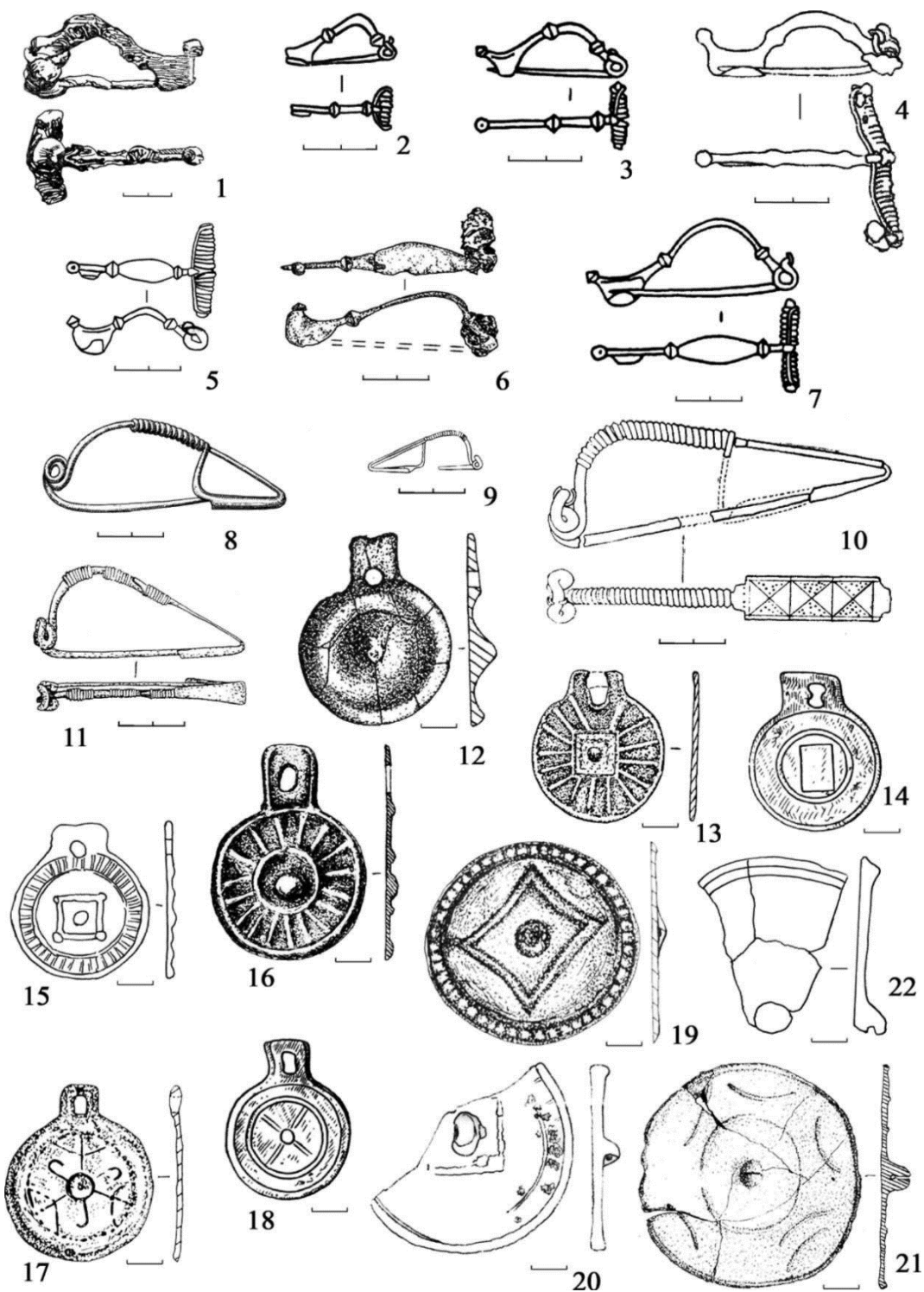
Образовé пpилоhy

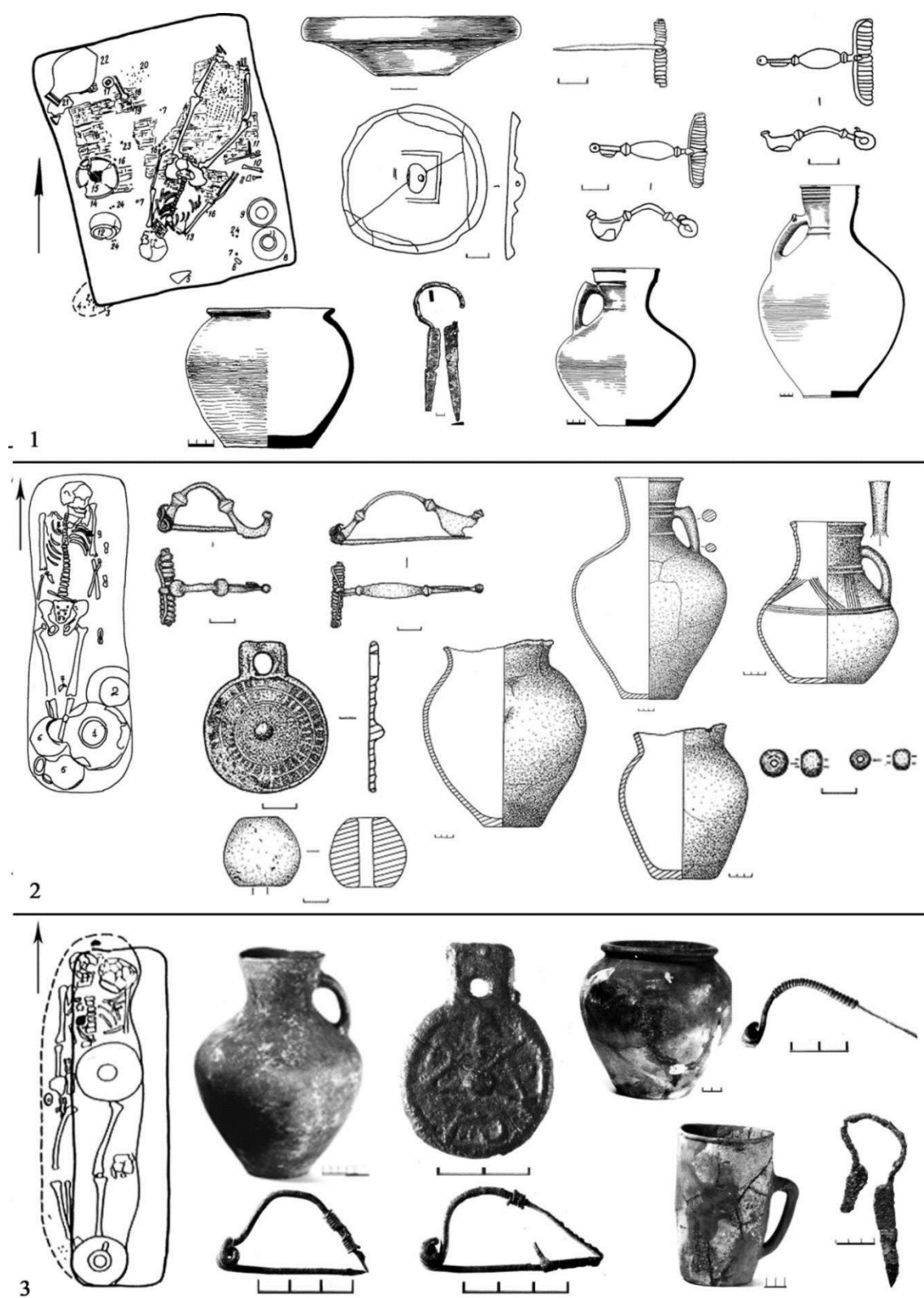
Obr. 1. Rostovská oblast, fyziko-geografické rozdělení (zdroj: *Kijaško* 2013, 5, obr. 2).

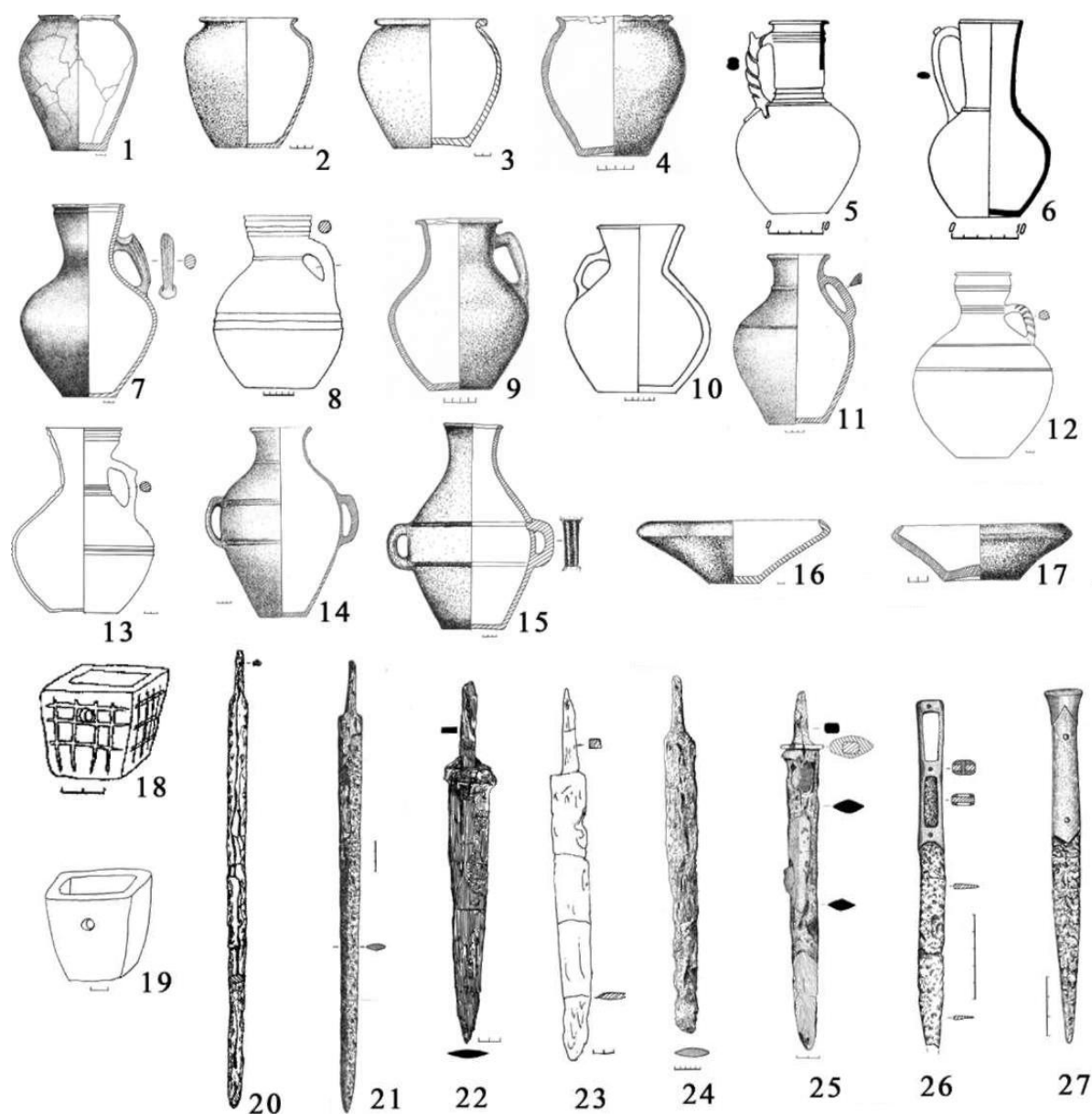
Obr. 2. Druhy mohyl: 1 – Džangar 9/1; 2 – Vostočnyj Manyč 53/1; 3 – Abganěry 3/1; 4 – Novyj Rogačik 9/1; 5 – Žutovo 2/1; 6 – Dorofeevskij 6/2; 7 – Těrnovskij 45/1; 8 – Krivaja Luka XVII 8/1; 9 – Novyj 103/1; 10 – Vostočnyj Manyč II 77/1; 11 – Aksaj I 1/1; 12 – Peregruznoe I 27/1 (zrdoj: *Krivošeev* 2011, 81, obr. 1).

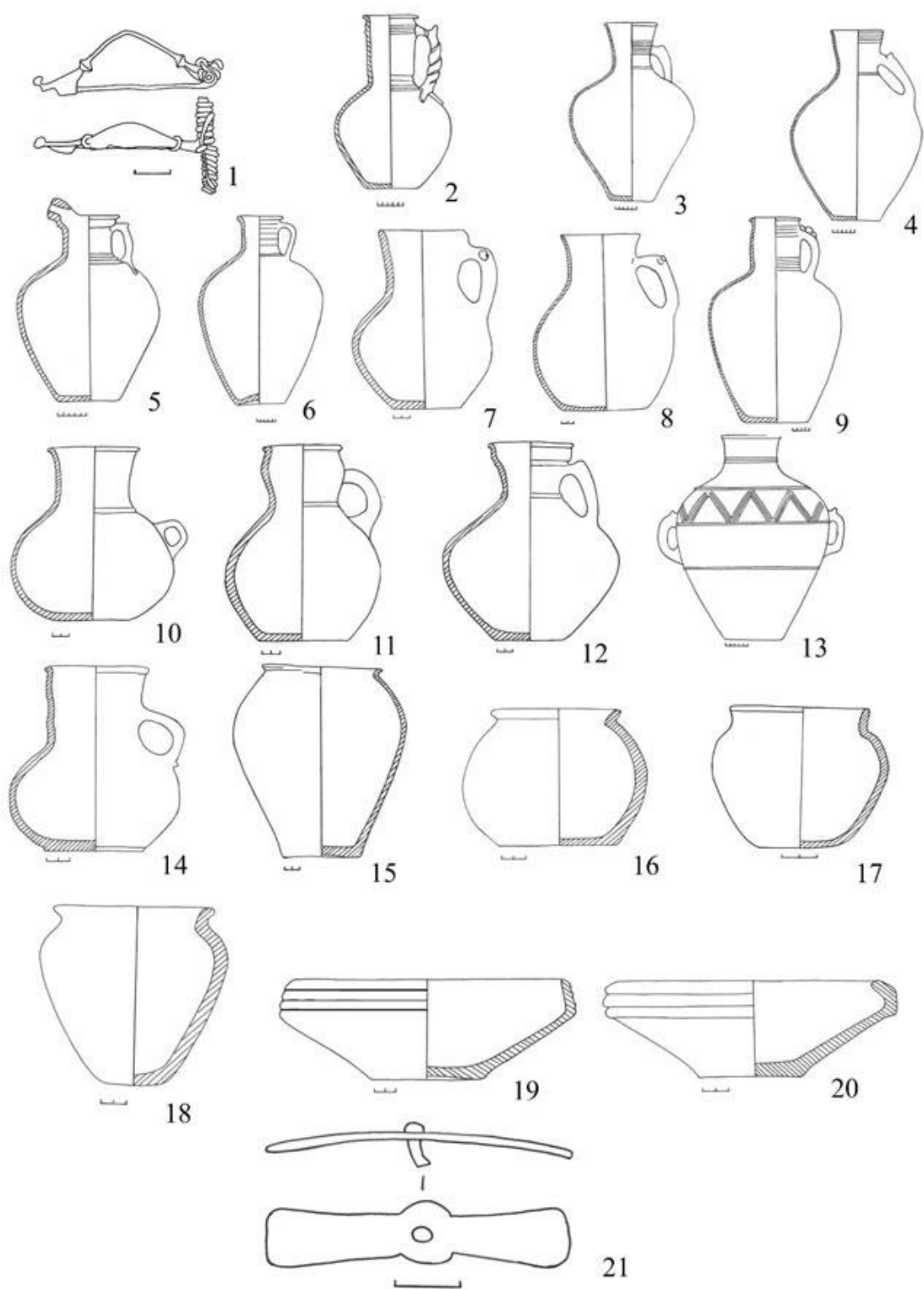
Obr. 3. Spony a zrcátka z pohřebišť druhé poloviny 2. a první poloviny 3. st. n. l.: 1,2 – Starica 11/1; 3 – Žutovo 2/1; 4 – Usatovo F16/1; 5 – Starica 55/1; 6 – Peregruznoe I 12/1; 7 – Žutovo 3/1; 8 – Berežnovka II 73/1; 9 – Har'kovka I 4/2; 10 – Usatovo F16/1; 11 – Abganěrovo IV 3/1; 12 – Plemchoz 8/1; 13 – Abganěrovo II 17/1; 14 – Běrežnovka II 49/1; 15 – Kuzin chutor 24/1; 16 – Maljaevka V 10/1; 17 – Zapadnye mogily 23/1; 18 – Běrežnovka II 60/1; 19 – Zapadnye mogily 24/1; 20 – Blumenfeld B 6/1; 21 – Věrbovskij I 5/1; 22 – Starica 20/1 (zdroj: Krivošeev 2011, 82, obr. 2).

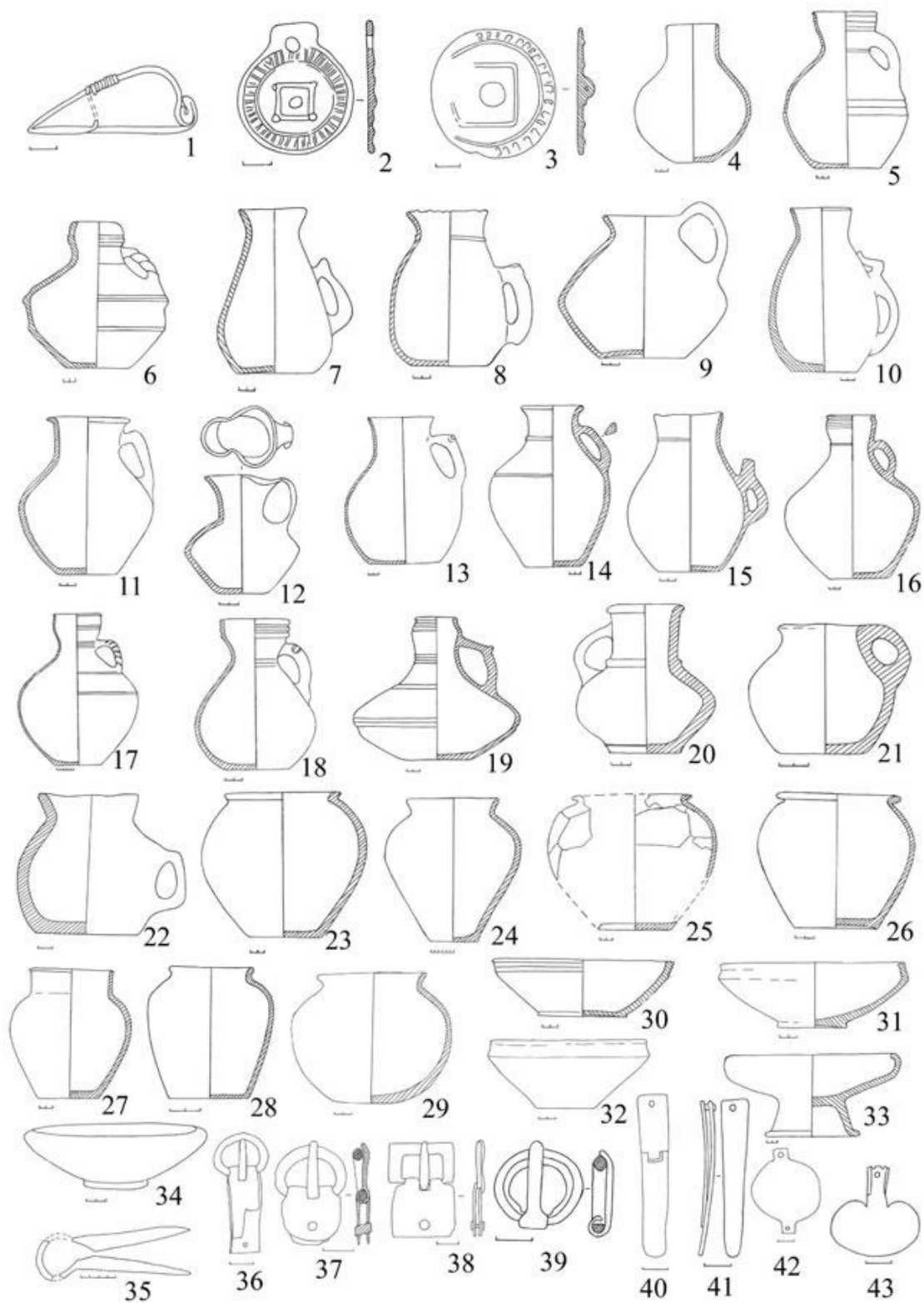
Obr. 4. 1 – Starica 55/1; 2 – Pěřeguznoě I 27/1; 3 – Sidory 11/1 (zrdoj: Krivošeev 2011, 83, obr. 3).

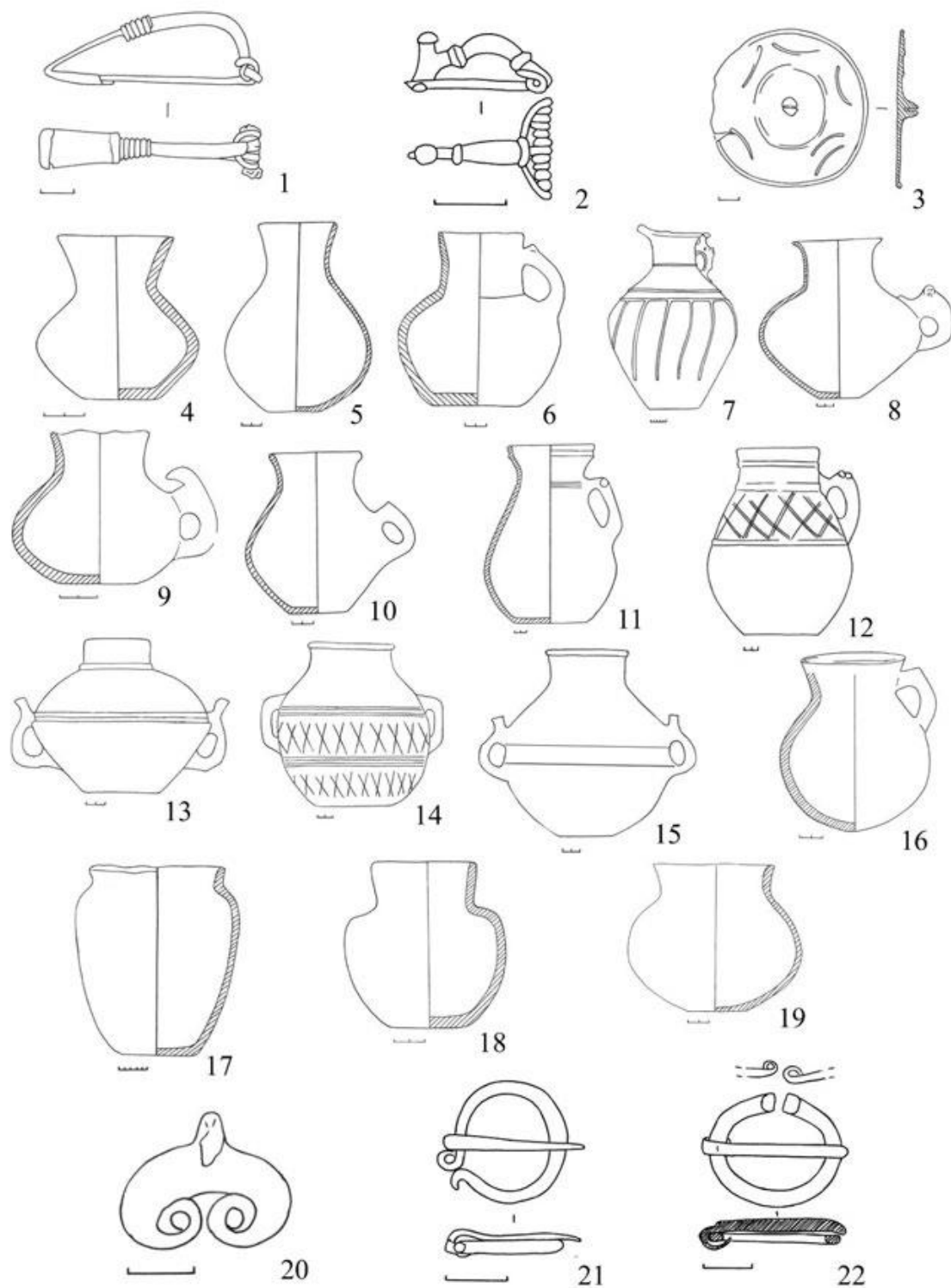
Obr. 5. Předměty charakteristické pro pozdně sarmatskou kulturu dolního Povolží od poloviny 2. st. do druhé poloviny 3. st. n. l.: 1 – Pěřgruznoě I 15/1; 2 – Pěřvomajskij VII 55/1; 3 – Abganěrovo IV 4/1; 4 – Aksaj I 1/1; 5 – Źutovo 3/1; 6 – Abganěry 1/1; 7 – Pěřgruznoě I 15/1; 8 – Abganěry 3/1; 9 – Aksaj I 1/1; 10 – Kuzin chutor 26/1; 11 – Věřbovskij I 5/1; 12 – Starica 69/1; 13 – Starica 62/2; 14 – Pěřvomajskij VII 55/1; 15 – Kolobovka III 1/1; 16 – Avilovskij II 13/1; 17 – Aksaj I 1/1; 18 – Suslovskij 3/1; 19 – Starica 61/1; 20 – Leb'ažje 7/1; 21 – Krivaja Luka VI 2/1; 22 – Starica 26/2; 23 – Okt'abr'skij III 1/1; 24 – Kalinovskij 16/1; 25 – Kovylnov III 5/1; 26 – Aksaj II 27/1; 27 – Běřžnovka II 73/1 (zřdoj: *Krivošeev* 2011, 84, obr. 4).

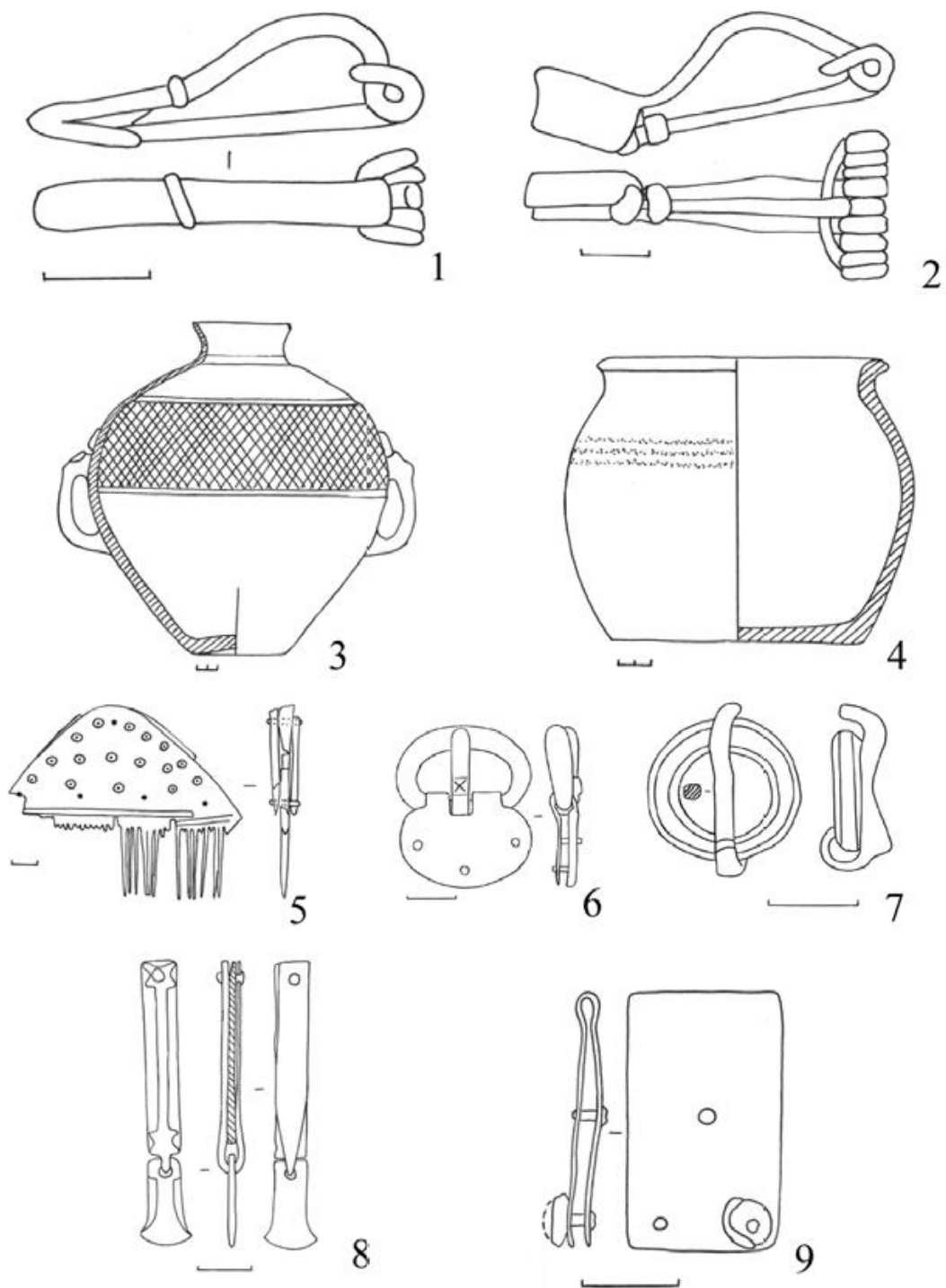
Obr. 6. Předměty, které se nacházeli nejčastěji ve hrobech datovaných druhou polovinou 2. st. n. l. (zdroj: Krivošev 2005, 307, obr. 57)

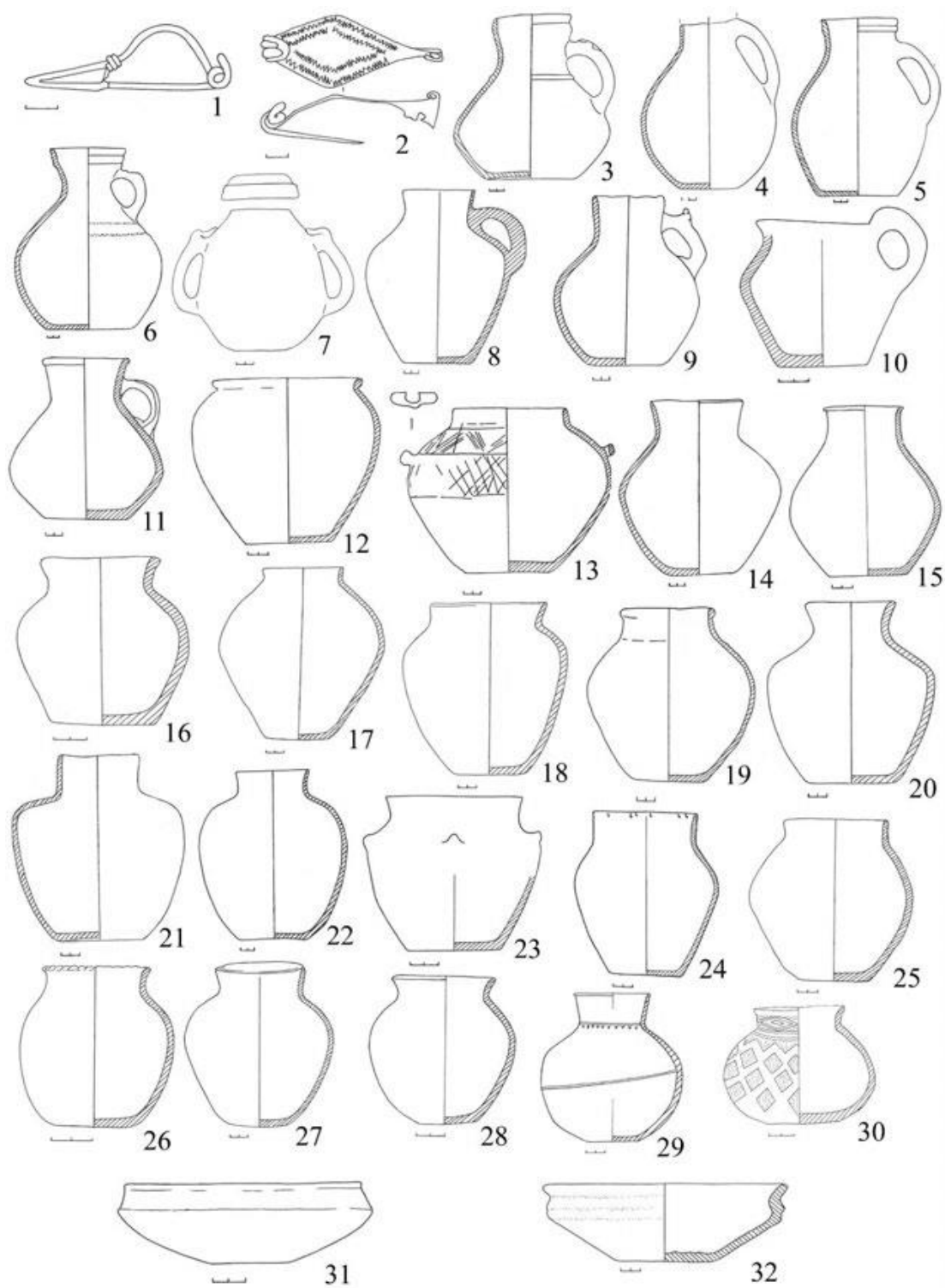
Obr. 7. Předměty, které se nacházeli nejčastěji ve hrobech datovaných koncem 2. st. a počátkem 3. st. n. l. (zdroj: Krivošeev 2005, 308, obr. 59)

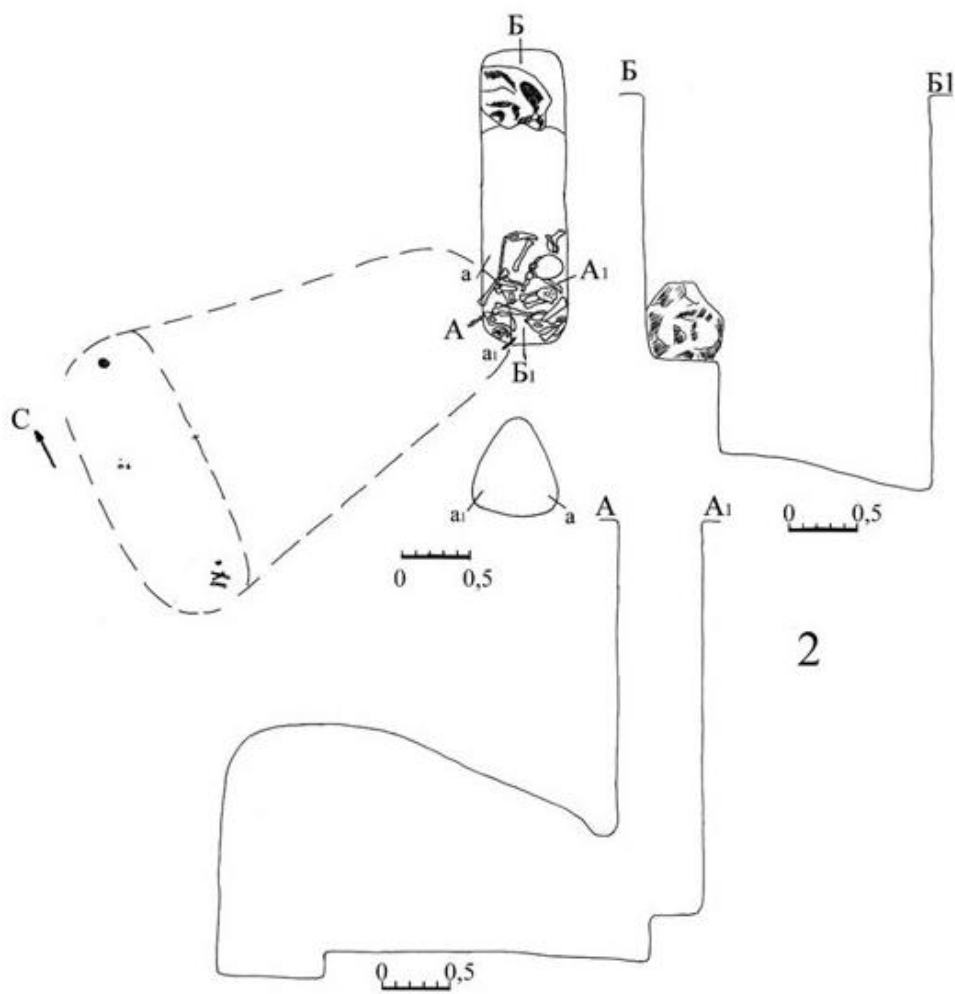
Obr. 8. Předměty, které se nacházeli nejčastěji ve hrobech datovaných druhou polovinou 3. st. n. l. (zdroj: Krivošev 2005, 309, obr. 60)

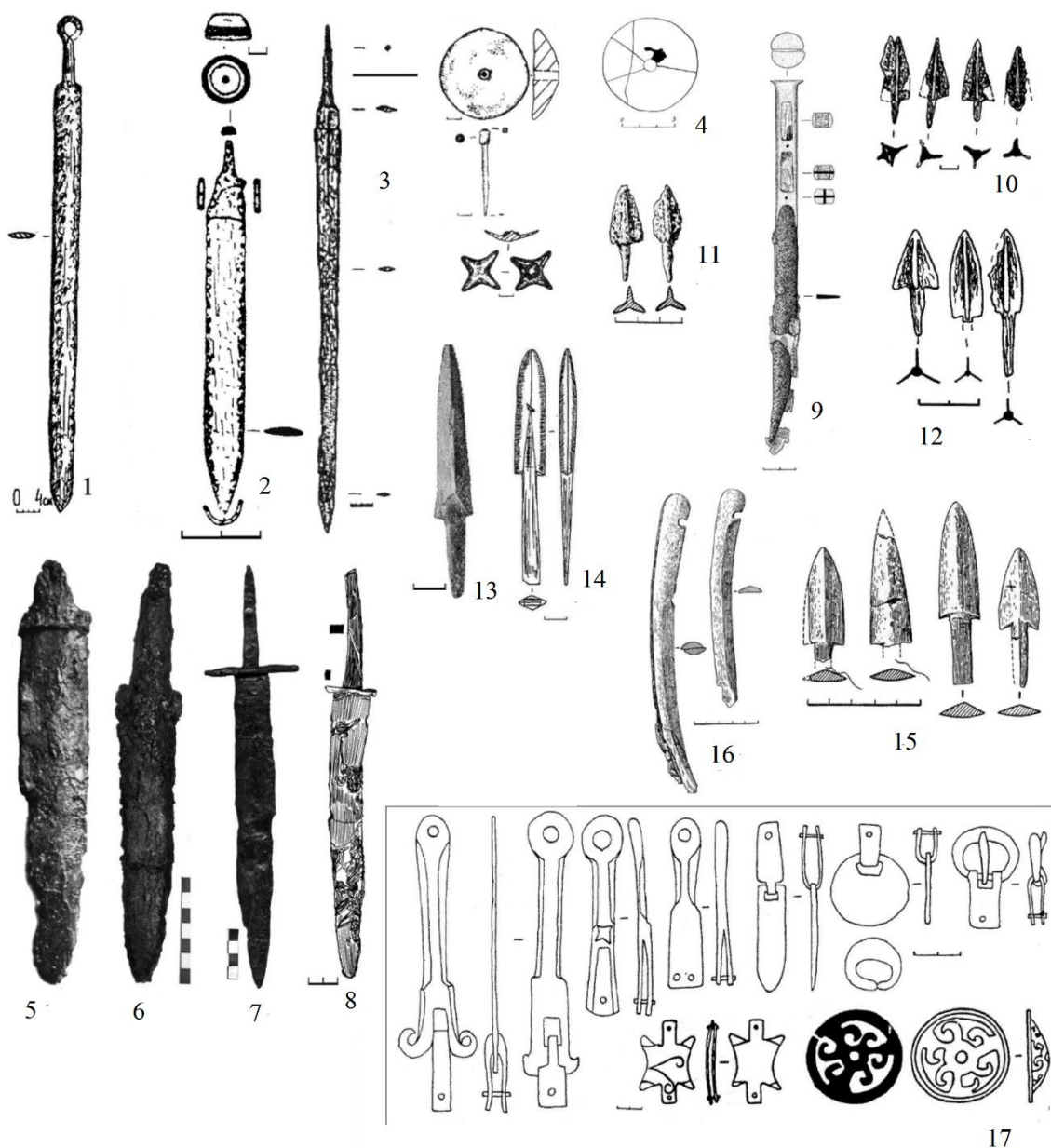
Obr. 9. Předměty, které se nacházeli nejčastěji ve hrobech datovaných koncem 3. st. a počátkem 4. st. n. l. (zdroj: Krivošeev 2005, 310, obr. 61)

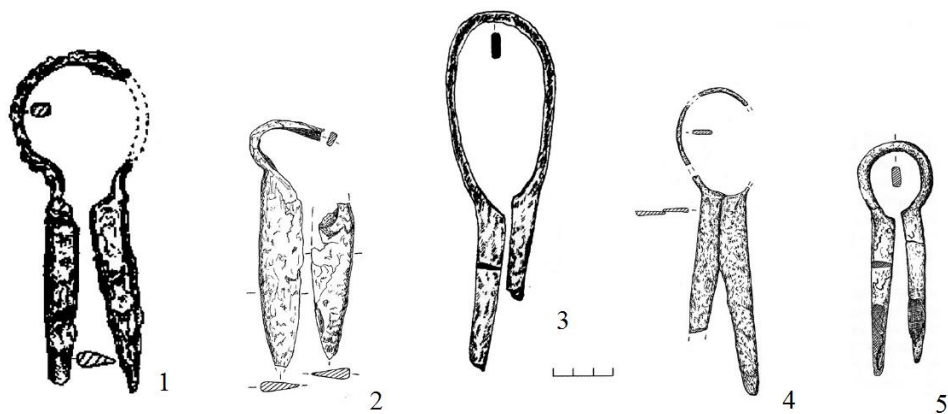
Obr. 10. Předměty, které se nacházeli nejčastěji ve hrobech datovaných druhou polovinou 3. st. a 4. st. n. l. (zdroj: Krivošev 2005, 311, obr. 62)

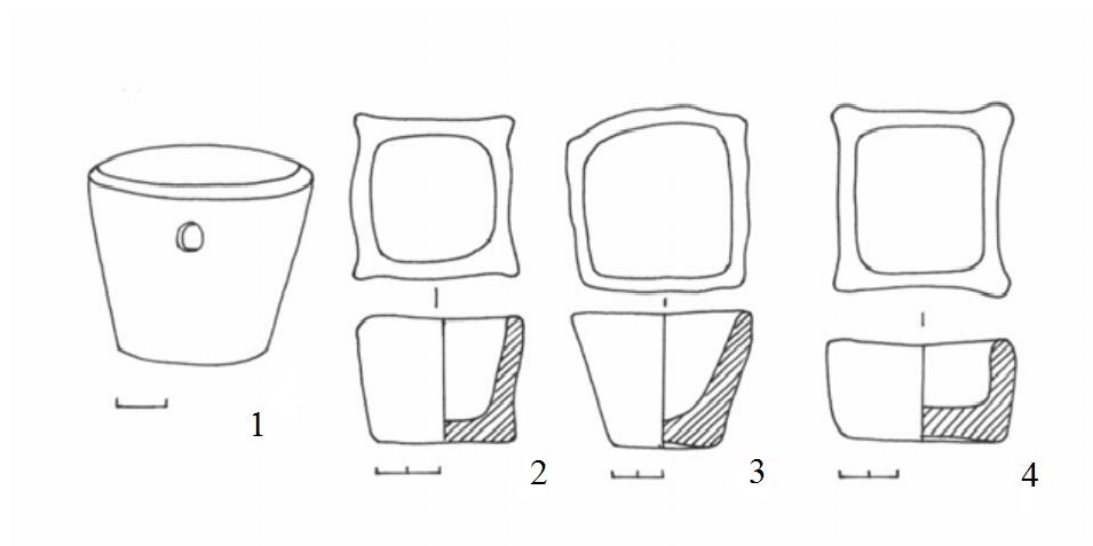
Obr. 11. Katakombní mohyla z Abganěrovo II, 33/1 (zdroj: *Krivošeev* 2005, 318, obr. 69, 2).

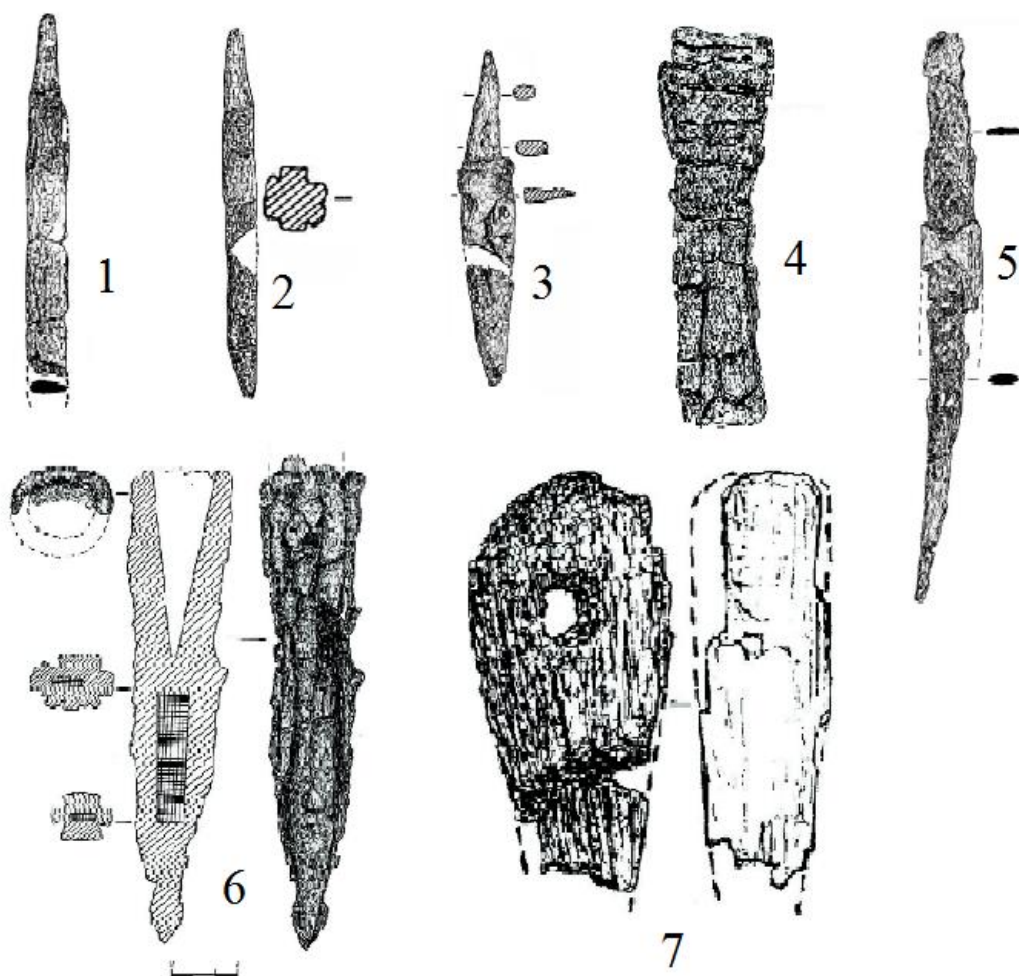
Obr. 12. 1 – Avilovskij II 14/1; 2 – Boľšaja Dmitrievka 24/1; 3 – Soľanka 1 3/2; 4 – Tri brata II 25/1; 5 – Źutovo 38/1; 6 – Sidory 22/1; 7 – Aksaj P. 27/1; 8 – Starica 63/1; 9 – Kovyľnoe III 5/1; 10 – Lěbjažje 7/1; 11 – Kalinovskij 38/1; 12 – Baranovka I 23/1; 13 – Uspěnka I 2/1; 14 – Kolobovka III 1/1; 15 – Kalinovskij 7; 16 – Kalinovskij 11/2; 17 – Kotlubaň 2/1 (zrdoj: *Krivošeev* 2007, 66, obr. 1).

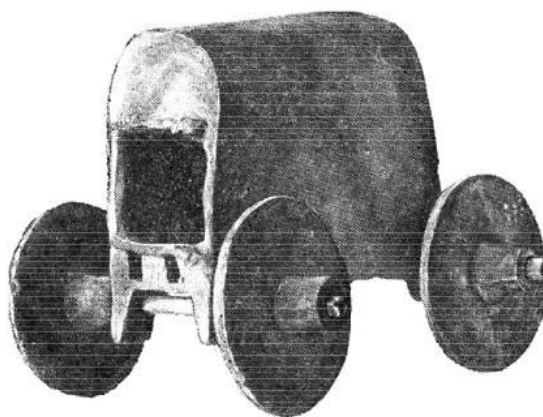
Obr. 13. 1 – Baranovka 1/1; 2 – Aksaj V 4/1; 3 – Vysočino V 18/1; 4 – Aksaj II 7/1; 5 – Valovj 4/2 (zrdoj: *Krivošeev* 2016, 123, obr. 1).

Obr. 14. 1 – Žutovo 38/1; 2 - Romaškin I 1/2; 3 – Kirovskij III 1/1; 4 - Central'nyj VI 9/1 (zdroj: *Krivošeev* 2005, 290, obr. 41).

Obr. 15. Zbraně nalezené v pozdně sarmatských mohylách z meziříčí Volhy a Donu
 (zdroj: Mamontov 2018, 156, obr. 1).

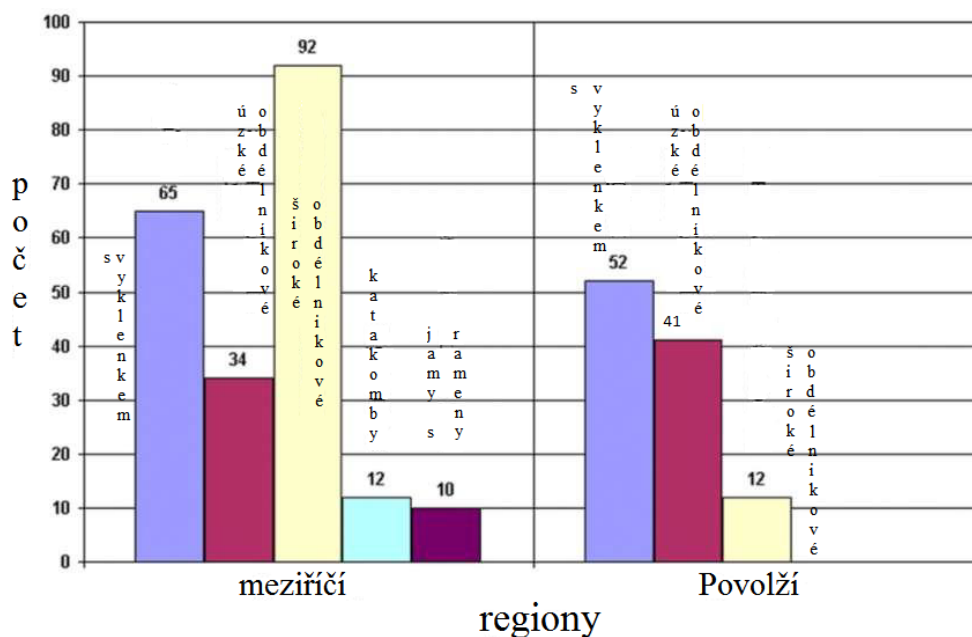

Obr. 16. Model nomádské kibitky starší doby bronzové (zdroj: *Skripkin* 2018, 8, *obr.* 1).

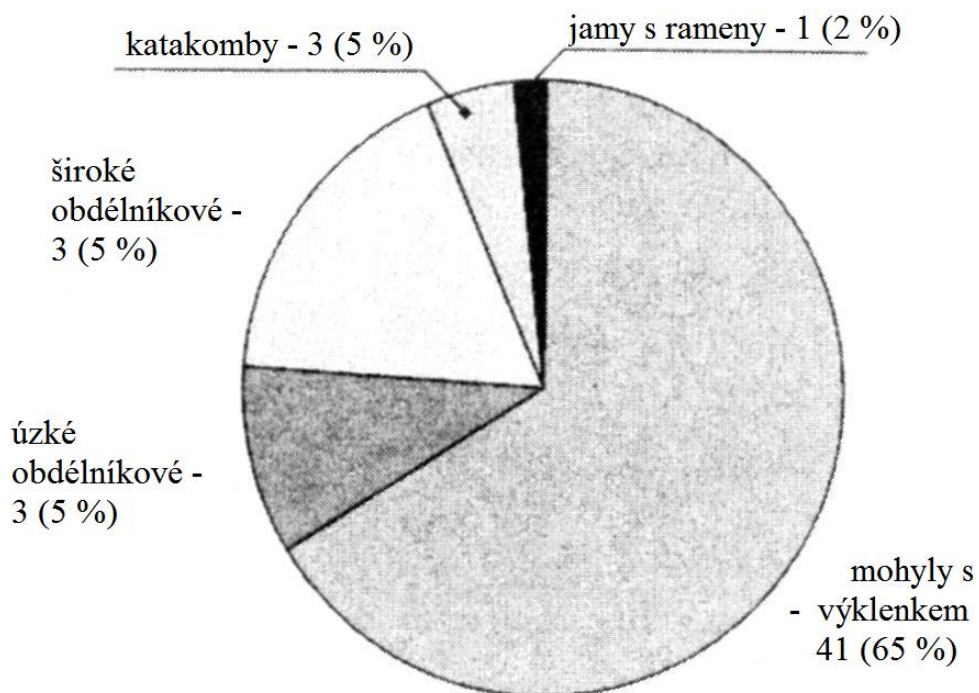

Obr. 17. Jurta kočovníků-dobytkářů (zdroj: *Skripkin* 2018, 8, *obr.* 2).

Tabulky

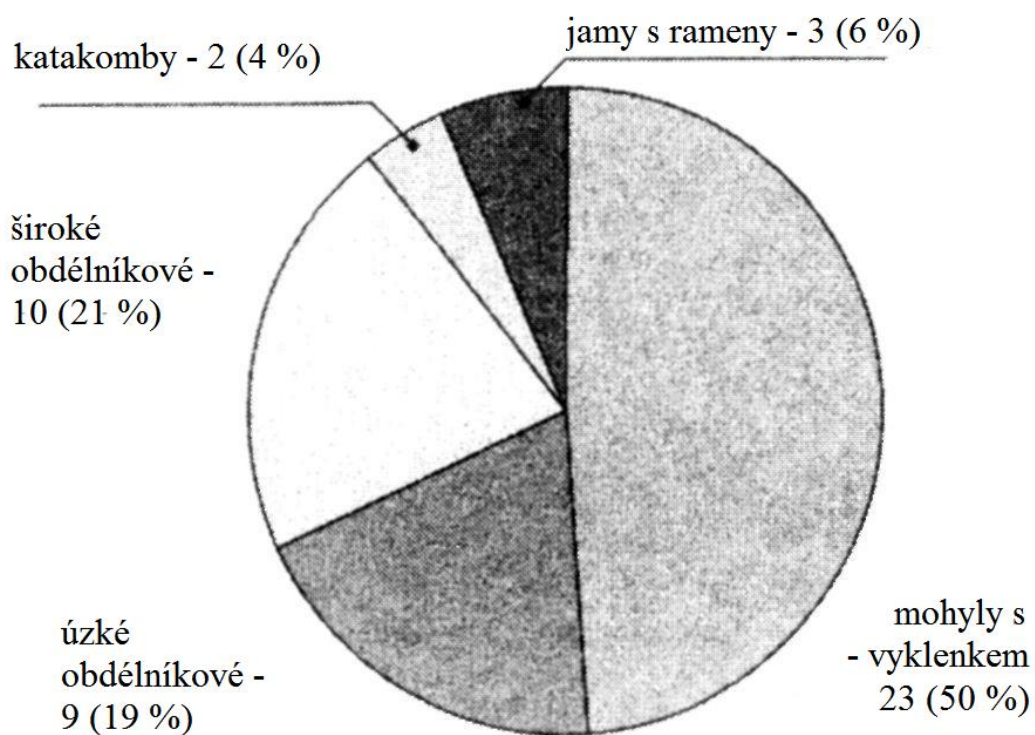
Tab. 1. Typy pozdně sarmatských mohyl dolního Povolží ve druhé polovině 2. st. a první polovině 3. st. n. l. (zdroj: Krivošeev 2011, 85, tab. 1).

Tab. 2. Počet nalezených mečů v různých typech mohyl pozdně sarmatského období (zdroj: Krivošeev 2007, 67, tab. 1).

typy zbraní	m e č e	d ý k y	š í p y	l u k y	t o u l c e	k o p í
meče		10	7	3	1	2
dýky	10		6	2	3	
šípky	7	6		3	3	1
luky	3	2	3		2	
toulce	1	3	3			
kopí	2		1			

Tab. 3. Zobrazení toho, jak často se navzájem nalézají různé typy zbraní (zdroj: Krivošeev 2007, 67, tab. 2).

Tab. 4. Počet nalezených dýk v různých typech mohyl pozdně sarmatského období (zdroj: Krivošeev 2007, 68, tab. 3).